

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LIVS- OG KRIGSERINDRINGER.

Livs- og Krigserindringer

FRA

1850—1864.

AF

EN GAMMEL FELTPRÆST.

KJOBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).

GRÆBES BOGTRYKKERI.

1894.

Disse Erindringer tilegnes

Hæren

*af Taknemmelighed for de mange vel-
signede Minder, jeg gjemmer fra
den Tid, jeg tjente i den.*

Det er ikke uden stor Betænkelighed, at jeg har givet efter for mine Børns og Venners stadige Opfordring til at nedskrive og udgive disse Erindringer. I hvad jeg før har skrevet, har det altid været mig behageligt, at jeg har kunnet skjule mit eget Navn, og i alle Tilfælde har kunnet trække min egen Person tilbage. Dette har jeg ikke kunnet her; jeg selv og mit eget Liv er Midtpunktet, hvorum hele Fortællingen bevæger sig, og det har ikke været mig muligt at finde en Form for Fremstillingen, hvorved dette kunde undgaaes. Dette har været mig meget pinligt, da mit Navn derved let faaer en Betydning, som det hverken har havt eller har.

Men dernæst. Naar man ellers fortæller om Begivenheder, der berøre større eller mindre

Kredse, saa kan man forbigaa mangfoldige Smaating, fordi de ikke synes at staae i noget Sammenhæng med Resultaterne; men dette er ikke muligt, naar det gjælder et enkelt Menneskes Liv, især et Menneskes, hvis hele Virksomhed og Arbejde ikke har været betydeligere end mit. Dette bestaaer jo i Grunden kun af lutter Smaating, saa naar jeg forbigik disse, blev det Hele indholdsløst. Forfatterens Børn og nærmeste Venner forstaae vel dette; men for dem blive de smaa Ting set igjennem Kjærlighedens Forstørrelsesglas, og hæves derved højere op. Fremmede derimod maa jo see ganske anderledes paa Sagen; de ville maaske finde, at der er taget meget med, som burde være udeladt, og at det Hele hellere maatte være blevet liggende i Pulten, en Betragtning, som jeg selv ikke er langt fra at dele, og som kun er bleven overvunden ved Andres Tryk.

Gjentagelser fra «Præsten i Krigen» og «Tre af mine Venner» osv. har jeg, saa vidt muligt, søgt at undgaae, og maa henvise dem, der ønske fyldigere Underretning, til disse Bøger. Det vilde glæde mig, hvis der i de efterfølgende Blade maatte findes Noget, som kan

indeholde Bidrag til personel historisk Kundskab, eller til at styrke Kjærligheden til vort Fædreland. Jeg haaber ikke, at jeg har krænket eller misbrugt Nogens Navn.

Forøvrigt beder jeg Alle komme ihu, at jeg er en Mand, hos hvem Alt er gammelt, undtagen Kjærligheden til mit Folk og dets Minder, ligesom ogsaa, at der er et gammelt Ord: Senectus garrula.

E. Høyer Møller.

1850

Efter i Mai 1842 at have taget Embeds-examen, var det mit Ønske at se mig lidt om iblandt Fremmede. Jeg havde læst temmelig flittig; min Faders Indtægter var ikke større, end at han med Anstrængelse kunde give mig 12 à 16 Rdlr. maanedlig, og derfor skulde alle Udgifter uden Undtagelse ved mit Ophold i Kjøbenhavn afholdes. Det vil derfor let forstaas, at om jeg end ikke havde faa Venner iblandt mine Medstuderende, saa var det egentlige Studenterliv, baade i dets udvidede og indskrænkede Form, dog lukket for mig.

Da jeg derfor gik bort fra det grønne Bord, og der blev mig tilbudt et Par Pladser som Huslærer paa Herregaarde, stod min Hugsanselse vist til en saadan Stilling, men det stemmede ikke med min Faders Ønske, da han, med et af de største Provstier i Landet,

foruden sit eget Pastorat med tre Kirker, trængte til Hjælp, og jeg rejste derfor til mit Hjem med det bestemte Maal for Øje at blive Kapellan hos ham, saa snart jeg havde naaet Myndigheds Alderen.

Den 31te Juli 1843 blev jeg udnævnt, ordineret den 20de September samme Aar for strax at tiltræde min Gjerning. Det er vist et Særsyn i den danske Kirkes Historie, at medens jeg aabnede Kapellanrækken hos min Fader, fulgte to af mine Brødre efter mig, og hver af os var i denne Stilling i syv Aar, alt-saa tilsammen i 21 Aar.

Om det end under de nuværende Befordringsforhold vil synes at være noget strængt at tjene som personel Kapellan i syv Aar, især naar man som jeg var forlovet i alle de Aar og dertil kun havde 150 Rdlr. foruden en Offerdag i aarlig Løn, saa følte jeg dog aldrig det trykkende i min Stilling; det gik mig virkelig som Jakob, da han tjente for Rakel: «de syv Aar syntes ham at være som Dage, fordi han havde Kjærlighed til hende.»

Det var min Faders Hensigt at uddanne mig til at blive en praktisk Mand, og da han Dagen efter min Ordination rejste paa Visitats, og jeg beklagede, at han saaledes overlod mig

ganske til mig selv, svarede han kun: «Det er den rette Maade, hvorpaa Du lærer at bruge dine Evner; kan Du ikke hjælpe Dig selv, saa staar min Haandbog der i Reolen.»

Samme Dag, han var rejst, blev jeg sat paa en haard Prøve, som jeg aldrig glemmer. Om Eftermiddagen kom en Kvinde, der havde vandret tre Mil, og som kom for at nedlægge Protest imod et Ægteskab, hvortil der Dagen før var lyst, og hun grundede da denne paa, at der allerede var lyst for hende og Brudgommen i hendes Hjem. Det løb mig koldt nedad Ryggen; thi jeg havde ikke mindste Begreb om, hvad der var at gjøre; men efter en Undersøgelse i «Haandbogen,» fik jeg ud af den, at Sagen maatte for Forligelseskommisionen. Da Konen spurgte om, hvorledes det skulde gaa til, og hvad det kostede, og jeg svarede: «det vil vist omtrent blive 24 β ,» udbrød hun med stor Styrke: «24 β ! saa meget! det tykkes jeg næsten ikke, at han er værd?» At gaa 6 Mil, det var overkommeligt, men at spendere de 24 β for at vinde en Mand, det var formeget. Man kan nok tænke, at jeg bestyrkede hende i hendes Tanker; vi bleve enige om Mandens Værdi, og saaledes slap jeg ud af min første pastorale Snare!

Naar jeg i det Hele var tilfreds i min Stilling, saa er det dog ikke at forstaa, som om jeg slog mig til Ro, og ingen Forandring søgte. Langtfra! Det var en Tid, hvor det gik overordentlig langsomt med Befordring, og jeg var vel nok begyndt at søge tidligere end der overhovedet var Haab om at naa det søgte; men det er vist, at jeg, skjønt enkelte Menigheder søgte om at faae mig til Præst, og jeg vel ogsaa var temmelig godt anbefalet, dog forgjæves søgte nogle og fyrretyve Embeder, for endelig tilsidst at faae det, jeg ikke søgte paa sædvanlig Vis.

«Over fyrretyve Embeder!» De fleste, der var eller have været Søgende som jeg, ville vel slaa Hænderne sammen og tænke, at det var umuligt andet, end at disse idelig og idelig skuffede Forhaabninger dog maatte virke i høj Grad nedslaaende og trættende. Ingenlunde! Saasart en Ansøgning var afsendt, — og navnlig i de første Aar saae jeg ikke paa Indtægterne, thi jeg maatte jo være glad ved det allermindste Embede —, saa studerede jeg efter en Bog «Beskrivelse af Danmarks gejstlige Embeder,» al Ting nøje: Beliggenhed, Naboskab, Avling, Have o. s. v., og sendte saa min Forlovede Beskrivelsen. Da vi altid gik ud fra, at jeg fik Embedet, blev al Ting

drøftet, forskellige Planer lagte, og vi satte os ind i alle Forhold, selv den mindst bekostelige Flytning. Naar da Avisen kom, Embedet var givet bort, saa gjorde det aldeles intet, thi der var allerede et Par andre Ansøgninger inde, og vore Tanker vandrede da et andet Sted hen, og altid i den Tro, at i Grunden passede det, der nu var ledigt, bedst for mig.

Jeg anede den Gang ikke, hvilken Hensigt Vorherre havde med denne Vandring i Tankerne, snart til den ene og snart til den anden af Landets forskjellige Egne, men siden erfarede jeg til hvilken Velsignelse det skulde blive. Ved saaledes nemlig at gennemvandre hele Riget og studere de enkelte Pletter, fik jeg en saa detailleret Kjendskab til Menigheder og Præster, at jeg kunde nævne enhver Præsts Navn, vidste Besked med Menighedsforholdene, Egnen o. s. v. og var paa en vis Maade et levende Lexikon. Udrustet hermed gik jeg i Felten, og jeg kan ikke sige, hvor det lettede Samtalen og skaffede mig de Syges og Saaredes Hjerter opladte, naar jeg kunde tale saaledes med om deres Hjem, som om vi var fra samme Sted.

Endelig oprandt det store Aar 1848.

Det var i Slutningen af Januar Maaned, der var nogle Venner hos os i Præstegaarden.

Lysene var allerede tændte, da Stuepigen kom ind med den sorte Posttaske, som det var min Faders Forret at aabne; han tog Nøglen, tog Indholdet ud, Berlingske Tidende frem, og udbrød saa: «Det er den største Ulykke, der kunde træffe vort Fædreland!» Det var Kong Christian den 8des Død. Der blev ingen l'hombre den Aften, hele Samtalen drejede sig om den store Begivenhed.

«Den største Ulykke.» Jeg havde aldrig beskæftiget mig med Politik, og var i Grunden aldeles konservativ anlagt; men da Fader var Medlem af den jyske Stænderforsamling, maatte hans Ord om Ulykken jo staa til troende; jeg spekulerede ikke paa, om han havde Ret eller Uret. Spørgsmaalet døde hen af sig selv, det blev helt opslugt af alt det, der Slag i Slag fulgte efter.

Ovenfor kaldte jeg 1848 «det store Aar»; naar jeg nu som gammel Mand tænker paa de Dage «fra fordem,» saa maa jeg gjentage det: for mig var det og er det og bliver det «det store Aar;» thi i det Aar blev i mit Hjerte den Fædrelandskjærlighed født, som endnu lever lige frisk, og som ingensinde senere i mit Liv har mistet sin Kraft. Hvorledes Andre har havt det, kan jeg ikke sige; men i mig og i min Kreds strakte Tankerne sig ikke ud over

de snevre Forhold, hvorunder vi levede. Interesserne, om man havde nogle, gik sjældent længere ud end at man var sikker paa at kunne komme i Land uden stor Anstrængelse; Samtalerne drejede sig om huslige Forhold, om Menighedens og Sognets Sager; hvad der laa derud over, overlod man trygt til dem, der vare fødte til at vaage over det, og som havde Ansvaret. Jeg tænkte og følte som alle de Andre, jeg gik op i min Embedsgjerning, der var meget vidtløftig, da min Fader overlod mig den hele Præstegjerning og kun beholdt den som Provst; hertil kom det store Fattigvæsen, i hvis Bestyrelse jeg var Formand; den Tid, der var tilovers, anvendte jeg paa Fortsættelse af mine Studier.

Saa kom det «store Aar,» som vakte mig op af Søvn, aabnede mine Øjne og tog mit Hjerte fangen. Der kunde være Grund til at tro, at Landets og Folkets indre Liv, den store Forandring og Overgang fra Absolutismen til Friheden, indtog den første Plads, men det var saa langt fra, at medens Begivenhederne: Oprøret, Slavekrigen, Øvelserne i at bruge Lærne, og fremfor alt enhver Begivenhed i Krigen, endnu staar saa levende for mig, som om det var foregaaet den Dag i Dag, saa mindes jeg aldeles ikke, under hvilke Forhold

jeg modtog Efterretningen om, at Danmarks Riges Grundlov var given.

Nej! Krigen! Krigen! den optog alle mine Tanker, den skrev med uudslettelig Skrift i mig, at det var mit Fædreland, en Del af mig selv, der led den blodigste Uret, og derfor havde en uafviselig Ret til at stille Krav ogsaa til mig.

Det var en forunderlig velsignet Tid, en aandelig Vaartid for os Alle; just da Kampen inden for og uden for Landets Grændser var allerhaardest, syntes den at tage det Onde i Folket med sig. Det forunderlige bestod ikke alene deri, at vi bleve vakte op af Søvn, at de, der ingensinde før havde spurgt om andet end om deres eget, af al Magt toge Del i det, der før havde været dem fremmed, og det var ikke blot saa, at enhver Efterretning, enten den bragte Glæde eller Sorg, blev følt og grebet som et Budskab til dem selv og deres hele Hus, ej heller deri, at al Strid og Splid med alt, hvad der havde skilt os ad, forsvandt, men deri, at det var en hidtil ukjendt Opofrelsens og Selvopgivelsens Tid, der skabte nye Mennesker, som kunde slippe det, hvorfor de i mange Aar havde arbejdet.

Hvorledes jeg skulde kunne fyldestgjøre mit Hjertes Krav, derpaa grundede jeg tidlig

og sildig. Hvor jeg formaaede, søgte jeg ved Tale at holde Fædrelandskjærligheden levende; jeg skrev til dem af Sogdenes Folk, som vare dragne i Krigen, jeg fortalte dem, med hvilken Troskab vi fulgte ethvert af deres Skridt, og jeg søgte at udvide Hjælpsomheden imod deres Familier i Hjemmet saa langt som muligt, og sendte Gaver til dem selv. Personlig havde jeg kun lidet at give, min hele Ejendom var en smuk Ridehest, som jeg benyttede paa mine Embedsrejser; jeg betænkte mig ikke paa at lade den gaa med i Krigen.

Men under alt dette misundte jeg dem, der gav sig selv hen; thi hvad vejede alle vore Ofre imod deres? og hvorledes skulde jeg kunne naa at hengive mig selv? Dette Spørgsmaal fulgte mig allevegne, men aldrig mere levende, end da Efterretningen om Ulykken i Ekernførde Fjord naaede til os. Jeg bar det hos mig selv, talte aldrig med Andre om det, fordi det strax vilde være blevet afvist som en Sag, der hørte til det umulige, og dette behøvede Ingen at sige mig, det kunde jeg sige mig selv. Det gik mig her efter Salomons Ord: «Det er forgjæves, at I staa aarle op, sidde længe, æde Brødet med Bekymring; thi sligt giver Herren Sine i Søvn.»

I hine Dage erstattedes Telegrafan af Lobe-

sedler, der blev trykte og omsendte, saasnart der var noget Nyt at berette, og det var ikke nok, at det daglige Spørgsmaal altid var, om der var kommen nogen Seddel, nej! ethvert Menneske, man mødte paa Vejen, blev interessant i Forhold til, om han vidste mer eller mindre Sydfra. Min Hest var borte, og jeg vandrede derfor en dejlig Søndag Eftermiddag fra Kirken til mit Hjem, da jeg blev indhentet af en Rytter. Han kjendte ikke mig, og jeg ikke ham, men det er jo overhovedet ikke let for to Jyder at komme forbi hinanden uden at faae en lille Passiar, derfor holdt ogsaa han sin Hest an og spurgte, om jeg havde hørt det sidste Nyt?

«Nej! hvad er det?»

«Der har staaet et forfærdeligt Slag, det største vi endnu har havt, og der er falden en stor Hob Mennesker, men vi har sejret.»

«O! Gud ske Lov! Mon det er sikkert?»

«Ja! jeg har selv læst en Løbeseddel i Skive, og der stod det!»

Det var Slaget ved Isted.

Som de mere detaillerede Beretninger om Udfaldet kom, faldt de med Sorg eller Glæde paa manges Hjerter; men paa mig havde de en anden Virkning: de forøgede min Bedrøvelse over at være saa langt borte, og over at saa

store Ting skulde ske, medens jeg levede i Fred og Ro, uden at kunne tage mindste Del i dem.

Jeg tog en rask Beslutning. Min tilkommende Svigerfader var just samme Foraar bleven Amtsforvalter i Nyborg; jeg bestemte mig derfor til at gjøre en Rejse paa en fjorten Dages Tid derover; der var jeg i al Fald mere i Centrum af Landet og Krigsskuepladsen nærmere.

Nyborg var den Gang Garnisonsby for 3dje Jægerkorps, og da Officerernes og Underofficerernes Familier boede der, vare vi bestandig à jour med alt Syd paa. Der fandtes tillige her en optisk Telegraf, som var indrettet saaledes, at der ved store Trætavler, ophængte i forskellige Stillinger, kunde tales med Korsør. Bestyreren var en gammel venlig Mand, til hvem jeg undertiden spadserede ud for at opsnappe et eller andet. Ad direkte Vej fik jeg ikke meget at vide, hvorimod det nok kunde hænde sig, at Manden Natten i Forvejen havde havt en eller anden mærkelig Drøm. Paa den Maade fik jeg f. Eks. Ødelæggelsen af Oprørernes Dampskib, v. d. Tann, at vide.

Jeg længtes dog bestandig mere og mere efter Virkeligheden, og blev derfor meget glad, da min Svigerfader, der skulde til Tillisch i

Flensborg, foreslog mig at følge med. Der var kun levnet ham kort Tid, men for dog at se saa mange som muligt af de Steder, om hvilke vi i de tre sidste Aar havde hørt og læst saa meget, rejste vi fra Svendborg over Als, Dybbøl og Sundeved til Flensborg, hvor vi kun kunde blive en Dag.

Vi tog ind i Madam Dølls Hotel og benyttede Dagen til at se den henrivende Omegn, Kirkegaarden med de Faldnes Grave og Kirkerne. Hvor træt jeg end var, da Aftenen brød frem, saa fik jeg dog ingen Ro. Hotellet laa paa Hjørnet af den Gade, der fører fra Slesvig, og hvorigennem der var en ustandselig Færdsel af Kanoner, Transportvogne, Transport af Syge og Saarede, saa jeg tilbragte den største Del af den lyse Nat ved Vinduet i Spisestuen, for at ikke det mindste skulde gaa fra mig.

Dagen efter rejste vi atter tilbage over Svendborg. Jeg var meget taknemmelig for Rejsen; thi jeg var som en Mand, der længe havde set i en svag Kikkert, men som nu havde ombyttet denne med en stærkere, der drog Gjenstandene nærmere, om end langt fra nær nok.

Tiden var nu dog kommen, da de skulde komme nærmere.

Da en Familie fra Norge, som var i Besøg hos mine Svigerforældre, skulde rejse hjem over Kjøbenhavn, besluttede min Forlovede og jeg at følge med, især fordi der skulde være en stor Høstfest i Rosenborg Have, hvoraf Indtægten skulde gaa til de Faldnes Familier.

Over Bæltet sejlede vi med Dampskib, men fra Korsør til Roskilde var der endnu ingen Jernbane, og denne Del af Vejen tilbagelagdes med Diligencen. Man maa imidlertid ikke tro, hvad der vel kunde synes rimeligt, at Diligence og Jernbane stod i Forbindelse med hinanden med Hensyn til Ankomst og Afgang. Nej! Diligencen kom til Roskilde omtrent Kl. 1 om Natten, og Passagererne maatte saa slaa sig til Ro der indtil Kl. 7 om Morgen.

Efter at have faaet mine Medrejsende til Hvile i Ventesalen, gik jeg ovenpaa for at drikke en Kop The. Paa Bordet laa et Nummer af det den Gang meget udbredte Blad «Flyveposten», og det første mine Øjne faldt paa, var iblandt ledige Embeder en Bekjendtgørelse om Stillingen som Feltpræst ved den aktive Armé. Maanedlig Løn 90 Rdl.

Det stod strax for mig, at her var mine Længsels Maal. Medens mit Følgeskab sov de Retfærdiges Søvn, tilbragte jeg Resten af

Natten med at vandre op og ned ad Gulvet, og spekulerede paa hvad jeg nu havde at gjøre. Aldrig er en Bekjendtgjørelse vistnok bleven læst med større Ihærdighed end denne; thi endskjøndt den var baade kort og tydelig, gjennemlæste jeg den dog den ene Gang efter den anden, og for hver Gang fik jeg mere og mere ud af den, dog med den Slutning: den vedkommer dog vistnok ikke dig; den Lykke forekom mig for stor.

Kl. 7 gik Toget til Kjøbenhavn. Det var første Gang den gamle Tante, — ligesom jeg selv forresten — kjørte paa Jernbane, og da Afgangssignalet blev givet og Toget med en skrækkelig Piben satte sig i Bevægelse, udraabte hun i den største Angst: «Søde Gud og Frelser!» Det var dog kun for et Øjeblik, at dette Forfærdelsens Raab formaaede at vække mig af mine Tanker, hele Vejen drejede de sig kun om «Flyveposten.»

Endelig kom vi til Hovedstaden, og jeg besluttede strax at tage fat. Om den rette Vej, som jeg havde at gaa, havde jeg intet klart Begreb, kun vidste jeg, at til Ministeren maatte jeg. Jeg havde ikke talt med noget Menneske, ikke engang med min Forlovede, om Sagen, og styrede derfor min egen Gang. Hvor jeg fik Mod fra, forstaar jeg ikke; men

istedetfor at søge ned i Ministerialbygningen, fik jeg fat i en Vejviser og saae i den, at Ministerens private Bolig var i Dronningens Tvergade, derhen drog jeg da, ikke lidt benauet.

I Forværelset traf jeg kun en Mand, som jeg hændelsesvis kjendte, og da han sagde, at L. Chr. Møller var inde, men vist snart kom ud, skal jeg ikke nægte, at, da Døren aabnedes, sad Hjertet i min Hals.

Ministeren, det var Madvig, stod og saae i nogle Papirer, men kom strax hen imod mig. Enhver kjender hans elskelige Ansigt, hvor den dybe Alvor var forenet med en usigelig Venlighed, som ikke engang det sarkastiske Smil formaaede at borttage; ogsaa mig betog snart hans Venlighed al min Ængstelse.

Idet jeg begyndte, som naturligt var, med den Indledning:

«Jeg —»

udbrød han, før jeg fik talt ud og sagt mit Navn:

«De behøver ikke at sige mig, hvem De er, jeg kjender Dem godt og vil sige Dem, at det har gjort mig ondt, at jeg indtil nu ikke har kunnet befordre Dem, men jeg vil tillige forsikre Dem om, at det skal ikke vare længe; thi De er meget varmt anbefalet. Hvilket Embede søger De for Ojeblikket?»

«Jeg søger intet, men jeg har set, at der er et Embede som Feltpræst ledigt og —»

«Nej! kunde De virkelig have Lyst til det?»

«Ja! dersom det var muligt, at jeg kunde gjøre mig Haab om det, saa vil jeg indgive Ansøgning derom, skjøndt jeg næppe vil kunne faae den forsynet med anbefalinger, inden Embedet gives bort.»

«Det behøves heller ikke; der er rigtignok en Del, der allerede søger det, men, da Feltprovsten indstændig anmoder om, at der maa blive sendt en Præst snarest muligt, saa siig mig blot, hvor De bor, saa skal jeg sende Dem Bud med Afgjørelsen i Morgen. Krigen varer vistnok kun en 3—4 Maaneder endnu, og, naar De saa vender tilbage, har De en fortrinlig Anbefaling til Befordring.»

Idet han tog en Blyant, svarede jeg:

«Dersom jeg tør haabe at faa Embedet, vil jeg bede om Tilladelse til at samles med Deres Excellence; thi saa kunde jeg have meget at spørge om, da jeg er ganske ubekjendt med den Stilling, jeg skal gaa ind i.»

«Ja, kom saa til mig i Morgen Formiddag Kl. 11, da har jeg Tid.»

Dermed gav han mig Haanden, og jeg forlod ham som en Drømmende.

At jeg mødte næste Dag til rette Tid,

derom vil Ingen tvivle; jeg kom strax ind til Ministeren, der venlig bad mig sidde ned, og begyndte med at sige:

«Se! der ligger Deres Udnævnelse som Feltpræst, men jeg har endnu ikke underskrevet den, da jeg først maa tale lidt mere med Dem. Har vi ikke forhastet os igaar! er De endnu fast bestemt paa at gaa til Armeen?»

«Ja!»

«Der er dog en Ting, hvorpaa jeg bør gjøre Dem opmærksom: at Kolera nemlig er meget stærk i Oprørernes Hær, og der er jo saaledes al Udsigt til, at den ogsaa vil komme til os. Har De vel betænkt, hvilket Arbejde De da vil faa paa Lazaretherne?»

«I den Henseende har jeg ikke den ringeste Betænkelighed; jeg har jo saa ofte besøgt Syge, som led af smitsom Sygdom, og jeg har aldeles ingen Frygt for Smitte.»

«Har De da ellers nogen Betænkelighed?»

«Jo! jeg har igaar ved at sætte mig ind i Stillingen faaet en, og den angaar Officererne. Jeg kjender næsten ingen af dem, og veed ikke om jeg har ret Forstand paa at omgaa dem!»

«Aa! ikke andet! Det er virkelig ikke værd at have nogen Frygt i den Retning; vil De Intet have med dem at gjøre, saa lad dem

sejle deres egen Sø. Men der er endnu Et:
«Kan Deres Fader undvære Dem?»

«Ja! derpaa har han jo været forberedt saa længe, som jeg har søgt Befordring, og jeg har desuden en Broder, som kan overtage Pladsen efter mig.»

«Men, hvorledes kommer jeg fra det med Deres Provst og Biskop, at jeg saaledes tager Dem uden Deres Vidende. Naa, det finder jeg vel ud af!»

Idet han rejste sig og satte sit Navn under Udnævnelserne, rakte han mig Haanden med de Ord: «Nu er det afgjort, Gud være med Dem! Jeg har fuld Tillid til Dem, og jeg veed, at De vil ikke svigte den. Jeg har antedateret Udnævnelserne, for at De kan faae Gage en Maaned tidligere. Kan De nu rejse strax til Armeen?»

«Jeg maa nødvendigvis til mit Hjem for at hente min Præstekjole og hvad jeg ellers skal have med; men jeg skal ikke opholde mig paa Vejen!»

Idet han gik ud, bad han mig følge med; vi gik over i Kontoret, fordi Udnævnelserne endnu skulde forsynes med en Underskrift. Den Mand, der satte sit Navn under, saae jeg for første Gang, det var ham, der senere saa ofte lod mig øse af sit elskelige Hjertes God-

hed, og hos hvem jeg i alle de følgende Aar hentede Raad og Trøst, fordi han bevarede sit trofaste Venskab indtil det Sidste — J. de Jonquières.

Hvorledes Madvig fandt ud af det med Undskyldningen til min gamle Biskop, erfarede jeg senere; han sendte ham nemlig en Skrivelse, hvori han rigtignok i al for høj Grad overvurderede mig netop til Feltpræst «paa Grund baade af mine ydre og indre Egenskaber.»

— — —

Efter ved en god Ven, nuværende Konferentsraad Jetsmarks Hjælp, — en Mand der baade under og efter Krigen viste sin Velvillie paa mange Maader — at være blevet forsynet med et Vognpas, der gav mig fri Befordring med Posten, og Ret til at rekvirere den saakaldte «Kongekjørsel», — der forresten var meget lidt kongelig, da den ofte indskrænkede sig til en Bondevogn, uden Fjedre og kun med en Agestol, — drog jeg afsted, for saa hurtigt som muligt at naa mit Hjem. Dette var lettere sagt end gjort, thi om jeg end havde Villie til at rejse uafbrudt, saa lod det sig dog ikke gjøre, fordi Posten paa sine Steder laa over, og Følgen var, at den Rejse,

der nu gjøres paa en Dag, tog tre Døgn. Jeg blev kun hjemme en eneste Nat; næste Morgen forlod jeg mit gamle Hjem. Min kjære Moder havde ønsket min Koffert en hel Del større end den var, men saa meget Begreb havde jeg dog om Feltlivet, at man ikke skulde føre mere med sig end højst nødvendigt; af samme Grund var min Bogsamling meget lille, den indskrænkede sig til min Bibel, et Bind af Luthers Værker, min Ven Claudius og Wallensteins Lager, den sidste, fordi jeg tænkte, at dens Læsning netop i Felten vilde kaste et klarere Lys over meget.

Først efter 48 Timers trættende Kjørsel uden noget Ophold kom jeg Lørdag Morgén til Flensborg. Her laa Brev til mig fra Feltprovsten i Slesvig, hvori han meddelte mig, at han var borte et Par Dage, saa hvis jeg kom i disse, vilde jeg ikke træffe ham hjemme, og da der altsaa ingen Tid spildtes, blev jeg Søndag over i Flensborg, hvor jeg for første Gang hørte en tysk Prædiken, og for Resten nød den dejlige Natur.

Mandag Morgen tog jeg en Vogn fra Vognparken, og kørte til Slesvig. Vejen førte over hele Valpladsen, og det var med stor Interesse, jeg saae enhver Plet, som mindede om vor Sejér; var der intet Andet, som vidnede, saa

var der hele Strækninger bedækkede med Patronpapir. Jo nærmere vi kom Maalet, desto tættere blev Mylren af Mennesker, Heste, Vogne o. s. v., saa inden jeg anede det, var jeg kommen til et Sted, hvorfra den uendelige By viste sig i al sin Skjønhed med Slien og Haddeby til Baggrund.

Vi holdt uden for det første Hus tilhøjre, hvor den bekjendte Madam Esselbach havde sit Hotel. I dette var ethvert Hul optaget, saa det var umuligt at faae Plads; jeg maatte derfor tage tiltakke med et Værelse i en mere beskeden Gjæstgivergaard, Stadt Kiel i Lollfusz, hvor jeg dog maatte dele Logi med en n.ig ubekjendt Officer.

I min Udnævnelse stod, at jeg havde at melde mig hos den kommanderende General og hos Feltprovsten; jeg begav mig derfor strax ud paa Vejen til den Sidste, der boede meget langt borte, yderst ude i Frederiksberg, «nach dem Oehr.»

Feltprovsten, Fr. Hammerich, var en Mand af den gode gamle grundtvigske Skole; hans kjærlige og velvillige Sindelag gav sig et saa stærkt Udtryk i hans hele ydre Væsen, at det fra den første Stund blev mig klart, at jeg i ham ikke alene vilde finde en overbærende Tilsynsmand, men ogsaa en, med hvem jeg

med Glæde kunde arbejde sammen. Han var en oprigtig Kristen, hvis korte Prædikener bare Vidnesbyrdet frem klart og tydeligt. Som bekyndt havde han en digterisk Natur, og denne gav hele hans Livssyn dets bestemte Præg; manglede der ham noget i hans daværende Stilling, skulde dette vel nærmest være den fornødne Respekt for Formerne, og praktisk Sands; men, naar til hans øvrige gode Egenskaber kom, at han, der vist var en velhavende Mand, var særdeles godgjørende imod de Soldater, som besøgte ham, saa vil det heraf fremgaa, at han ikke havde en ringe Kreds, der holdt af ham. Han var Historiker, og da vi mødtes var han navnlig fuldstændig optaget af at samle Materiale til sin Beskrivelse af Treaarskrigen. En stor Del af Dagen vandrede han omkring som en sand Sokrates og søgte at indlede Samtale med enhver, af hvem han haabede at kunne pumpe noget ud, og noterede det saa i sin Lommebog. Om han ved Siden heraf anvendte den fornødne Kritik, tør jeg ikke paastaa, men vist er det, at han hængte ved Hæren og gjorde, hvad han kunde, for at hævde dens Ære. Beviset herfor vil bedst ses af, hvad der senere bliver bemærket om hans Afsked fra Stillingen som Feltprovst, den han virkelig maatte «slide sig løs fra.»

Under vort første Møde var vi dog ikke ganske enige. Han meddelte mig nemlig strax, at jeg skulde have min Plads ved tredie Brigade, altsaa langt borte fra ham. Jeg skulde være Præst ved 6te Bataillon i Hollingsted (Bentzen), 1ste Jægerkorps (Wilster) og 8de Bataillon (Lemmich) i Lehmsich, 7de Bataillon (Vogt) og 4de Reservebataillon (Thrane) i Frederikstad, foruden de Afdelinger, der vare detacherede til Tønning og andetsteds hen. Da jeg gjorde den Indvending herimod, at det syntes mig urigtigt at lade mig, der var aldeles ny i Forholdene og fremmed for Alt, komme saa langt bort, for uden Vejledning af ham at blive slaaet løs paa egen Haand, og at han hellere maatte sende en anden, i det mindste saa længe, indtil jeg ved nogen Tid at være under hans Øjne, var bleven noget orienteret, — svarede han, at han ikke kunde frafalde den tagne Bestemmelse; jeg maatte rejse derud, naar jeg havde været nogle Dage hos ham. Han trøstede mig dog med, at han, hvis der, som han haabede, kom en Feltpræst til, maaske kunde sætte mig til Flensborg, hvilket Madvig for Resten havde lovet mig.

Hele Opholdet i Slesvig, som jeg benyttede til daglig at holde Altergang i Frederiksberg Kirke, blev dog kun meget kort; to Dage

efter kom nemlig fra tredie Brigade Forlangende om en Præst for at jorde de Faldne fra den uheldige Affaire ved Seeth. Jeg fik nu andet at bestille, navnlig med at løbe fra Herodes til Pilatus, — og Afstandene i Slesvig ere ikke smaa — for at faa Oppasser og Befordring; jeg fik en Oppasser, hvis Navn ikke lovede noget videre godt, han hed nemlig «Smøl,» men han gjorde senere Navnet tilskamme.

Endnu stod tilbage at melde mig hos Overkommandoen; først gik jeg til Stabschefen, Flensborg. Han var en stille, alvorlig Mand, der dog meget venlig meddelte mig, at han ansaa min Stilling for at være af stor Vigtighed, medens han omtalte Fægtingen ved Syderstapel med Bedrøvelse. Da han ansaa det for nødvendigt, at jeg ogsaa gik til den kommanderende General, Krogh, kom jeg strax ind til samme. Den høje, smukke Mand gjorde mere Indtryk af en Hofmand end af en Feltherre; vort hele Møde varede kun i et Par Minutter og endte med, at han rakte mig venlig Haanden, ønskede mig Lykke paa Rejsen, og forsikrede, at det havde glædet ham at gjøre mit Bekjendtskab.

Jeg var noget trykket ved den Tanke, at jeg skulde foretage Rejsen alene, og i en aldeles fremmed Kreds holde Tale over to faldne

Officerer, jeg hverken havde hørt eller set; jeg bad derfor Hammerich om at følge med for at introducere mig, et Ønske, som han med stor Beredvillighed opfyldte.

I det skjønneste Septembervejr kjørte vi afsted, idelig anraabte af Posterne, igjennem den historisk bekjendte Egn langs med Dannevirke. Egnen var ingenlunde frugtbar eller smuk, Jordbunden er mager og sandet, begroet med Boghvede og Lyng. Der var derfor Tid nok til Samtale med Hammerich, som baade var en berejst og en interessant Mand; en Gjenstand for vor Samtale erindrer jeg var især det udkomne Forslag til Roskilde Konvents Psalmebog, som jeg havde mange Indvendinger imod baade med Hensyn til de optagne og de ikke optagne Psalmer. Hammerich var blandt Udgiverne og maatte derfor forsvare sit Arbejde, men han gjorde det paa en saadan Maade, at det var tydeligt nok, at han i Hovedsagen var enig med mig, og det var komisk, at han altid, naar andre Argumenter sloge fejl, sluttede med: «Ja, det er Gads Skyld!»

I Hollingsted, der ligger ved Trenefloden, holdt vi Hvil, og her traf jeg den første Del af min tilkommende Menighed. Den overordentlige Høflighed, hvormed jeg blev modtaget af Bataillonskommandøren, og den Glæde,

hvormed han optog mit Ønske om snart at holde Altergang og Gudstjeneste for Afdelingen — han udbad sig kun to Timers Varsel — hævede mit Mod betydeligt. Den tysktalende Præst paa Stedet havde ladet sig besnakke af den den Gang meget formaaende Provst Nielsen i Slesvig, og havde derfor taget, om ikke meget virksom, Del i Oprøret: han havde dog, ligesom hans meget elskværdige Kone, indset sin Synd, som han af al Magt søgte at gjøre god igjen; efter Præsentationen kaldte han mig: «Lieber Hr. Bruder,» en Titel, jeg beholdt i mange Aar.

Da vi havde forladt Hollingsted og vare kjørte over Trenebroen, kom vi ind i en frugtbarere Egn med betydelige Skovstrækninger; maaske var det kun paa Grund af Modsætningen, at vi fandt det saa smukt i Landsbyen Winnert, hvor Befolkningen, som i hele Ostfeldt Sogn, havde beholdt det frisiske Sprog og den særegne Dragt, forskjellig fra hele den øvrige Egn, at vi ikke kunde løsrive os fra Stedet, før vi en Stund havde vandret omkring for at nyde den idylliske Ro.

Jeg skulde til Lehmsik for at melde mig hos Brigadekommandøren, Irminger. Den egentlige Kommandør var Oberst Schepelern, som var permitteret paa Grund af, at et Saar var

brudt op; til denne var jeg dog senere saa heldig at komme i nærmere Forhold, og regner hans Venskab til mine kjæreste Erindringer, ikke alene for hans varme Fædrelandskjærlighed og hans ligefremme, alvorlige, og dog aabne, Væsen, men for hans uskrømte Tro.

Dersom Krigsministeren i Aaret 1848 havde været mere bekendt med vore Soldaters aandelige Trang end han var, vilde han næppe have gjort sig skyldig i den Uret imod dem, at lade dem rykke i Felten uden Præster. At der hurtigt knyttedes et Baand imellem Præsten og Soldaten, derpaa har jeg havt mangfoldige Beviser, og denne Erfaring gjorde jeg ogsaa i Brigadekvarteret, hvor saavel Kommandoren som de enkelte Afdelingschefer udtrykte deres Glæde over, at de nu endelig fik deres egen Præst. Om der end iblandt Officererne fandtes nogle, som ikke personlig følte noget af denne Glæde, saa forstod de dog, hvad Mandskabet længtes efter, og de gjorde sig gjerne til Ordførere for dette. Angaaende mit fremtidige Opholdssted raadførte jeg mig med Obersten, der ganske overlod Valget af dette til mig selv, naar det kun blev indenfor Brigaden.

Vi bleve inviterede til Middag hos Obersten, der boede hos en forhenværende Skov

rider, som, forført af sin Kone, havde taget Del i Oprøret, og som af den Grund havde faaet sin Afsked i de samme Dage. Jeg vil tilstaa, at Tanken om den ulykkelige Familie ikke forøgede min Appetit; det var første Gang, jeg stod Ansigt til Ansigt med dem, der maatte betale deres Utroskab og Forsyndelse med den alvorlige, men vel fortjente Straf, Brødløshed og Fattigdom.

Ved Landsbyen Ramsted sank Vognen pludselig ned i den fede Marsk, hvor Udsigten til Frederikstad aabnede sig for os. Ganske vist er Marsken fed og frugtbar, men jeg kjen-der ikke noget Landskab saa uæstetisk og kjedelig som den, fordi den i søvndyssende Ensformighed overgaar alt, selv den udstrakte jyske Hede. Det var sjældent at se et Menne-ske, hvorimod hele Egnen var opfyldt af græssende løsgaaende Kreaturer; men uagtet jeg saaledes var afskaaren fra Samkvem med Menneskene, syntes det mig dog en afgjort Sag, at de umuligt kunde være hævede op over Studehandel og Oxesteg. Har Befolkningen ikke kunnet undgaa at falde i en dyb Søvn, saa er denne endnu vanskeligere at undgaa for de Kjørende, thi Kjørselen foregaar ikke alene Fød for Fod, op af det ene Hul for at dumpe ned i det andet, men det er en bestandig

Vuggen op og ned, saa kun Frygten for at vælte ned af det høje Dige, hvorpaa den bundløse Vej gaar, kan holde den Vejfarende vaagen.

Endelig kjørte vi gennem en Palissadeport ind i Frederikstad. Hvor den lille By med sine gammeldags Huse, som alle vendte Gavlen ud til de brede med Fliser brolagte Fortouge, med de store Kanaler og de snorlige Alleer tog sig godt ud. Igjennem «das goldene Thor» kjørte vi hen paa det smukke Torv, og holdt udenfor Gjæstgivergaarden, hvor Kommandanten, Helgesen, boede.

I Brigadekvarteret havde en Officer paa det Bestemteste fraraadet mig at tage Kvarter i Nærheden af Helgesen, fordi han var «en Bjørn,» der var meget vanskelig at komme ud af det med. Dette Indtryk fik jeg ingenlunde ved vort første Møde, og jeg fik det overhovedet aldrig under vort mangeaarige Samliv. Helgesens hele Skikkelse, hans Fremtræden, Tale og hele Væsen maatte nødvendig og til enhver Tid vække Tillid, saa man følte sig saa tryk, naar man var sammen med ham. Naar hertil kom, at han havde et Øje, der kunde se saa uendelig mildt paa En, saa vil man nok forstaa, at jeg ikke betænkte mig

paa at svare Ja, da han ytrede Ønske om, at jeg vilde tage Bolig i Frederikstad.

I «Tre af mine Venner» har jeg givet en kort Skildring af min gamle Vens Liv, og til den maa jeg henvise dem, der ønske at gjøre sig nærmere bekjendt med dette. Her skal jeg kun tilføje den Bemærkning, at naar han blev kaldt «en Bjørn,» saa kunde der vistnok være Tider, hvor dette Tilnavn ikke var ganske uberettiget. Saa rolig, lidenskabsløs og mild han syntes at være, — og jeg har sjælden set ham anderledes — saa veed jeg dog fra en af hans nærmeste, mest betroede og afholdte Venner, at Bersærkenaturen i ham undertiden fuldstændig kunde tage Magten fra ham, saa Hæftigheden brød frem med en Voldsomhed som Elveflommen ved Foraarstide, og saa kunde han et Øjeblik være saa uretfærdig og hensynsløs, at han ikke tog imod nogen som helst Modsigelse eller Retfærdiggjørelse; da var intet andet at gjøre, selv ikke for ham, der var hans højre Haand, end at tie og gaa bort. Men det er lige saa vist, at dette ikke var hans sande Væsen; thi naar den, det var gaaet ud over, — og det var forunderligt, om end psykologisk forklarligt, at dette som oftest var en af dem, der var ham kjærest — om en halv Time atter vendte tilbage, saa var

Helgesen ikke alene atter den gamle rolige Mand, men hans ærlige Natur forbød ham at tie med, hvad der var sket; han bekendte sin Uret og føjede til: «Nu Kjære! nu er det jo glemmt altsammen, ikke sandt?»

Den 12te September, medens Kanonerne lode deres alvorlige Røst høre fra Mysunde, foretog jeg min første Handling som Feltpræst ved tredie Brigade. De to Officerer og sex Menige, som vare faldne Søndagen forud, bleve jordede paa Kirkegaarden uden for Byen, og i Nærværelse af hele Officerskorpset; Hammerich holdt en smuk Tale, og jeg forrettede Jordspaaastelsen; det var min eneste Indsættelse. Iblandt de Faldne fandtes en Lieutenant, Cand. theol. Wendt, som havde været usædvanlig agtet og afholdt af Alle; jeg har sjelden hørt nogen, der er bleven saa almindelig savnet som han.

Samme Dags Eftermiddag forlod Hammerich Frederikstad og overlod mig til mig selv. Det første, hvorfor der maatte sørges, var et Kvarter, og Kommandantskabet viste sin Velvilje imod mig ved at anvise mig dette hos Byens første Mand, «den gamle Borgmester,» Jan Schütt; hos ham drog jeg ind samme Aften, og hvor velsignet en Familie, jeg der kom ind i, er beskrevet i «Tre af mine Venner.»

Naar Aanden i dette Hus var god og loyal, saa kan dette ingenlunde siges om den lille By i det hele taget; den var omtrent saa ond-sindet imod os, som den vel kunde være, og som den turde give det tilkjende; og dette fjendtlige Sind boede ikke alene i de Gamle, men ogsaa i Børnene. Jeg har altid elsket Børn og har ondt ved at lade dem gaa, uden at give mig af med dem; ogsaa her fandt jeg snart en lille Fyr, der hed Carl, og som daglig kom i Borgmesterens Hus for at faa lidt Mad, da Forældrene vare meget fattige. Drengen sluttede sig strax til mig, fordi han ikke holdt mig for Dansk: «Du hast ja keine blaue Hose oder Mütze;» men da han hørte, at jeg talte Dansk med min Oppasser, udbrød han resigneret: «Oh! Du bist ja doch ein Däne!» Nassauerne havde bildt ham ind, at de Danske behøvede han ikke at frygte, thi de vare ikke større end de Børn, Storkene kom med, og de var saa usle, at de kun havde Penge af Blik. Borgmesteren opfordrede mig en Dag til at prøve Drengen; jeg lagde da en Species (4 Kroner) og en Schilling Courant (c. 7 Øre) foran ham og sagde, at han maatte tage hvilken af dem han vilde; efter at have betragtet dem lidt, spurgte han, hvilken af dem der var

schlesvigholstensk, og da jeg sagde: «den lille!» — tog han den uden Betænkning.

Saaledes var den nye Luft, hvori jeg nu skulde leve.

Dagene gik utrolig hurtigt; der var nok at gjøre. Hver Dag blev der holdt Altergang eller Gudstjeneste indenfor Brigadens Grænser, forenet med Besøg paa Lazaretherne; ud om Morgenen, hjem om Aftenen, som jeg altid tilbragte i mit kjærlige Hjem eller hos Helgesen.

De, der have læst «Præsten i Krigen,» veed nok, at en Feltpræsts Liv ikke er nogen magelig Stilling; men aldrig har jeg følt mig gladere og friere end den Gang; trods alle Besværligheder var jeg som Fuglen i Luften, og dertil bidrog ikke mindst al den Venlighed, der mødte mig ude og hjemme, ogsaa fra de Kommanderendes Side. Det var i den Tid min Kjærlighed til Armeen fødtes, og den er ikke død siden.

Den 27de September havde jeg Begravelse i Tønningen, der var besat af et Kompagni under Kaptajn Buhl. Nogle Menige henvendte sig ved denne Lejlighed til mig med Begjæring om at komme til Alters, og en Time efter holdtes denne for 50 Mand. Kaptainen beklagede, at han paa Grund af Tjenesten var forhindret i at komme med, og vi aftalte da,

at jeg skulde komme igjen næste Torsdag. Mennesket spaar, men Gud raader!

Om Lørdagen gik Alt i Frederikstad endnu sin vante Gang, vi havde Ro, og Helgesen udtalte flere Gange: «Vi ere færdige!» Om Søndagen skulde jeg have Gudstjeneste Kl. 11^{1/2}, men medens jeg sad og forberedte mig til denne, lød Generalmarschen igjennem Gaderne, det første Kanonskud hørtes — og dermed var Freden forbi.

Jeg har andetsteds beskrevet Dagene under Bombardementet og skal ikke gjentage det her. Den første Dag gik vi alle og spejdede mod Vest, frygtende for, at Fjenden skulde have gjort Landgang med en større Styrke ved Tønningen og falde os i Ryggen fra denne Kant. Der var vel ogsaa sket Overgang over Ejderen, og under Forsvaret var Buhl falden. Natten imellem Onsdag og Torsdag Kl. 1 kom der derfor Bud til mig, om næste Formiddag at komme til Tønningen til Begravelsen. Byen var nu, da jeg kom, besat af 8de Bataillon, og Bataillonskommandøren, der ikke havde ventet mig, modtog mig med den smigrende Hilsen: «Tak, kjære Hr. Pastor! fordi De kommer. Var De ikke bleven Præst, burde De have været Soldat!» hvortil jeg dog med fuld Sandhed kunde sige: «Nej! dermed

vilde visselig ingen af Parterne have været tjent!»

Det viste sig ved Begravelsen, hvor Buhl havde forstaaet at gjøre sig afholdt i den oprørske By; en stor Del Boøgere fulgte, og Byen tilbød at betale alle Udgifter ved hans Jordefærd.

Medens jeg allerede den 5te Oktober læste i et tysk Blad «Altonaer Merkur,» at alle vore Skanser ved Frederikstad vare tagne tilligemed fjorten Kanoner, var Stormen den foregaaende Aften afslaaet med stor Glans. For mig var Mandagen den 7de Oktober en meget anstrengende Dag: om Formiddagen begravede jeg en Officer og to Menige i Husum, og om Eftermiddagen rejste jeg til Koldenbüttel, en Landsby i Nærheden af Frederikstad, hvorhen Ligene af de Faldne og Drukne under Bombardementet vare bragte; det bleven næsten mørkt, inden to store Grave, den ene med een Officer og 24 Menige af vore, den anden med 74 Oprørere og 6 Civile, der alle laa uden Kiste, vare fyldte. Det er af den Slags Handlinger, ved hvilke der trækkes saa store Vexler paa Ens Nerver, at de ere vanskelige at indløse, naar de senere blive præsenterede til Betaling.

Nogle Dage efter drog jeg til Tønningen for at holde Gudstjeneste. Den gamle, temmelig

store, men uhyggelige Kirke, var imidlertid belagt med Soldater, som fyldte hele Skibet. Paa Prædikestolen stod en og skrev Brev, Pulpituret var fyldt med en Del, som der havde deres Spisekammer, i Stolene var Paa-klædningsværelse, saa der syntes rigtignok at være ringe Udsigt til en passende Plads for mig. Under slige Forhold maa man dog hjælpe sig som man kan, og ved at gaa omkring opdagede jeg da, at det temmelig store Kor let kunde gjøres frit, og da det var adskilt fra Skibet ved et højt og temmelig tæt Gitter, mente jeg, at dette kunde benyttes. Da jeg meddelte Oberstlieutnanten dette og havde forvissat ham om, at alt kunde ske sømmelig og med Orden, betroede han mig, at min Opdagelse var ham overmaade kjær, ikke alene for Soldaternes Skyld, men ogsaa af følgende Grund: Byens Præst, Schumacher, havde nemlig ikke holdt Gudstjeneste for sin Menighed i længere Tid, og undskyldte sig med, at Kirken var ubrugelig; derved havde han hidtil undgaaet den Klippe, hvorover flere Præster allerede vare faldne, nemlig Bønnen for Kongen; dersom han nu gik ind paa mit Arrangement, vilde hans Hjertes Tanker derved blive aabnbare. Der blev strax sendt Bud til ham om at komme, og, da Oberstlieutnanten havde

udviklet Sagen for ham, svarede han, at han var overmaade glad, og han var vis paa, at ogsaa hans «*liebe Gemeinde*» vilde være det. Oberstlieutnanten mente at burde takke Præsten, og lod, fordi Freden var sluttet saa let, Oppasseren bringe en Flaske Portvin, hvormed de beseglede Fredslutningen.

Da Præsten gik, fulgte Oberstlieutnanten ham ud i Entreen, men kom kort efter meget irriteret tilbage.

«Vil De bare tænke Dem: da jeg tog Afsked med ham derude, sagde jeg: «Paa Søndag glæder jeg mig saa til at overvære Deres Gudstjeneste, og venter, at Alt gaar, som Ordenen byder.»

«Ja bevares, derom kan Oberstlieutnanten være overbevist.»

«Det glæder mig; Hr. Pastoren erindrer naturligvis Kirkebønnen for Hans Majestæt Kongen?»

«Nej, det tør jeg ikke!»

«De tør ikke? for hvem?»

«For min «*liebe*» *Gemeine*!»

«De kan være ganske rolig, der er Ingen, som skal faae Lov til at krumme et Haar paa Deres Hoved, saa længe jeg er her; det indestaar jeg Dem for.»

«Ak ja! hvorlænge er Oberstlieutnanten her?»

«Jeg forsikrede ham om, at jeg havde isinde at blive her; men Intet hjalp, han blev bestandig ved Sit: «Ich darf nicht! ich darf nicht!»

Der blev altsaa ingen Gudstjeneste for Menigheden om Søndagen; Sagen blev indberettet til Ministeriet, og Schumacher, der ikke vilde falde til føje, blev først suspenderet, og derefter afskediget. Han drog til det store Fædreland, hvorfra han udsendte en hadefuld Beskrivelse over sine uforskyldte Lidelser. Ogsaa mig fik han Plads til, og, da han intet Værre kunde opfinde, tillagde han mig den ufortjente Ære, at være en af de værste For kjæmpere «für die Dänische Propaganda.»

Mit temmelig besværlige Embede optog næsten hele min Tid, men, som jeg kom mere og mere ind i Forholdene, blev jeg gladere ved det, og det faldt mig ogsaa lettere at udrette det, jeg skulde. Det var mig kjært altid paa alle mine Rejser at møde kjendte og venlige Ansigter. Da jeg derfor i Slutningen af September — da en ny Feltpræst, Bluhme, var kommen — fik Brev fra Hammerich, at jeg nu kunde afgaa til Flensborg, og at Bluhme kunde tage min Plads, kunde jeg

kun meddele ham, at jeg følte mig saa lykkelig ved min kjære tredje Brigade, med hvilken jeg havde oplevet saa meget, at jeg fremdeles ønskede at blive ved den.

Hammerich havde imidlertid gjort en Rejse til Kjøbenhavn, og under 10. Oktober modtog jeg en Billet fra ham, hvori han, uden at omtale mit Afslag paa hans Tilbud om Forsættelse med et eneste Ord, siger, at han, saasnart han vender tilbage fra Rejsen, strax vilde komme over til mig, «da jeg har Ting at tale med Dem om, som bedst forhandles mundtlig. Foreløbig vil jeg meddele Dem, at jeg efter Meddelelse fra Ministeren, agter at bede Dem tage Station i Slesvig. Saaledes som vi før havde indrettet det, var det sandsynligvis rigtigst under de daværende Forhold, nye Forhold gjøre en Omordning nødvendig, for at De kan blive nøjere bekjendt i Hovedkvarteret, hvor De rimeligvis vil finde Deres Plads, naar jeg forlader Armeen, og dette maa ske senest i November.»

Saa let dette Brev nu vel var at forstaa, saa misforstod jeg dog Meningen fuldstændig. Kjærligheden til min egen Brigade formørkede ganske mit Syn; jeg agtede ikke paa andet end paa, hvad der var klart nok, at jeg skulde rejse fra den, og det voldte mig stor Sorg.

I min Uro, — vel var jeg sagtens ogsaa en Del nervøs efter den strenge Tid, — skrev jeg tilbage, at «da jeg af Brevet saae, at jeg imod min Villie skulde forsættes, kunde jeg ikke tænke mig nogen anden Grund dertil end den, at jeg havde været forsømmelig og havde ikke gjort min Pligt; men i saa Fald nyttede det jo ikke, at man forflyttede mig; thi derved blev jeg ikke bedre; det var saa det bedste, jeg fik min Afsked, og vendte tilbage til min gamle Stilling som Kapellan; den havde jeg endnu ikke opgivet.

Herpaa fik jeg, som vel naturligt var, intet Svar. Nogle Dage efter kom Hammerich selv over til mig og løste Gaaden, idet han oplyste, at han desværre var nødt til at vende tilbage til sin Menighed i Kjøbenhavn, og at det var Ministerens Ønske, at jeg skulde overtage Stillingen som Armeens Feltprovst. Uagtet jeg jo maatte anse dette som et stort Bevis paa Tillid, og uagtet det i økonomisk Henseende var en meget betydelig Fordel, nemlig et maanedligt Tillæg af 100 Kr., saa var min Stilling ved tredje Brigade mig dog saa kjær, at jeg ikke kunde Andet end bede mig fritaget for den nye Ansættelse. En særegen Grund hertil var den, at jeg frygtede for, at det ikke vilde være let for mig at hævde den uind-

skrænkede Frihed, jeg hidtil havde havt, naar jeg kom til Hovedkvarteret; thi af egen Erfaring kjendte jeg vel kun lidet til dette, men jeg havde dog altid hørt det omtale som den fornemme og aristokratiske Del af Armeen. Hertil kom, at jeg, med Undtagelse af den sidst ansatte, var den yngste af Feltpræsterne, og jeg vidste derfor ikke, hvorledes disse vilde modtage mig som Overordnet, en Frygt, der dog senere viste sig at være uden Grund.

Hammerich vilde ikke lade sig overbevise af mine Indvendinger, men rejste bort og ansaa Sagen for at være afgjort. Den eneste Udvej, jeg altsaa havde tilbage, var at henvende mig direkte til Ministeren og bede ham frafalde sin Bestemmelse. I mit Brev anførte jeg alle de ovennævnte Grunde, og jeg fremsatte dem saa indtrængende som jeg formaaede; men han var og blev tavs, saa da Tiden kom, maatte jeg drage ind til Slesvig.

I de sidste Dage ved min kjære Brigade havde jeg ikke det samme frejdige Sind som tidligere; den Mand, der skulde afløse mig, kom, jeg rejste omkring med ham for at præsentere ham for Afdelingskommandørerne, og saa var jeg færdig.

Den sidste mørke og triste Oktoberaften kom. Der var dog endnu en Afsked at tage,

nemlig med mine kjære Venner, de Saarede og Syge paa det store Lazareth. Det havde altid været den kjæreste Del af min Gjerning at færdes imellem dem, at lette dem for deres mange smaa og store Sorger, skrive deres Breve, høre deres Testamente, samt mildne hvad jeg kunde, baade aandeligt og legemligt. De vare alle mine Venner, mente jeg, og da jeg havde talt med hver Enkelt, trykket hans Haand, og fortalt dem, at jeg nu ikke maatte blive længere hos dem, forlod jeg dem for sidste Gang, som naar man tager bort fra sine Kjære, og veed, at man aldrig skal se dem mere.

Da jeg gik hjem og tænkte paa, om der dog ikke kunde gjøres mere for dem, faldt det mig ind, at «tunge Tider langsomt skrider,» og hvor vanskeligt det var for dem at faae Tiden til at gaa; jeg satte mig da til at skrive til en Ven, der var Redaktør af en Provindsavis, og bad ham lade en Opfordring udgaa til Publikum, om at samle Bøger til Lazaretherne. Denne Opfordring bar saa rig Frugt, at jeg senere efter Krigens Ophør, ved at indkalde alle de nedlagte Lazarethers Beholdninger, kunde faae en ikke ganske ringe Bogsamling for Garnisonen oprettet paa Gottorp.

En af de første Dage i November kom jeg til Slesvig, for at overtage mit nye Embede, og der mødte mig strax en Ubehagelighed. Da jeg nemlig Dagen efter meldte mig hos Overkommandoen, blev General Flensborg meget overrasket, da det var ham aldeles ubekjendt, at Hammerich forlod sin Plads, og at jeg var udnævnt til hans Eftermand. Hammerich var endnu i Slesvig og fungerede fremdeles, hverken hans Entledigelse eller min Ansættelse var kommunikeret Overkommandoen.

Det var ganske vist Hammerich meget imod, at han, tvungen af Nødvendigheden, maatte forlade Armeen. Dels interesserede en Feltpræsts Gjerning ham meget, og dels var det ham magtpaaliggende at blive paa Stedet saalænge som muligt, for lettere at kunne samle Materiale til sin Bog om Krigen. Da han imidlertid hverken fik Gage, eller havde Ret til Kvarter fra 1. November, anmodede han mig om, at han maatte flytte sammen med mig, der havde tre Værelser, deriblandt en meget stor Dagligstue.

Vi tilbragte her henved tre Uger sammen, og jeg tror, at det var til gjensidig Glæde. Han var jo en ikke alene kundskabsrig Mand, men ogsaa en Elsker af Musik. Jeg passede min Gjerning, og han skrev paa sin Bog; naar

Tiden tillod det, maatte jeg holde for, og deltagte i Udflugter til Danevirke og dens Omgivelser, for at han kunde hente Stof til sin Skildring. Kun om Morgenens, eller for hans Vedkommende rettere om Formiddagen, — thi han stod meget sildig op og gik sent i Seng — passede vi os selv, da vi begge led noget af den ikke usædvanlige Sygdom «Morgengnavenhed», hvorfor han ogsaa begyndte sit første Brev efter Bortrejsen saaledes: «Tak for Deres sidste Brev og for alle de Yttringer deri, som i Sandhed ogsaa ville være mig dyrebare. Jeg skal ikke let glemme vort korte Samliv i Slesvig, kryddret fra begge Sider baade med Gnavenhed, naar ubejlejlige Spørgsmaal kom, og den bedste Villie; det danner ogsaa en af Runerne i mit Feltliv, der atter og altid atter komme mig i Tanke.»

Endelig den 16. November kom Hammerichs Entledigelse, og faa Dage efter min Udnævnelser; men, uagtet han nu var fri og ikke kunde fungere længere, var det ham dog ikke muligt at løsrive sig; endnu otte Dage var han min Gjæst, saa maatte han rejse. Som et Exempel paa hans Mangel paa administrativ Evne, skal jeg anføre følgende: Da jeg nogle Dage efter min Ankomst spørger ham: «Hvor er Arkivet?» gav han sig til at le ganske højt

og sagde: «Men Menneske dog! Arkivet! hvor vil De hen! at tale om Arkiv i Felten? alle de Breve, jeg har modtaget, dem har jeg indført i Journalen.»

«Ja, men hvor er Journalen?»

«Journalen! der staar den, det er naturligvis Kakkellovnen; jeg har brændt alt dette Væsen som jeg modtog det, men, for dog at gjøre Dem en lille Glæde, saa har jeg her et Brev, jeg modtog igaar, og som endnu ikke er indført i Journalen.»

Det modtagne «Arkiv» var ikke videre behageligt, og Indholdet aabnede et ikke lysteligt Perspektiv for Fremtiden.

Brevet var fra Pladskommandantskabet. Allerede ved tredje Brigade forundrede det mig at se, at saa ofte Civiles Lig bleve begravne, baade i Byerne og paa Landet, fulgte der aldrig nogen Præst med, og Jordspaaastelse var ganske ukjendt. En 80-aarig Apotheker-enke, hos hvem jeg boede i Husum, omtalte nok, at hun fra sin Barndom kunde erindre, at hendes Fader, der var Præst, kastede Jord paa Ligene, men det var ikke sket i mangfoldige Aar. Da jeg engang, efter at være kommen til Slesvig, gik over Michaelis Kirkegaard, saae jeg, at et Lig saaledes uden Sang og Jordspaaastelse blev sat ned i Graven af

et Par Bønder fra Landsognet, men, da jeg gav mig i Tale med Graveren, og fortalte ham, at saa hensynsløst behandlede vi rigtig nok ikke vore Døde, svarede han, at det kunde han ikke tro, eftersom der stadig jordedes Soldater paa hans Kirkegaard uden at nogen Præst var tilstede. Jeg fortalte Hammerich dette, og bad ham paatale det, hvilket han ogsaa gjorde, da Tilfældet gjentog sig. «Arkivet», som jeg modtog, var Svaret paa hans Klage, og indeholdt kort og godt den Erklæring, «at Ligene fra Lazaretherne i Reglen bleve begravne Søndag og Onsdag, men det maatte blive Præsternes egen Sag, hvis de vilde være tilstede, at søge Underretning om Begravelserne.»

At Hammerich ikke havde svaret paa dette Brev, da han stod i Begreb med at fratræde sit Embede, deri kunde jeg ikke fortænke ham; det blev nu min Sag og mit første Sammenstød med Kommandantskabet. Jeg skrev til dette, at det befandt sig i en fuldstændig Vildfarelse, og at jeg paa det Bestemtteste maatte forlange ikke alene at faae Underretning om, naar og hvor der de bestemte Dage skulde begraves noget Lig, men ogsaa at faae nøjagtig Navnefortegnelse over enhver Død fra Lazarethforvalteren. Saameget hjalp denne Skrivelse, at

jeg fik de forlangte Lister og Anmeldelser, men dermed var Sagen ikke endt. Feltpræst Dahlerup og jeg skiftedes til at holde Tale ved Gravene, men en Dag kom han til mig og beklagede sig med god Grund over den Maade, hvorpaa en Begravelse var foregaaet. Der var anmeldt otte Døde, han var paa Pladsen til rette Tid, men der var ingen Grave kastede. Ligene — alle vare paa den Tid døde af Typhus — maatte altsaa kjøres tilbage gennem Byen til Lazarethet. Næste Dag mødte de atter, men der var endnu ingen Grave, og Ligene maatte atter kjøres tilbage; først den tredje Dag fandt de Hvile. En anden Gang var der anmeldt sex Lig, men der mødte kun fem; da jeg spurgte om det sjette, blev der svaret, at det kom først næste Gang, da det havde vist sig, at Kisten var for kort. Jeg gik saa selv til Kommandanten og meddelte ham, at dersom dette Uvæsen ikke hørte op, maatte jeg gjøre Indberetning til Ministeriet; han indrømmede, at Sligt ikke burde ske, men skjød Skylden paa Lazarethforvalterne, som han omtalte med meget liden Respekt. Det følger af sig selv, at som vi nærmede os til Krigens Slutning, kom ogsaa dette i bedre Orden.

Det tog Tid, inden jeg følte mig hjemme

i Slesvig; jeg savnede den forrige kordiale Omgang med Officererne; thi Hovedkvarteret var meget eksklusiv, og kun i aldeles nødvendige Tjenestesager kom jeg i personlig Berøring med det. Jeg hilste paa de forskjellige Brigadekommandører og modtog Gjenvisit af dem, men de fleste laa i temmelig Afstand fra Byen, og til længere Kjøreture havde jeg ingen Tid. Der tilbød sig dog snart en Omgang, som blev mig meget kjær.

Foruden mig var der endnu to andre Mænd, som ingenlunde følte sig tilfredse ved deres Stilling; den ene var Kaptajn i Søetaten, Dirckinck-Holmfeld, som var attacheret Hovedkvarteret, og den anden den under Belejrings-tilstanden fungerende Politimester, Justitsraad Feddersen. Hvorledes vi gjorde Bekjendtskab med hinanden, husker jeg ikke, men da det var gjort, plejede vi det stadigt.

Dirckinck-Holmfeld, der jo var mig be- kjendt fra Affæren paa Femern i 1848, hvor han blev overfalden og tagen til Fange, var en i en sjelden Grad sympathetisk Mand. Hans usædvanlige Dannelse afprægede sig i den Grad i det Ydre, at han maatte drage Alle til sig; hans Beskedenhed, der skjulte mange Kundskaber og en rig Erfaring fra hans mange Rejser, fastholdt Enhver, der lærte

at kjende ham. Hertil kom en levende og ydmyg Tro, som dog yttrede sig i en bestandig Søgen efter, mere og mere at gaa frem i Sandheden og at voxe i dens Erkjendelse. Han betragtede ikke Kristendom som en Sag, hvormed man blev færdig, og greb derfor med Begjærlighed Alt hvad der kunde forædle og helliggjøre ham selv. Han var reformert, men grublede bestandig over Nadveren, og, da jeg havde laant ham Luthers «Das grosse Bekenntniss vom Abendmahl», kunde han ikke rive sig løs fra den. Han blev ikke træt af at gjentage Luthers Ord: «Das Wort! das Wort! das Wort!» thi dette var et fast Anker for ham; men han skrev i et Brev til mig: «Ja! das Wort! men før det bliver Kjød og Blod, gennemtrænger Sind og Skind, er det jo ikke Menneske, og jeg maa erkjende: jeg er desværre langt borte endnu.»

Ogsaa Justitsraad Feddersen var en fint dannet Mand; — han blev senere Gouvernør i Vestindien —, og han var navnlig meget musikalsk, hvilket kom vore Sammenkomster til gode. Heller ikke han følte sig tilfreds i sin Stilling; at han som Politimester havde en hel Del Bryderier med Befolkningen, kunde jo ikke være andet, men heller ikke Forholdet til Kommandantskabet i en By, der var sat

i Belejringsstand, var vistnok ganske let til enhver Tid.

Vi samledes stadig om Aftenen, naar Dagens Arbejde var forbi, betroede hinanden vore Bekymringer, og søgte at slaa Sorgerne bort ved Musik. Det var en mærkelig Skjæbnens Ironi, at jeg første Gang hørte Oprørssangen: «Schleswig Holstein meerumschlungen» spillet af Byens Politimester. Til vore Møder hørte ufravigelig en Kop The, saa udmærket som jeg ingensinde har smagt Mage til; at lave den var Dirckincks Opgave, han havde lært Kunsten paa sine Rejser i Orienten.

Man vil vel kunne forstaa, hvor stort et Savn det var, da disse to Mænd efter et Par Maaneders Forløb forlod Byen.

Det var under Følelsen af, at det vilde falde mig svært at undvære dem og atter være ene, at jeg begyndte at tænke paa, om ikke den næsten elleveaarige Forlovelsestid nu kunde faae Ende. Indtil nu havde jeg ved Siden af min Stilling som Feltprovst beholdt den som Kapellan. Et Brev fra min Fader begyndte saaledes: «Kan Du ikke rede mig ud af en slem Knibe? Det generer mig virkelig ikke lidt, at jeg er nødt til uden paa mine Breve at kalde min egen Kapellan «Højærværdig» og «Provst». Selv følte jeg mig heller ikke tiltalt

ved den Tanke, at jeg om kort Tid skulde vende tilbage i min gamle Plads; jeg søgte derfor og fik min Afsked som Kapellan.

Allerede da jeg blev ansat som Feltpræst, yttrede Madvig som sagt, at det Hele formodentlig vilde være endt paa nogle Maaneder, og at mit Ophold i Felten saa vilde være en særdeles Anbefaling for mig; men da der dog alligevel vilde gaa en Tid hen, i hvilken jeg vilde komme til at ligge ledig, var det en betænkelig Sag allerede nu at holde Bryllup. Jeg vidste da ingen anden Udvej for at komme til et Resultat end at faae en Udtalelse af Ministeren. Vel fik jeg den ikke uden Forbehold, men han yttrede dog: «Saalænge der skal blive nogen Gejstlighed ved Armeen, skal De blive der; jeg har de bedste Forhaabninger for Deres Fremtid, men noget aldeles sikkert Lofte tør jeg ikke give Dem.»

Jeg havde Mod nok til at udmale mig denne Fremtid saaledes, at jeg turde vove Skridtet, og jeg begyndte derfor strax paa Forberedelserne til, at vort Bryllup kunde falde i de første Dage af det nye Aar.

En Aften, da vi vare samlede hos Feddersen, betroede jeg mine to Venner min Hensigt, og Politimesteren spurgte da, om jeg vidste, at jeg skulde indhente Kommandantens og hans

Tilladelse til, at min Kone maatte komme og opholde sig i Byen. Da jeg erklærede, at dette var mig aldeles ubekjendt, tilføjede han, at sin Tilladelse gav han mig med det samme, men Kommandantens maatte jeg søge om, og denne vilde vistnok stille det som en bestemt Fordring, at hun personlig skulde fremstille sig for ham for at faae Opholdskort. Hertil bemærkede jeg dog strax, at dette skete ikke, selv om hun skulde blive nødt til at forblive i sit Hjem, indtil Forholdene forandrede sig.

Næste Dag bestemte jeg at gaa til Kommandanten, som var Major du Plat, Chef for 2den Forstærkningsbataillon. Han havde en Tid været i russisk Tjeneste; om det var af den Grund, at han var valgt til Kommandant, veed jeg ikke, men han havde Ord for at være meget strix, hvilket vel ogsaa var nødvendigt for at kunne holde Orden. Jeg hørte dog aldrig, at han gjorde sig skyldig i nogen Uretfærdighed, men i hans hele reservede Væsen laa intet Tiltalende, og Folk gik ikke til ham i deres private Anliggender uden en Smule Hjertebanken. Lad mig tilføje, at han var en høj, usædvanlig smuk Mand, anset for at være en dygtig Officer, som faa Dage efter vor sidste venlige Samtale, der mindede klart om,

at han havde Hjerte for sit Fædrelands Nød, i 1864 gav sit Liv hen for dette.

Da jeg traadte ind i hans Arbejdsværelse, sad han ved sit Skrivebord med Ryggen imod Døren og kunde altsaa ikke se den Indtrædende.

Han spurgte:

«Hvem der?»

«Jeg er Feltprovsten!»

Uden at vende sig om eller rejse sig, sagde han blot:

«Hvad vil De?»

«Jeg vil anmode Majoren om et Opholdskort for min Kone!»

«Nej!»

Det syntes at gjøre Indtryk paa ham, at jeg kun svarede med det ene Ord: «Farvel!» thi han skjød Stolen tilbage, stillede sig foran Kakkellovnen og forsikrede mig, at det paa ingen Maade lod sig gjøre, da der saa vilde komme saa mange Damer, at det ikke vilde være muligt at faae dem bort, i Tilfælde af, at der skete et Angreb.

Da jeg hertil svarede, at jeg ingen Ret havde til at forlange Grunde for Negtelsen, men at jeg haabede, at hvad der blev negtet mig, heller ikke maatte tilstaas Andre, fortalte han, at hans egen Kone i ethvert Brev ytrede Ønske om at komme over til ham, og at han

stadig maatte negte det paa Grund af de usikre Forhold. Da jeg bemærkede, at det dog vist var hans Overbevisning som det var min, at et Angreb var i højeste Grad usandsynligt, og at jeg desuden havde egen Vogn, endte vor Samtale med, at han erklærede:

«Ja, naar De selv tør staa Risikoen, saa skal der fra min Side ikke være noget til Hinder. Saa snart Deres Frue kommer, vil De da blot lade Deres Oppasser forlange et Kort paa Kontoret!»

Hvad de ydre Forhold angik, da levede vi i temmelig Ro; en Gang imellem kom der Allarmering, men den var snart forbi. Jeg erindrer saaledes, at vi i Midten af December vare i Theatret, hvor der naturligvis ikke var en eneste Dame, og saae «Capriciosa»; pludselig blev der blæst til Udrykning, og en lille Hornblæser var saa ivrig, at han for at komme hurtigere afsted, sprang fra Galleriet ned i Parterret. For Resten herskede der i Theatret en meget fri Tone; en Aften var jeg med Feltpræst Dahlerup i en Loge, ved Siden af den, hvor General Krogh og flere Officerer sade; da en Løjtnant B., som var bekjendt for sin Talefrihed, kom ind i Parterret, og en Officer raabte ned: «B., kom herop!» svarede denne ganske højt, efter at han havde set op:

«Uha! nej! der er jo baade hele Aristokratiet og Kleresiet!»

Min Præstegjerning gik sin sædvanlige Gang. I Slutningen af December modtog jeg en Forespørgsel, om jeg ikke maatte være villig til at rejse ud til Landsbyerne Lottorf, Geltorf og Selk, som laa imellem vore og Oprørernes Forposter, for at komme Beboerne til Hjælp med at faae deres Børn døbte, som siden Slaget ved Isted henlaa uden Daab, og kun en Feltpræst maatte komme saa langt ud i Stillingen. Jeg var naturligvis villig hertil, men da jeg ikke kunde faae fat i nogen tysk Alterbog, oversatte jeg vort eget Daabsritual saa godt jeg kunde. Beboerne lode til at være taknemmelige for min Hjælp, maaske ogsaa fordi de sparede de almindelige Gebyrer til deres Præst. Uagtet Handlingen foregik saa nær Fjenden, og den allermindste Patrouille kunde forstyrre det hele og tage mig med sig, saa tror jeg dog ikke, at Tanken herom bragte mig til at glemme Handlingens Alvor eller til at haste mere end under fredelige Forhold.

Den 15de Januar 1851 blev jeg viet i Holckenhavn Kapel ved Nyborg, og den 19de førte jeg min Kone ind i vort urolige Hjem i Slesvig.

Navnlig for hende var det et uroligt Liv,

saaledes at blive styrtet ind i en Felthærs Hovedkvarter lige over for Fjenden, og hun maatte være forberedt paa at indskrænke sine Fordringer til et hyggeligt Hjem saa meget som muligt, fordi alt vort Bohave maatte indskrænkes til et Par Kofferter. Dertil kom, at vort Liv blev et helt Nomadeliv; ikke saaledes, at vi som disse toge Boligerne med os, men fordi vi maatte drage fra Sted til Sted, for at finde ny Bolig. I den første Forfærdelse paa selve Slagdagen ved Isted, saa snart Udfaldet var afgjort, styrtede alle af Embedsstanden, hvis Samvittighed vidnede imod dem, ud af Byen Sydpa, og lod alt staa, overladende det til deres Tyenders Varetægt. Dette var Grunden til, at man i Slesvig fandt saa fortræffelige Kvarterer, og at vi længe efter kunde finde alt lige til de ubetydeligste Ting, f. Ex. Sytøj, Strikketøj, ja Breve liggende paa den samme Plet, hvor de laa, da deres Ejere vare løbne bort.

Lidt efter lidt, allerede i 1851, skete der heri en Forandring, idet Regeringen med stor Liberalitet imødekom Ansøgninger om, at Ejerne maatte føre deres Ejendele bort. Husene bleve vel staaende, saa der forsaavidt Intet var til Hinder for, at vi kunde blive, hvor vi var, men dette forbød sig af sig selv, da vi ikke

kunde leve i de tomme Huse, eller lave Mad uden Redskaber. Følgen var altsaa, at naar vi fik at vide, at nu skulde vort Hus evakueres, saa maatte vi paa Jagt efter et andet iblandt dem, der bleve sjeldnere og sjeldnere. Saaledes maatte vi i Begyndelsen af 1851 flytte med vort Habengut fire Gange. Vor første Bolig var i et meget rigt udstyret Hus, hvor vi havde en Mamsel og to Piger til vor Disposition; da vi efter to Maaneders Forløb maatte forlade det, spurgte Stuepigen, om hun ikke, naar vi skulde have en Pige, maatte komme til at tjene os. Min Kone syntes godt om hende og lovede at tage hende, men paa den Betingelse, at hun skulde flytte med os, naar vi forlod Byen. Aaret efter, ved vor ældste Datters Fødsel, kom hun, og nu har hun med en sjelden Troskab været hos os i 43 Aar, delt alle vore Sorger og Glæder og er voxet fra Tjenestepige til Veninde.

Vort huslige Liv skulde snart gennemgaa en meget farlig Krise, som truede med paa en Gang at tilintetgjøre alle vore Drømme om Fremtiden. Den 27de Januar, da jeg gik ned ad Gaden, mødte jeg Korpsintendanten v. Schmidten, med hvem jeg havde gjort Bekjendtskab i et Selskab hos Dirckinck-Holmfeld.

Idet han gaar over Gaden hen imod mig, siger han:

«Naa! nu forlader De Armeen!»

«Det veed jeg ikke noget om!»

«Jo! I Armeebefalingen af 23de ds. § 12 staar der: «Feltgejstligheden og Feltpostvæsenet ophæves fra 1ste Februar.»

«Stod der ikke noget om Feltslagteriet?»

Denne Meddelelse, som jeg jo maatte antage var aldeles paalidelig, men som man ikke havde anset det for fornødent at meddele mig «til behagelig Efterretning og videre Bekjendtgjørelse,» faldt som en Bombe ned over min Kone og mig. Da et Par af Feltpræsterne imidlertid kom til mig og vilde rejse, maatte jeg dog anmode dem om foreløbig at blive; thi jeg mente, at naar vi ikke vare ansatte af Krigs-, men af Kultusministeriet, kunde det første ikke, og endnu mindre Overkommandoen, afskedige os. Jeg skrev altsaa strax og indberettede Sagen til Ministeren; den sidste Dag i Maaneden modtog jeg Svaret, at vor Konstitution ophørte Dagen efter.

Dermed var Feltgejstligheden ophævet, Feltpræsterne rejste bort, hver til sit; jeg tror uden stor Bedrøvelse. Fra Dahlerup, sammen med hvem jeg havde levet, skiltes jeg med Vemod; thi han var en Mand, jeg havde lært

at sætte Pris paa for hans venlige Sind og hans overmaade store Samvittighedsfuldhed i sin Tjeneste. Ret tilfreds i denne var han ikke, og jeg tror, at det bidrog dertil, at han ikke havde været Præst, før han kom i Felten, og at saaledes Forberedelsen til Prædikener og Lejlighedstaler kostede ham mere Arbejde, end der egentlig var Tid til.

For mig stod nu det brændende Spørgsmaal: «Hvad nu?» Det var jo klart nok, at jeg stod ved et Vendepunkt af mit Liv, der var saa meget mere betydningsfuldt, som jeg ikke længer var alene; og jeg maatte derfor forsøge, om det stod i min Magt at forandre den af Ministeriet tagne Bestemmelse. Jeg skrev altsaa uopholdelig til dette og gjorde opmærksom paa, at en meget betydelig Styrke vilde blive liggende i Sydslesvig, fordelt over en stor Strækning, og at der paa de forskjellige Lazarether laa en Mængde Syge, som trængte til gejstlig Hjælp og Støtte; det var dertil afgjort, at denne Mængde, baade Kombattanter og Syge vilde komme til at ligge i Egne, hvor der ikke hørtes et dansk Ord, da alle Præsterne vare tysktalende, og jeg sluttede med at sige, at indtil Ministeren underrettede mig om, at denne Del af Armeen skulde være afskaaren fra al Gudstjeneste paa sit Modersmaal, indtil

da ansaa jeg det ikke for forsvarligt, trods min Entledigelse, at forlade min Post. Jeg var dog nødt til at udbede mig et Svar snarest muligt, da jeg fra 1ste Februar ingen Gage fik, men selv maatte afholde alle Udgifter ved Ophold og Rejse.

Svaret udeblev ikke længe; thi faa Dage efter modtog jeg privat et Par Ord fra Ministeren, hvori han takkede mig, fordi jeg var bleven, og anmodede mig om, «under ingen Omstændigheder at forlade Slesvig; det skulde paa ingen Maade blive mig til Skade, at jeg holdt ud, og han vilde strax indlede Underhandling med Krigsministeriet om, at jeg kunde modtage ny Ansættelse.»

Det Sidste var lettere sagt end gjort. Madvig havde efter Sigende en meget haard Kamp med den daværende Krigsminister, som saae helt anderledes paa Sagen end jeg, og som ikke ansaa det for nødvendigt, at nogen Feltpræst blev ansat. Jeg fik det at føle paa den Maade, at jeg i flere Maaneder aldeles ingen Gage fik; jeg blev ved at fungere i min gamle Stilling, som om intet var passeret, røgtede min forrige Gjerning uden nogen som helst Indsigelse fra de Kommanderendes Side, men i over tre Maaneder var Ministeriet stumt og Intendanturens Kasse lukket, saa jeg maatte

fægte mig igjennem som jeg kunde til Maj Maaned. I denne Fægtning var Helgesen mig en tro Støtte, skjøndt det ikke var hans stærke Side at fungere som Bankier. Det var mig meget kjært, at han senere gav mig Lejlighed til at gjøre Gjentjeneste nogle Gange.

I Begyndelsen af Februar var han bleven Kommandant i Byen Slesvig i Stedet for du Plat. Det var vistnok et meget heldigt Valg, ikke alene fordi han fremfor de Fleste var kjendt med Forholdene i Sydslesvig, men fordi hans hele Personlighed, i hvilken Bestemthed og Velvilje var forenet, maatte virke beroligende. Stemningen i Byen var naturligvis endnu meget fjendsk, skjønt den jo ikke kunde give sig Udslag uden i Smaating. Da saaledes den 25de Juli, Aarsdagen efter Istedslaget, kom, fandt vi alle de Damer, der lode sig se paa Gaden, aldeles sørgeklædte. Saadanne Demonstrationer tog Helgesen altid med stor Ro. Da der samme Sommer blev givet en offentlig Koncert af nogle Kunstnere fra Kjøbenhavn, var der ikke en eneste Slesviger til Stede; men, da jeg talte med ham derom, svarede han: «Ja, det gaar jo kun ud over dem selv, som det gik ud over Drengen, der lod sig hverve til Soldat, fordi han var vred paa sin Fader.»

Kun i et Aar forblev Helgesen i Slesvig, da han saa blev forsat til Rendsborg; men det var for mig et uforglemmeligt Aar ved den daglige Omgang med ham; thi «erfaren Mand er jo god at gjæste,» og han var i Sandhed en erfaren Mand paa alle Livets Omraader. Han hadede større Selskaber, og det passede for saa vidt godt, da de Militæres Forhold i Byen endnu vare saa løse, at de ikke turde lade deres Familier komme; deraf fulgte, at vor Omgangskreds var meget indskrænket. I Begyndelsen var en Kaptains Frue og min Kone de eneste dansktalende Damer i Byen; og disse to sluttede sig saa nøje sammen, at deres Venskab endnu varer ved. Af alle dem, der vare i Slesvig, følte jeg mig mest tiltrukken af Helgesen; han spillede ikke Kort, gik meget tidlig i Seng, og, naar det netop ikke var i Jagttiden, var han altid at træffe hjemme. Naar jeg saa kom til ham, og her havde faaet Piben stoppet, som han ansaa lige saa uundværlig for mig, som den var for ham selv, kunde vi sidde i Timevis for at gennemgaa, hvad der laa os paa Hjerte, drøfte, hvad der var kommet frem i Literaturen; thi han var en stor Læsehest, der fulgte med hvad der udkom, dog især paa Fransk; det Sprog satte han nemlig over alle andre, ligesom Folket

Det var mig ogsaa en Glæde, at medens han ellers, paa yderst faa Undtagelser nær, gik til Side for enhver Kvinde, saa havde han faaet min Kone kjær og kunde, om end med en vis Undseelse, underholde sig med hende. Da hun i længere Tid var farlig syg, kom han ofte ridende, — thi han færdedes altid helst til Hest med en Ordonnans bag efter sig — og da gav hans Venskab for hende sig gjærne Udtryk ved Snepper, Harer og andet Vildt.

Mærkeligt var det, at den Mand, der havde været haardt prøvet i sit Liv, og som havde baaret meget uden at knurre, aldeles kunde tabe Modet, naar han kjæmpede med sin Arvefjende «Gigten.» Saa var han ikke sig selv, gik i Seng og greb til de allertaabeligste Midler, og da kunde han være irritabel og gnaven. Jeg sad saaledes en Gang hos ham, medens han laa til Sengs med Piben i Munden; Oppasseren kom ind og meldte, at Generalen havde sendt Bud for at spørge, hvorledes Helgesen havde det, da foer han op med de Ord: «Godt! godt! udmærket godt! men jeg kan, Gud forlade mig! ingen Visiter taale, hvis jeg ikke skal jages op i mit Dueslag!»

Han var mig en tro Ven, der ikke alene bestandig viste mig en aldrig svigtende Velvilje indtil sin Død, men til hvem jeg heller

ikke nogen Sinde vendte mig forgjæves, naar det gjaldt min Embedsgjerning; man vil derfor vel kunne forstaa, at det var et stort Savn, da han den 7de Februar forlod Slesvig og drog til Rendsborg, ligesom ogsaa, at det senere var en Hjertetrang for mig at bringe ham en inderlig Tak ved hans Kiste.

. Endelig havde jeg faaet en Slags Menighed, og den var ikke lille, hverken i Tal eller i Udstrækning. Den strakte sig fra Slesvig til Rendsborg, og fra Frederiksort til Tønningen, saa jeg havde fjorten forskellige Kirker, foruden den jeg hver Søndag benyttede hjemme, St. Michaelis. For nogenlunde at passe mit store Sogn, maatte jeg i Regelen forlade mit Hjem Tirsdag Morgen, og holde Gudstjeneste hver Ugedag tilligemed Altergang, for at vende hjem Fredag Aften. Det var et meget anstrengende Arbejde, især da jeg i Almindelighed maatte prædike to Gange daglig, men jeg havde dog Aarsag til at glæde mig over det. De Kommanderende modtogte mig altid med Glæde, og Kirkegangen var meget god, skjøndt Kantonementet kunde være langt udstrakt; hvad der interesserede mig meget, var, at der altid

var nogle af Sognets Folk til Stede, som i Regelen ogsaa forstode en Deel af Prædikenen.

I Almindelighed benyttede vi vedkommende Sognekirker, som næsten altid vare meget hyggelige, men som dog havde den Ulæmpe med Hensyn til de store Altergange, at der kun var Knæfald til en Enkelt paa hver Side af Alteret. Forresten søgte vi at hjælpe os, som vi bedst kunde: en Soldat læste i Korsdøren, og da Organisterne i Sydslesvig mere forstyrrede end opbyggede ved deres ofte smagløse og uforstaaelige Mellemspil, overtog en eller anden af Officererne Spillet, saaledes f. Ex.: den bekjendte Overlæge Lorck — eller ogsaa sang vi uden Orgel, og Sangen gik sædvanlig meget godt.

Min Modtagelse af Præsterne paa de forskjellige Steder var meget forskjellig; jeg tog kun ind til dem, naar den Kommanderende boede længere borte fra Kirken; var en eller anden bekjendt for sit illoyale Sind undgik jeg ham. Saavel Altertøi som Brød og Vin samt Psalmebøger førte jeg selv med, men kom jeg i Præstegaarden kunde jeg ofte der finde den mest forskjellige Temperatur lige ned til Frysepunktet; nogle Præster vare aldrig hjemme, naar jeg kom, andre derimod gjorde ikke liden Stads af mig.

I det Hele taget har jeg mest gode Minder fra den Tid; men den var meget anstrengende med Kjørsel ved Nat og Dag ad besværlige og ukjendte Veie, med daarligt Nattelogi, endog saa daarligt, at jeg engang, da vi vare farne vild, maatte tilbringe Natten i et Rum ovenover Kørerne. Hertil kom, at vore Trainvogne den Gang ikke vare forsynede med Fjedre, saa den uafadelige Støden og Rumlen til sidst medførte en Sygdom, der nødte mig til en Rejse og en Kur i Marienbad.

Med de forskjellige Afdelingskommanderende blev jeg snart kjendt, og de saae helst, at jeg tog ind til dem, ogsaa vel af den Grund, at jeg gjorde Fyldest som en levende Løbesedel. Mange komiske Scener oplevede jeg paa mine Ture, men hermed tør jeg ikke trætte Læseren; een maa jeg dog fortælle. En meget stormfuld Aften med megen Højvande kom jeg til Fæstningen Frederiksort, hvor den brave, fra Øvrestolk bekendte, Henschel, var Kommandant og havde sin Familie hos sig. Som altid tilbragte jeg Aftenen i denne; men Henschel var ikke nogen meget talende Mand, saa Samtalen gik istaa den ene Gang efter den anden. Jeg var lige i Begreb med at tage Afsked for at begive mig til Kroen, da der faldt et Ord om Musik; i samme Stund var Henschel som for-

vandelt, Ordet gjorde en Virkning som en Trylleformel, og den høje Mand foer op af Sofaen med det Spørgsmaal: «De er vel ikke musikalsk?»

Da jeg svarede, at jeg spillede lidt Violin, foer han hen, greb en Fløjte og spurgte Datteren: om der ikke var en Violin i Fæstningen? Da det oplystes, at en Trainkusk ovre i Markentenderiet underholdt sine Tilhørere paa en saadan, vilde han absolut, at der skulde gaa Bud efter den, for at vi kunde faae os en Duet. Alle mine Indvendinger, hentede baade fra Violinens Beskaffenhed, og fra de fremlagte Musikalier, hjalp ikke det allermindste. Henschel bad saa bønlig, at jeg dog ikke maatte negte ham en saadan Nydelse, og uagtet jeg forklarede ham, at denne vilde blive saare ringe, saa blev han dog ved Sit, og jeg maatte give efter. Violinen kom, og hvad var det saa, vi spillede? Det var Valtse, udsatte for to Fløjter, saa jeg altsaa maatte spille den ene Fløjtestemme paa Violin. Blæsten var imidlertid bleven til en Orkan, der hylede og tudede langt højere end vor Musik; en hollandsk Evert strandede i Mørket lige udenfor vore Vinduer, Vandet i Gravene steg højere og højere, saa det gik op i Gaderne; hvert Kvarter kom en Underofficer, aabnede Døren for

at melde Oversvømmelsen, snart hed det «18» snart «20» Tommer; Henchel snappede efter Vejret, mens han sagde: «Godt»! men vi spillede «Valtse for to Fløjter,» han med samme Koldblodighed som i Stolk. Da vi endelig sluttede, var han saa tilfreds med Koncerten, at jeg maatte love ham at tage min Violin med næste Gang.

Ved en Hændelse gjorde jeg paa denne Tid en mindre behagelig Opdagelse i Slesvig, nemlig den, at fire af de til vor Afdeling hørende Hornblæsere ikke vare konfirmerede. Tiltrukne for et Par Aar siden af Soldaterne, havde de forladt deres Hjem og Skoler, og havde ladet sig engagere ved Bataillon, som uden Betænkning havde modtaget dem, og ladet dem lære at blæse Horn, saa de havde gjort Tjeneste i to Aar. Da jeg havde erfaret dette, og havde talt med dem, der alle ønskede at blive konfirmerede, begyndte jeg at forberede dem, men det viste sig snart, at medens de havde lært Signalerne, havde de samtidig udsvedt al deres Kundskab fra Skolen og vare utrolig uvidende. Det lykkedes mig at faae en lille Skole indrettet, som en Cand.

theol. Gad, der gjorde Tjeneste som Korps-skriver, var saa venlig at overtage og lede med megen Taalmodighed.

Samtidig hermed havde jeg faaet en stor Del Bøger tilsendt fra alle de ophævede Lazarether; Kommandanten overlod mig Lokaler i den forrige Garnisonsskole, hvor Bøgerne bleve opstillede til Udlaan iblandt Soldaterne. Bogsamlingen blev senere flyttet til en stor Sal paa Gottorp Slot; jeg fungerede som Bibliothekar, og da jeg siden fik en lille Sum til Indkjøb af Bøger, var Samlingen til stor Glæde for Soldaterne, der ellers havde Vanskelighed ved at finde dansk Læsning i den tysktalende By.

Det er en stor Ubehagelighed for Feltpræsten, at hans Menighed saa ofte forlader ham. Det er ikke Præsten, som søger Forflyttelse, nej! det er hele Menigheden, der nolens volens drager bort, og en skjønne Dag ser han, at alt det Gamle er forbigangent, Alt er blevet nyt: de gamle kjendte Ansigter sees ikke mere, de mange Bekjendtskaber, der vare paa Vejen til at blive til Venskab, ere forbi, alle Aftaler om Ordningen af de gejstlige Forhold i Fremtiden høre op, og der maa begyndes forfra, før Kirkebesøget atter fornyes. Uden at jeg havde mindste Anelse om, hvad der skulde skee, kom Helgesen til mig i Slut-

ningen af Mai 1851 for at meddele mig, at Dislokationsordren var kommen; da han viste mig den, saae jeg, at hele min Menighed forsvandt, at der kom ganske nye Afdelinger istedetfor de gamle, og at jeg fik to Batailloner mere end hidtil.

Da jeg følte, at mine Kræfter ikke vilde forslaa til at tjene de mange spredte Afdelinger forsvarligt, gjorde jeg Indberetning herom til Ministeriet, og anholdt om, at der maatte blive ansat en Feltpræst til foruden mig. Ministeriet imødekom denne Anmodning, og ansatte den forrige Feltpræst Bluhme. Vi delte nu Arbejdet imellem os paa den Maade, at han, med Bølg i Husum, overtog hvad der laa Vest for Hollingsted, medens jeg beholdt den østlige Del. For mig var Lettelsen dog ikke større end at jeg fik 13 Kirker istedetfor 14.

Paa mine mange Rejser færdedes jeg ofte iblandt deres Grave, som vare faldne i Slaget ved Isted. Mange vare begravne paa Markerne, i Moserne og Grusgravene, baade enkeltvis og i større Grave; de vare lagte i Jorden enten af deres Kammerater om Aftenen d. 24. Juli, eller af Egnens Bønder Dagen efter. Mange Grave vare allerede næsten ukjendelige, fordi Græsset var voxet over dem, andre laa saa afsides, at

det kun ved Bøndernes Hjælp var muligt at opdage dem.

Det var min Tanke, om muligt at aabne de enkelte Grave og føre Ligene ind i en større Grav paa Kirkegaarden; der vilde Stedet lettere kunne bevares, naar det blev mærket med en Sten. Da min, mere end nogen Andens, Stilling gjorde det nødvendigt at drage om i de paagjældende Egne, gjorde jeg Helgesen bekendt med mine Planer, og han ikke alene billigede dem, men tilsagde mig ogsaa al den Hjælp, han som Kommandant kunde yde mig.

Efter at mine Recognosceringer i Omegnen, som toge flere Dage, vare endte, og jeg, navnlig ved Bøndernes Hjælp, var bleven nogenlunde orienteret, talte jeg med Helgesen om Sagen, og han ikke alene gav mig Mandskab, men ogsaa Vogne og tomme Kister. Saaledes udrustet drog jeg ud om Morgenen i nogle Dage, og kom hjem om Eftermiddagen med en rig Høst; hvorpaa Kisterne bleve nedsatte med Jordspaaastelse paa St. Michaelis Kirkegaard. Det var ingen behagelige Timer, dels fordi Sognefogederne aabenbart lagde an paa at vise os Oprørernes Grave og at gaa vore Egnes forbi, dels fordi Stanken ved Opgravningen af de Døde ofte var uudholdelig; men netop af disse Grunde ansaa jeg det for nød-

vendigt, at jeg selv var tilstede for at overvinde Bøndernes Modstand, og for at paase, at Alt gik til med Orden og Alvor. Udbyttet af vort Arbejde var 15 af vor Armee, og en Del af Fjendens, og de bleve samlede i to Grave.

Dette var imidlertid kun det foreløbige Arbejde; det blev foretaget, dels fordi det var mig en uhyggelig Tanke, at de, der havde sat deres Liv til for Konge og Fædreland, saaledes sporløst skulde forsvinde i Skove og Moser, dels fordi en Samling af de Faldne paa enkelte Steder vilde gjøre Opstillingen af Mindestene lettere og mindre kostbar.

Allerede tidligere stod det for mig som en afgjort Sag, at der burde rejses Mindesmærker over de Faldne, om det paa nogen Maade var muligt. Mit Navn var naturligvis altfor ukjendt til at jeg turde tænke paa alene at føre Sagen igjennem; jeg talte da med Helgesen om den, han gik strax ind paa den, og vi bleve enige om, hvem Indbyderne skulde være; hvori der dog efter Oberst Thestrups Ønske skete den Forandring, at Schepelern blev indbudt i Stedet for Steinmann.

Efter at have forelagt de Andre nedestaaende Indbydelse, som blev antaget, gjorde Thestrup mig, -- der ligesom Helgesen var

uvidende herom —, opmærksom paa, at en saa vigtig Sag ikke kunde sættes i Værk uden Krigsministerens Tilladelse; før denne var given, maatte Indbydelsen ikke udsendes. Den daværende Krigsminister gav vel Tilladelsen, dog med den mundtlige Tilføjning: «Jeg anser det for une pauvre idée; naar man ikke kan skrive sit Navn i Historien, skal man ikke skrive det i Steen!»

Vi fire Indbydere syntes nu ikke, at vor Idee var saa pauvre, og lode derfor under 20de Juni følgende Indbydelse, underskreven af Obersterne Thestrup og Schepelern, samt Helgesen og mig, udgaa til det Danske Folk:

«Efterat nu den treaarige Kamp er endt, ere de Fleste, som have stridt, vendte hjem; fredelig Syssel har afløst Krigens Larm. Men Mange ere blevne her, for ikke mere at vende tilbage til Hjemmet; de hvile rundt omkring i denne Egn: i Skovene og paa Markerne, paa Kirkegaardene og ved Siden af alfare Veje; hist og her har en venlig Haand skaaret et Kors og plantet det paa deres Grave, men snart ville disse Kors falde, og Græsset voxe eller Ploven gaa over vore Brødrers Hvilesteder. Og dog vilde vi saa gjærne, naar Venner og Frænder valfarte hened for at spørge: «hvor have I lagt dem?» kunne vise

dem Stederne i en Skikkelse, der kunde vidne om, at Gud ikke alene lagde Kraft i de Danskes Arm, men ogsaa Kjærlighed i deres Hjerter til at bevare Mindet om dem, der satte Livet til for deres Brødre. Vi tænke os ikke kostbare Mindesmærker, blot en enkelt Sten til Tegn for Venner og Fremmede; men Gravene ere saa mange, at selv dette ikke kan skee uden Bidrag fra vore Landsmænd.

I det Haab, at ovennævnte Formaal finder Deeltagelse i en videre Kreds, tillade Under tegnede sig at indbyde til Bidrag dertil. For at kunne afgjøre, i hvor stor Udstrækning Planen lader sig fuldbyrde, bedes denne Indbydelse sat i Cirkulation saa hurtig som muligt, og Bidragene tilstillede en af Undertegnede, der i sin Tid skulle aflægge Regnskab for det Indkomne.»

Udfaldet af Indsamlingen viste, at der var Mange, som ikke delte Krigsministerens Anskuelse; thi der indkom i Alt: 22,437 Kroner. Antallet af de rejste Mindestene, større og mindre, bleve c. 60. Da Indsamlingen saaledes havde givet et langt større Resultat end Indbyderne fra Begyndelsen havde tænkt sig, fulgte deraf, at Monumenterne kunde blive af en mere anselig Størrelse, af et smukkere Ydre, og forarbejdes mere omhyggeligt, men

derved blev Arbejdet ogsaa større end vi havde tænkt. Arkitekt Winstrup i Flensborg gav Tegningerne til de større Stene, og Patrioten Klewing leverede dem alle, der uden Undtagelse fik samme Indskrift:

«Denne Steen satte det Danske Folk over trofaste Sønner, som hengave Livet for Fædrelandet.»

Da Helgesen havde gjort det til en udtrykkelig Betingelse for at tiltræde Kommiteen, at hans Virksomhed maatte indskrænkes til at modtage de Pengebreve, der bleve adresserede til ham, og som han saa sendte mig, ofte uaabnede; da Schepelern ikke kom til at ligge i Slesvig, men i Kjøbenhavn, og da Thestrup, der var Brigadekommandør, ikke kunde paa-tage sig Rejser i Anledning af Mindesmærkerne, laa omtrent det Hele, som jo ogsaa naturligt var, paa mig. Det var ikke noget ganske ubetydeligt Arbejde: der skulde rejses for at opsøge Gravene, for at købe Jorden, for at aftale det Fornødne med Hensyn til Planering og Indhegning, og det hele Parti, der skulde gennemgaaes, strakte sig fra Rendsborg til Christiansfeldt, og fra Ekernefælde til Toningen. Befolkningen, selv i den rent tydsksindede og tysktalende Egn, kom mig altid venlig imøde; havde den hadet de Levende,

viste den altid Veneration mod de Døde; den var imødekommende ikke alene ved Undersøgelsen af Gravene, men ogsaa ved Ansættelse af den Pris, der skulde gives for Jorden; en Enke, der ejede den Mark, hvorpaa de Faldne fra 24de Juli vare blevne jordede ved Solens Nedgang, vilde slet ingen Betaling modtage. Ogsaa ved Indvielsen af Monumenterne var altid en stor Deel af Omegnens Folk tilstede, og det var tydeligt nok, at den vidste at gjøre Forskjel paa et Sejers- og paa et Grav-Monument.

Kommiteen var enig om, at ethvert af de større Mindesmærker skulde indvies ved en offentlig Højtidelighed, og uagtet det første, der blev indviet d. 2. Februar 1852, kun var sat ved Siden af Chausseen til Flensborg over en Artillerist, der allerede var falden paa dette Sted d. 23. April 1848, saa mente Thestrup dog, at da det var det første, og dertil i en Egn, som ikke var meget loyal, burde det ske saa festlig som muligt. Han kommanderede derfor en større Styrke med Musik derud; derved var det en Gang for alle givet, i hvilket Spor Indvielsen i Fremtiden skulde gaa, og dette Spor blev fulgt hele Tiden.

Hvor magtpaaliggende det var, ikke blot Kommiteen, men ogsaa de højeste Officerer, at

lægge deres Deeltagelse for Dagen, viste sig allerede den skjønne Junidag, da en meget stor Procession, bestaaende af Mænd, ikke alene fra Slesvig, men fra Rendsborg, Flensborg og Husum, samlede paa Gottorp for at gaa igjennem den lange By og ud at indvie det store Monument ved Bustrup Dam; thi dette lange Tog aabnedes af Sejrherren fra Fredericia, fulgt af ham fra Isted.

Som kommanderende General i Hertugdømmerne Slesvig gjorde Bülow alt, hvad han kunde, for at gjøre Indvielsesdagene saa højtidelige som muligt. Da Monumenterne i og omkring Frederiksstad vare færdige, og det var mig meget om at gjøre, at faae Helgesen med, som dengang var i Rendsborg, konfererede jeg med ham og overlod ham at vælge Dagen, for at være sikker paa, at han ikke skulde svigte. Han valgte den 13. Januar, og da dette var meddelt General Bülow, mødte denne ikke alene selv med hele sin Stab, men kommanderede ogsaa 2den Bataillon fra Husum og et halvt Batteri fra Slesvig derover, for at give Dagen den Højtidelighed, han formaaede.

Vi ventede paa Helgesen lige til det Sidste, men han narrede os og udeblev. Der staaer i den trykte Beretning: «Helgesen havde naturligvis faaet flere Indbydelser til at overvære

Afsløringen, og der var vel Ingen nærmere til at være tilstede end han. Han kom alligevel ikke; Gigten fik Skylden, men hans ofte uovervindelige Afsky for offentlig Fremtræden, hans forunderlige Blufærdighed i denne Henseende, bar den vel egentlig.

Om Afsløringen af Monumentet over Offrene fra den ulykkelige 5. April i Ekernførde har jeg i sin Tid skrevet saaledes i Beretningen: «Det var Hensigten, at Monumentet skulde afsløres med stor Højtidelighed; Forholdene syntes netop her at byde det; Ulykken har i denne Henseende et større Krav end Lykken, og det var et Ønske, delt af Mange, at ogsaa de Faldne, som laa i Ekernførde, maatte faae den samme Lov som deres Brødre, fordi de havde været trofaste. I Lighed med hvad der var sket i Frederiksstad Aaret i forveien havde den kommanderende General bestemt at samle en større Troppstyrke for at overvære Højtideligheden, men en Forespørgsel til den daværende Krigsminister tilintetgjorde Ønsket».

Hvad Aarsagen var til en Forespørgsel denne Gang, medens der ingen var gjort tidligere, veed jeg ikke, men Ministerens Svar gik ud paa, at der ingen Styrke maatte detacheres til Højtideligheden, og slutter saaledes:

«dog haves Intet imod, at det derværende Detachment assisterer, dog at det strengt paases, at dette ikke faaer Udseende af en politisk Demonstration». Det tog sig næsten ud som en meget talende Protest, at der paa Højtidsdagen i Ekernførde mødte ikke mindre end fem Generaler, deriblandt Bülow og Krogh, som kom fra Kiel.

At Bülow var en Mand, der frem for Nogen turde tage Ansvar paa sig, derpaa er Følgende det bedste Bevis; det er mig fortalt af en af de Oberster, der deeltog i Krigsraadet før Slaget ved Fredericia, saa jeg har ingen Tvivl om dets Rigtighed. Bülow havde forespurgt hos Krigsministeren: «Om han med Ansvaret for Armeen ogsaa havde fuld Handlefrihed?» og herpaa havde han faaet et bekræftende Svar med Tilføjende, at hvis han havde isinde at udføre Noget af større Betydning, ønskede Ministeren, at han tog General de Meza med paa Raad. de Meza kom med et Dampskib fra Als, og Krigsraadet blev holdt. Bülow meddelte sin Hensigt at gjøre Udfald, hvilket dog af forskjellige Grunde ikke fandt Bifald, men blev fraaraadet. Da han havde hørt de Enkeltes Mening, sluttede han med de Ord: «Tak, mine Herrer! nu har jeg hørt Deres Mening; min Beslutning er fast, Udfaldet skal

gjøres, men min Stabschef vil forelægge Dem to Planer, som De bedes vælge imellem». Dermed var Sagen afgjort.

Dersom dette forholder sig saaledes, saa bliver Bülow, forekommer det mig, den af vore Generaler, der har baaret det største Ansvar, og som viste, at han kunde bære det, og det maa forøge vor Taknemmelighed imod ham.

Da det sidste Monument var blevet afsløret, lod jeg en Beretning trykke, som indeholdt de Taler, der vare blevne holdte, tillige med en kort Fortælling om Højtidelighederne; denne blev omsendt til enhver Kommune og militær Afdeling, som havde givet sit Bidrag. Af denne vil det kunne sees, at hvad der navnlig karakteriserede enhver Højtidelighed, var den «uforstyrrede Enighed om, at det Hele var en Sag, der ikke angik blot de Mange eller Faa, der vare tilstede, men vort hele Folk.» For den yngre Slægts Skyld vil jeg slutte med at anføre det sidste Vers af en smuk Sang, der bleve sungen paa en af Festdagene:

Sene Slægter skulle træde
Hid til Tuen lav,
Mangen Taare end skal væde
Eders sjunkne Grav.

Eders Støv skal hædret blive,
 Eder Løftet med vi give:
 Kaldes atter, vil vi Alle
 Sejre eller falde.

At jeg i alt, hvad der angik Monumenterne, havde fundet en saa stor Imødekommen ovenfra, laa vistnok for en stor Deel i, at der var foregaaet en Forandring i mit Forhold til Generalkommandoen, selv om jeg i Begyndelsen ikke forstod det og derfor var noget mistænksom ved den. Lige fra min Ansættelse, og navnlig siden November 1850, havde jeg haft fuldkommen og uindskrænket Frihed i min hele Stilling; jeg betragtede Kultusministeren som min Foresatte, og viste dette ved direkte til ham at sende Indberetninger om min Gjerning, naar der forefaldt noget uden for det Daglige. Fra den Side mærkede jeg aldrig nogen Kontrol, endnu mindre fra nogen anden; jeg kom og gik, rejste og blev hjemme, handlede overhovedet ganske som jeg vilde, og som jeg troede at kunne forsvare, og der var ikke noget Menneske, der blandede sig i mine Sager.

Man vil derfor nok kunne tænke sig min Overraskelse, da jeg modtog en Skrivelse fra

Generalkommandoen i Flensborg, hvori den udbad sig «maanedlige Indberetninger om min gejstlige Virksomhed». Hvad skulde dette betyde? Jeg har altid ment, baade nu og den Gang, at den, der har en Gjerning at udføre, har det hele Ansvar for den, men derfor kan han ogsaa fordre den fulde Frihed til at bevæge sig, uden at Andre lægge Baand paa ham. Hvad var nu dette? Hvad tilsigtede Generalkommandoen, hvis hele Personale var mig aldeles ubekjendt? Var det for at lade mig føle, at om jeg end var procul a Jove, saa var jeg ikke procul a fulmine?

Alt dette løb svært om i mit Hoved, og jeg betænkte mig nogle Dage paa, hvorledes jeg skulde tage Sagen! Jeg kunde vel forelægge Kultusministeren Sagen, men hvad hjalp det? Enten han svarede: «Giv Indberetning!» eller «lad være at give den!» saa vilde jeg i alle Tilfælde derved komme i et skjævt Forhold til en Overordnet, hvis Uvillie havde saa stor Betydning for min hele Virksomhed. Efter moden Overvejelse valgte jeg en Vej, som allerede i Øjeblikket og mangfoldige Gange senere viste sig at være den eneste rigtige. I mit Svar omtalte jeg slet ikke mine Betænkeligheder, men jeg indskrænkede mig til at udtrykke min Glæde over Skrivelsen,

«fordi den var mig et Bevis paa, at der nu blev tillagt den præstelige Gjerning en Betydning, som jeg hidtil ikke havde erfaret, og jeg holdt mig overbevist om, at Hensigten med Skrivelsen ingenlunde var, at indskrænke min Frihed, men kun for at blive overbevist om, at der ogsaa for Troppernes aandelige Vel var sørget forsvarligt».

At jeg havde truffet det Rette, derpaa fik jeg strax et Bevis, idet Generalkommandoen sendte mig et meget anerkjendende og velvilligt Svar. Det blev altid gjort mig let at hævde min fulde Frihed i Alt, hvad der angik mit Embede; Generalkommandoen blandede sig aldrig ind i de gejstlige Forhold, og da der længere hen paa Aaret kom en Forespørgsel ikke til mig, men til Kommandanten i Slesvig: «om Gudstjenesten flittig besøgtes af Officerer og Menige?», maatte jeg deri see et Vidnesbyrd om, at mit Svar var blevet forstaaet.

Efter at mit Brev var afsendt, ansaa jeg det for rigtigt, at træde i personlig Forbindelse med Generalkommandoen, og rejste derfor til Flensborg for at hilse paa Generalen og hans Stabschef, Steinmann; under en længere Samtale med den sidste fik jeg fuld Oplysning om hele Sagen. At Steinmann var en tapper Of-

ficer, at han var saaret ved Helligbæk, det var det Eneste, der var mig bekjendt om ham, hans hele Personlighed var mig aldeles fremmed. Naar jeg nu, efter at have staaet i Forhold til Manden i 43 Aar, efter at dette Forhold er endt med et fra begge Sider varmt Venskab, som har holdt ud i Krig og i Fred, i Enighed og i Uenighed, spørger mig selv, som den Gang: «Hvad var den egentlige Hensigt dog med dette Brev?» saa har jeg let ved at give Svaret. Jeg har ingensinde kjendt Nogen, der i højere Grad var et Pligtmenneske end Steinmann; for sin Pligt maatte alt Andet, ikke mindst han selv, vige, og dette Pligtbegrebs Grændser har han aldrig søgt at indskrænke, tvertimod! det laa i hans Natur at udstrække dem saa langt som muligt, og til enhver Tid var han villig til at tage imod Konsekvenserne, uden at spørge, om de vare behagelige eller ubehagelige for ham selv. Jeg føler Taknemmelighedens Trang til at tilføje, at han var en saare trofast Mand. Enhver, der kom i Forbindelse med ham, kunde være sikker paa at finde en Haand, der ikke mere slap ham, og som var rede til al Hjælp, baade med Raad og Daad.

En Mand, der som han havde den Grundætning: nil alienum, kunde naturligvis med

den store Interesse, han nærede for Soldaterstanden, ikke heller ansee Feltpræstens Virksomhed for at være sig uvedkommende, og dette var Grunden til Ønsket om Indberetningerne, som forøvrigt snart faldt bort af sig selv, da han havde faaet Sikkerhed for, at der blev gjort, hvad der kunde gøres. Ingen støttede mig i de mange Aar mere end han, Ingen var mere rede til at række Haand til Alt, hvad der kunde tjene Guds Rige og vort jordiske Fædreland, og hvis det i nogen Maade blev givet mig at udrette noget de tolv Aar i Slesvig, da bærer Steinmann en stor Del af Æren derfor.

I Smaating vare vi ofte uenige, men det klarede sig strax af sig selv; kun en eneste Gang mindes jeg, at vi havde en saa haard Kamp, at der virkelig hørte et oprigtigt Ven-skab til, for at Alt kunde blive ved det Gamle; ogsaa dette Sammenstød vidner om hans Trofasthed. Hidtil havde jeg staaet aldeles uafhængig, og bestandig hævdet, at jeg i alle gejstlige Sager stod umiddelbart under Kultusministeriet, uden altsaa at staa i noget Forhold enten til Slesvigs Biskop eller dets Ministerium. Om Steinmann selv havde faaet Tanken, eller den var ham indgivet af Andre, veed jeg ikke, men han havde i ethvert Til-

fælde sat sig i Hovedet, at det vilde være heldigt, om Forholdet blev forandret. Dette mente jeg dog at maatte modsætte mig af flere Grunde; han skrev og skrev atter, men det var mig ikke muligt at høre ham; han kom selv ned til mig, og vi havde et meget bittert Sammenstød, som endte med hans Erklæring om, at Sagen alligevel skulde indstilles til Krigsministeriets Afgjørelse, og med min, at dersom Udfaldet gik mig imod, stod der kun for mig tilbage, strax at tage min Afsked. Ministeriet maa have fundet min Vægning begrundet, thi det resolverede, at Alt skulde blive in statu quo. Da Steinmann kommunicerede mig Svaret, vedlagde han et meget kjærligt Brev, som sluttede med de Ord: «Denne Gang fik De Ret, næste Gang kan jeg maaske faae Ret; men vi ere i al Fald lige gode Venner!»

At mine verdslige Foresatte vare tilfredse med mit Arbejde, derpaa fik jeg snart et meget overraskende Bevis. I Juni 1852 modtog jeg nemlig en Skrivelse fra Generalkommandoen, hvori denne spurgte: «om mine øvrige Embedsforretninger viløe tillade mig at indtræde i Direktionen for Christians Plejehus i Ekernførde i tre Maaneder, for derefter at afgive Betænkning over, om det svarede til

sin Hensigt, og hvilke Forandringer der maatte anses for hensigtsmæssige?» Uagtet jeg ganske vist havde nok at gjøre med mit Eget, maatte jeg dog ansee Forespørgselen som et Tegn paa Tillid til mig, og jeg bestemte mig derfor til at overtage det temmelig betydelige Hverv, uagtet Vanskelighederne ved det ikke kunde være skjulte for mig.

Christians Plejehus var en Anstalt, som gav gamle Militære at Underklasserne med deres Familier frit Ophold, ligesom der ogsaa blev sørget for Børnenes Opdragelse; for Drengene med det Maal for Øje, at de efter Konfirmationen traadte ind i Hæren. Det var beregnet paa 175 Mænd, 60 Kvinder, 100 Dreng og 45 Piger, og den aarlige Udgift var dengang henimod 50000 Kr. Det fulde Antal af Lemmer var dog ikke længere tilstede, omtrent Halvdelen af Pladserne vare ubesatte. Hvad de Gamle angik, da var det en Samling ikke alene af forskellige Religionsbekjendere — jeg traf saaledes iblandt dem en gammel Underofficer, som var Muhamedaner —, men ogsaa af Mennesker, der vare sunkne dybt i mange Retninger, sammen med meget hæderlige Folk.

Direktionen bestod bl. A. af to afgaaede Officerer, Major Lachmann og Lieutenant Cold;

de havde været i denne Stilling under hele Oprøret, og det laa derfor nær, at de i mig ikke alene saae en Mand, der var udsendt for at undersøge Plejehusets, men ogsaa deres eget Forhold. Om de derfor i Begyndelsen vare noget tilbageholdne i deres Omgang med mig, faldt dette dog snart bort, da de mærkede at jeg udelukkende holdt mig til den Opgave, der var mig betroet; jeg lærte desuden snart i dem at agte et Par hæderlige og rettænkende Mænd. I Forhold til de underordnede Funktionærer og Lemmerne mødte jeg en anden Vanskelighed; da de nemlig betragtede mig som en Slags Overdirektør, søgte de at virke paa mig ved al Slags Angiveri og Øretuderi, som dog lidt efter lidt faldt bort.

Hvad Tilstanden i det Hele angik, da var den ingenlunde tilfredsstillende, hvilket dog mere laa i det urigtige Princip, at opdrage unge Piger sammen med «gamle Svin», og i de demoraliserende Forhold under Oprøret, end egentlig i Forsømmelse fra Bestyrelsens Side. Ifølge Fundatsen skulde Skolen være «eine Normalschule», men den var rigtignok i høj Grad abnorm. Musikundervisningen, som var et af Hovedfagene, var under en gammel, meget affældig Lærer ikke til at udholde; Undervisningen i Dansk var meget forsømt

under en Mand, der ikke selv kunde Dansk, saa det første, jeg maatte gjøre, var at sørge for deres Afsættelse og Andres Ansættelse. Da jeg snart blev overbevist om, at Lemmerne Intet hellere ønskede end at komme ud med Pension, som de kunde nyde hos deres Børn eller Venner, og jeg desuden ikke saae nogen Mulighed til, at Stiftelsen kunde reorganiseres for at blive som den burde, og jeg dertil ved privat Brev fra Krigsministeriet blev spurgt, om det ikke vilde være rigtigt at ophæve det Hele, saa kom min endelige Betænkning til at gaa ud derpaa, og det skete. Der blev tildelt Alle en rigelig Pension i Forhold til Enhvers Stilling, og der var hos de Gamle en almindelig Glæde, da de kunde forlade Plejehuset og søge et nyt Hjem. Bygningerne bleve senere indrettede til Kaserne for en Bataillon.

De tre Maaneder, som fra Begyndelsen vare fastsatte for min Undersøgelse, bleve imidlertid til Aar, og fik et Efterspil, hvorpaa jeg ikke havde tænkt. Da nogle Officerer, som havde deltaget i Oprøret, bleve stillede for en Krigsret i Slesvig, blev det ogsaa paalagt Major Lachmann at møde for denne og rense sig for samme Forbrydelse. Da han som en Følge heraf maatte tage Ophold i Slesvig under Undersøgelsen, blev der for mig

Lejlighed til at gjengælde den store Venlighed, han altid havde vist mig. Han, men især hans Frue, vare meget nedtrykte og ængstelige for Udfaldet, og i sin Nød vendte han sig til mig med Bøn om, at jeg vilde koncipere hans Forsvar. Jeg var naturligvis meget betænkelig derved, men da jeg havde den faste Overbevisning, at han ingen aktiv Del havde taget i Oprøret, og han dertil af Alle var anerkjendt som en sandhedskjærlig Mand, udarbejdede jeg Forsvaret; det er baade første og sidste Gang i mit Liv, at jeg har været en Dommer saa nær. Majoren blev frikjendt, hvad han naturligvis ogsaa var bleven uden min Hjælp.

I Sommeren 1852 kom jeg ved en Hændelse første Gang i Berøring med en Mand, hvis Bekjendtskab senere førte ikke faa Behageligheder med sig. Jeg skulde paa en Embedsrejse til Kappel, og sejlede med et Dampskib ned ad Slien; som der sædvanlig paa mine Rejser fulgte en eller anden Officer med, som enten ønskede at se Egnen eller at besøge sine Kammerater, saaledes fulgte den Dag en militær Læge med, der var bekjendt for sin løse Tunge, og som ingenlunde til enhver Tid talte med Betænkksomhed. Da Skibet lagde an ved Mysunde, kom der en temme-

lig høj Mand ombord, som snarest saae ud som en af Omegnens mange Godsejere. Han gik strax hen til Lægen, og spurgte paa Dansk:

«De er Overlæge?»

«Ja! men hvem er De? er De Tysk eller Dansk?»

«Kjender De ikke mig, saa kjender De vist min Kone? Jeg er Hertug Carl af Glücksborg!»

Jeg ansaa det for mest passende at tie ganske stille; men da Lægen præsenterede mig for Hertugen, blev jeg draget ind i Samtalen, om jeg end indskrænkede mig til Ja og Nej.

Hertugen gjorde Indtryk af at være en nedladende og venlig Mand, og dette gav Doktoren Blod paa Tanden, saa han fik Mod til at komme med temmelig indiskrete Spørgsmaal, som f. Ex.:

«Hvor rejser De nu hen?»

«Til Carlsburg, der er Hertuginde!»

«Vil De nu boe i Kiel?»

«Nej! der se de ikke gjerne, at vi tage hen!»

Under Samtalen, der til min Forundring, men ingenlunde til min Tilfredshed, fortsattes

meget livlig mellem de To, lige indtil vi stode af ved Arnæs, bemærkede Hertugen:

«Ja! nu skal min Broder være Deres Konge; De kan glæde Dem! Han er en god, en meget god Mand?»

I det han tog Afsked, var han saa venlig at spørge mig, om mine Embedsrejser ikke førte mig til Carlsburg; thi i saa Fald kunde jeg være vis paa at finde al den Gjæstfrihed, som det smukke Sted kunde vise mig.

Om Sommeren boede Prinsessen og Hertugen paa det yndige Louisenlund, en Mils Vej fra Slesvig. I lang Tid mærkede vi ikke, at vi havde det fornemme Herskab saa nær, men et Par Aar derefter indtraadte der heri en Forandring, idet der jævnlig blev gjort Mid-dagsselskaber, hvortil Garnisonen i Slesvig og Ekernførde, altsaa ogsaa jeg, fik Indbydelse.

Fra den Tid kom jeg der oftere og blev altid modtaget med stor Venlighed; jeg vil allerede her tilføje, at jeg aldrig traf nogen, som var kompromitteret ved Oprøret. For mig var det ikke Selskabet, heller ikke det lukulliske Maaltid, — naar der var Mange, blev Maden serveret paa Guld —, der mest interesserede mig, men derimod den dejlige Natur, som der altid efter Bordet gaves Lejlighed til at nyde ved Spadsereture.

Saa vel Prinsessen som Hertugen vare meget opmærksomme mod deres Gjæster, og gjorde Alt for at gjøre det saa behageligt for dem som muligt, medens man dog aldrig følte noget trykkende ved at være i et saa fornemt Selskab. Der var dertil Noget, som altid voldte mig Glæde, der var Noget, om jeg saa maa sige, Gammeldags, der mindede om min tidlige Ungdom. Prinsessen bragte det vistnok med sig; man fik strax det Indtryk, naar man havde talt lidt med hende, at man stod foran et Menneske, i hvem der ikke var Svig; men hendes Tanke var heller ikke langt borte fra hendes Tale, og den drejede sig dog bestandig helst om Fortiden, eller som hun udtrykte sig: «i salig Kongens» Tid. «Salig Kongen» var naturligvis hendes Fader, Kong Frederik den 6te, ved hvem hun hang med en usigelig Kjærlighed, og man fik snart paa en eller anden Maade Følelsen af, at saaledes som det havde været i «salig Kongens» Tid, saaledes ønskede hun, at det endnu skulde være. Herover var der Ingen, der undrede sig, Enhver blev greben af hendes store Veneration for Faderen, selv naar hun ofte gjentog for de indbudte Officerer, at i «salig Kongens» Tid mødte de altid til Taflet med Epauletter.

Hvad der naturligvis, især i Begyndelsen,

før man blev lidt mere øvet i at tale med hende, generede, var det, at hun havde Vanskelighed med at høre, saa at hun ikke sjældent misforstod, hvad man sagde. Bedre blev denne Situation ikke, naar om Sommeren Prinsesse Caroline kom med sin Gemal. Jeg havde altid en fast Borddame, en Frøken Levetzow, og vi sad da lige over for Herskabet, saaledes engang lige over for begge Prinsesserne og deres Gemaler. Der blev aldrig lagt noget som helst Baand paa vor Konversation, og da Frøken Levetzow var en meget livlig Dame, var vor Samtale altid meget levende, og hun kunde le saa hjertelig, som om vi havde været i et ganske andet Selskab. Herskaberne betragtede os vist som et Par Børn, hvis Glæde de gjerne saae, men, naar Frøkenen lo og den hjertensgode Prinsesse Caroline da sagde over Bordet: «Hvad var det? Hvad sagde han?» maatte Frøkenen rejse sig op og meddele saa højt hun kunde, hvad det var; men det er ikke altid heldigt, at det, der hviskes i Ørerne, udraabes fra Tagene, det er ikke enhver Ytring, selv om den har nogen Værdi paa den ene Side af Bordet, der beholder denne, naar den sendes over paa den anden.

Prinsesse Vilhelmine holdt nok af at faae sig en Whist om Aftenen; jeg spillede aldrig

med, men stod ofte bag en af de Medspillendes Stole, og saae paa Spillet. Da jeg saaledes en Gang stod bag General Müllers Stol, og hviskede til ham: «Prinsessen svigtede Kulør!» svarede han ganske rolig: «Det bryder man sig ikke om!» Paa Slaget — jeg tror 10 — lagde hun Kortene ned, og Spillet var hævet.

Sin personlige Velvillie imod mig viste Hertugen paa en for mig meget behagelig Maade. Han ejede det saakaldte Bjelkes Palæ i Nærheden af Gottorp, og, da jeg manglede Bolig, tilbød han at ville indrette et stort Havehus, der laa i Parken, til mig imod en billig Leje. Her fik vi et hyggeligt og roligt Hjem de sidste fem Aar, vi boede i Slesvig.

En af de sidste Gange jeg var paa Louisenlund, havde jeg en længere Samtale med Hertugen. Der var den Dag ingen andre Fremmede end Oberst Wilster og jeg; vi kørte sammen derud. I de samme Dage havde der været sat en af de ikke ualmindelige illoyale Demonstrationer i Scene, navnlig af Godsejerne, og om vi end vare vante til slige ørkesløse Fornøjelser, saa satte de dog altid ondt Blod. Dersom Nogens Hjerter har slaaet varmt for sit Fædreland, saa var det Wilsters, og vi debatterede naturligvis Sagen under hele Kjørselen, og navnlig det Spørgsmaal, om ikke Hertugen

kunde øve en dæmpende Indflydelse paa de urolige Gemytter. Obersten siger saa i Samtalens Løb:

«Man burde i Grunden gjøre Hertugen opmærksom herpaa!»

«Ja! vær saa god!»

«Ja! den ene af os er jo lige saa nær dertil som den anden, altsaa De lige saa godt som jeg.»

«Nej! paa ingen Maade! Der er en meget stor Forskjel paa vor Stilling i dette Tilfælde og paa den Vægt, vore Ord har; af os to er De virkelig Manden.»

De, der have kjendt min Ven Wilster, veed, hvor han kunde hænge i, og hvor overordentlig vanskeligt det var, at faae ham til at slippe den Sag, han en Gang havde sat sig i Hovedet; i timevis kunde han «marschere paa Stedet,» hvad man saa end gjorde for at dreje Sagen hen paa noget Andet. Saaledes gik det ogsaa her! han blev ved og gjentog atter: det burde siges Hertugen, det var baade min og hans Skyldighed, og, kjed af det Hele, var jeg endfoldig nok til at gaa ind paa den Overenskomst, at den af os, der først blev ene med Hertugen, skulde slaa Slaget!

Dette blev min Lod, men jeg er ganske vis paa, at havde Loddet truffet Wilster, saa

havde han samvittighedsfuldt opfyldt vor Af-tale, skjøndt Situationen maaske var vanskeligere for ham, der beklædte en høj Stilling, end for mig, hvis Mening maatte betragtes som lidet betydende.

Efter Bordet bød Prinsessen Wilster Armen for at føres ned i Orangeriet, hvor der skulde drikkes Kaffe. Hertugen og jeg fulgte efter, og, da han standsede i den snævre Gang, der førte derved, for at vise mig nogle smukke grønne Træer, vare vi altsaa alene, og Tiden til at løse mit Hverv var jo kommen.

Paa Hertugens Spørgsmaal, om jeg ikke fandt, at Louisenlund var et yndigt Sted, svarede jeg:

«Jo! Tilvisse, Deres Durchlaughtighed! men ogsaa paa dette dejlige Sted savnes det jo dobbelt, at Forholdene udenfor staa i saa stærk en Modsætning dertil!»

«Hvorledes mener De?»

«Jeg mener de politiske Forhold, og jeg er bedrøvet over, at en Del Godsejere nu atter have ment at burde rippe op i den gamle Strid, og ikke ville lade Folket komme til Ro.»

«Naa! ja, jeg veed vel, hvad De mener, men dermed har jeg Intet at gjøre.»

«Nej! men jeg mente kun, om Deres Durch-

laughtighed ved Deres høje Stilling ikke kunde lægge en Dæmper paa de Herrers Uro!»

«Ak! De tillægger mig virkelig en langt større Betydning, end jeg har, og det er ikke muligt at se, hvorledes jeg skulde kunne øve nogen større Indflydelse. De skal se; det ordner sig nok altsammen!»

Vi fortsatte endnu en Stund, men kom ikke videre; Hertugen vendte sig for at gaa ind til de Andre; han ønskede næppe at blive ved længere, — og jeg da for den Sags Skyld ikke heller, men mit Løfte havde jeg holdt.

Uagtet Hertugdømmets Grænser ogsaa vare det for min gejstlige Embedsvirksomhed, kom jeg dog paa denne Tid til at fungere som Præst i Oprørets Rede, Kiel.

En Søndag efter Gudstjenesten modtog jeg nemlig fra Generalkommandoen i Flensborg et Brev, som indeholdt en Skrivelse fra Generalkommandoen i Holsten, med Anmodning om, at jeg anden Dagen efter maatte komme til Kiel for at holde Tale over og kaste Jord paa den kommanderende General i Holsten, Bardenfleth; og der blev nu spurgt, om jeg maatte være villig dertil. Grunden var vistnok, at

der endnu, saavidt jeg husker, ingen Feltpræster vare ansatte i Holsten.

Meget behagelig var denne Anmodning ganske vist ikke, dels fordi den Afdøde var mig aldeles ubekjendt, og dels fordi der var levnet mig saa overordentlig kort Tid til at samle Materiale til min Tale. Det har dertil altid været min Natur imod at give Gjæstroller, fordi jeg har en stærk Følelse af, at hvor Ens Embede kalder, staar man paa en fastere Grund. Paa den anden Side tiltalte den Tanke mig, at Indbyggerne i Kiel skulde have Fornøjelsen af at høre Dansk i en stor offentlig Forsamling: jeg sendte derfor Ordonnantsen tilbage med det skriftlige Svar, at jeg haabede at kunne opfylde Overkommandoens Ønske.

Begravelsen, eller rettere Bisættelsen, var ansat til Tirsdag, og først temmelig sent Mandag Eftermiddag kom jeg til Kiel. Det var mig imidlertid ikke muligt at finde noget Logi; thi alle Hoteller vare helt optagne af Fremmede, som fra alle Landets Egne vare komne til den store Jordefærd. Vel var en af Generalerne, som jeg kjendte nærmere, saa venlig at tilbyde mig at dele Værelse med sig, men dette kunde jeg ikke tage imod, da jeg nødvendigt maatte have Ro til at samle mine Tanker. I min

Nød henvendte jeg mig til Kommandanten, der fortalte, at han havde ventet mig med Jernbanen, og at han allerede havde bestilt Kvarter til mig i et Hotel, jeg ikke kjendte; han gav mig for Resten den Meddelelse med paa Vejen, at der i hele Byen var «eine grosse Entrüstung», fordi Rygtet gik, at der ikke maatte holdes tysk, men kun dansk Tale over den Afdøde, og at jeg af den Grund var forskreven.

Medens jeg nu ikke tog mig den Sag videre nær, var der en anden, som nok kunde volde mig Uro, den nemlig, at jeg ikke af et eneste Menneske af alle dem, jeg henvendte mig til, var i Stand til at faae den ringeste Oplysning om Generalens Personlighed; jeg pumpede enhver, jeg fik fat i, men uden det mindste Udbytte, saa jeg til sidst, plaget af en voldsom nervøs Hovedpine, satte mig ned paa mit Værelse og grublede over det Mislige i min Stilling. Jeg vidste, at der vilde komme en meget stor Tilhørerkreds, ikke alene af den Afdødes nærmeste Slægt, men af de Første i Landet, hvoraf de fleste havde langt bedre Stof til Tale end jeg; hvortil kom, at jeg paa det fremmede Sted repræsenterede noget mere end mig selv.

Situationen blev just ikke bedre derved, at der kom Bud til mig fra Professor eloquentiæ

ved Universitetet, Lüdemann, at han ønskede at tale ved Kisten, og før mig. Hvad det første Ønske angik, kunde det jo kun være mig kjært at opfylde det, skjøndt Mandens Titeltillæg «eloquentiæ» just ikke skulde opmuntre mig, men hvad det sidste angik, da maatte jeg bestemt negte det, dels fordi Professoren i længere Tid havde kjendt Generalen personlig, og jeg altsaa ved at tale efter ham, kunde vente at gjentage, hvad der allerede var sagt, dels fordi jeg maatte betragte mig som fungerende Præst ex officio. Professoren fandt sig heri, men svarede Budet: «Er weiss wohl, was er thut!» Enden paa den Dag blev, at jeg gik i Seng for at sove de Retfærdiges Søvn, uden at være kommen et Skridt videre; næste Morgen Kl. 5 sad jeg ved mit Skrivebord, og i mindre end en Time var Talen færdig. Hvor ofte maa vi Præster dog ikke erfare Sandheden af Salmens Ord: «Det er forgjæves, at I staa aarle op, sidde længe, æde Brød med Bekymring; thi sligt giver Herren Sine i Søvn!» Talen blev senere paa Forlangende trykt og udgivet.

Kl. 12 næste Dag blev jeg hentet i Karet med sortklædt Kusk og Tjener op paa Slottet, hvor Liget stod. I de store Sale var forsamlet en meget stor Skare, bestaaende af Ministre,

Generaler, Kammerherrer, østerrigske og preussiske Officerer, foruden en Del af Kiels Indvaanere, da Generalen havde forstaaet at gjøre sig meget agtet. Da Liget senere skulde føres til Familiebegravelsen i Fyen, var det bestemt at bisætte det i et Kapel udenfor Byen, og den lange Vandring, der varede omtrent $\frac{3}{4}$ Time, i en saadan brændende Solhede, at vi kunde frygte for Solstik, begyndte igjennem de tæt besatte Gader med en Bataillon Infanteri, en Eskadron Rytteri og et Batteri Artilleri, fulgt af to Marschaller, fire Majorer med den Afdødes Ordener, dernæst Ligvognen, forspændt med sex Heste, og endelig det talrige Følge.

Kapellet havde kun Plads til det halve Følge, og selv med dette var det propfuldt. Da jeg traadte frem for Alteret, foran hvilket Kisten var stillet, og begyndte at tale, følte jeg til min Glæde, at Rummet var fortræffeligt i akustisk Henseende, saa det tillod mig at give min Stemme dens fulde Indhold. Da jeg endte Talen, traadte Professoren frem, og da han begyndte saaledes: «Ist's hier eine Stätte des Zankes und Streites?» frygtede jeg for, at han vilde gaa ind paa de politiske Forhold, hvortil min Tale ikke kunde give den mindste Anledning; men det skete heller ikke, Talen

var meget fredelig og passende; han sluttede med den Bøn, at «der Geist der Versöhnung» maatte hvile over os.

Efter at have forrettet Jordspaaastelsen, var Højtideligheden forbi. Da jeg gik ud af Kirken, kom Professoren hen til mig, rakte mig Haanden og bad mig om at kjøre sammen med sig, da det vilde være ham en Glæde at sige mig noget. Da vi vare komne i Vognen, begyndte han med at sige: «Tak for Talen! Jeg har atter i Dag gjort den gamle Erfaring, at det danske Sprog «in rhetorischer Hinsicht» er det smukkeste, jeg kjender.» Han ønskede at fore mig op til gamle Claus Harms, men, saa stor en Lyst jeg end kunde have dertil, saa maatte jeg dog afslaa det, da jeg havde lovet at spise sammen med en stor Del af Følget, og om et Par Timer skulde rejse til Frederiksort.

Det var ved samme Lejlighed at vort Sprog, som jeg har omtalt et andet Sted, fik sin Ret fra En, der var aldeles fremmed for det. Ved Middagsbordet kom jeg til at sidde ved Siden af en tysktalende Møller fra Holsten, som begyndte med at takke mig for «die schöne Rede;» da jeg paa mit Spørgsmaal, om han forstod Dansk, fik det Svar: «Kein Wort!» og jeg saa spurgte: «hvad han da

takkede for?» svarede han, at det var Klangen, Musiken i Sproget. Hvad Sjælen er for Legemet, er Klangen for Sproget, derfor tør vi haabe, at dets Fjender, uagtet de lægge nok saa mange Raad op imod det, dog maa lade det staa, naar vi ikke selv opgiver det.

Som Garnisonsforholdene i Byen Slesvig bleve mere og mere konstante, blev det ogsaa nødvendigt at tage de fornødne Foranstaltninger med Hensyn til Skole og Kirke.

At sende deres Sønner i Latinskolen, stod jo altid Officererne aabent; de benyttede sig ogsaa deraf, og kunde for saa vidt gjøre det uden Betænkelighed, som Lærerpersonalet i det hele var loyalt og dansktalende. Denne Udvej kunde jo imidlertid i Reglen ikke benyttes af Underklasserne paa Grund af Skolepengene, og de maatte altsaa sende deres Børn i Byens Skole, hvor Sproget var tysk. Der var vel de Forældre, der kunde anse den tyske Undervisning for mere fornem end den danske, men det var dog klart, at selv om de ikke forstode, hvad det vilde sige, at Undervisning i Modersmaalet var deres Børn berøvet, og ikke indsaa, at det Offer, der bragtes det fremmede

Sprog, var altfor stort, saa maatte der dog ogsaa for Børnenes Skyld søges tilvejebragt en Forandring heri.

Det laa altsaa meget nært at tænke paa Oprettelse af en egen Garnisonsskole. Der havde existeret en saadan tidligere, som var fortsat under Oprøret; dersom denne endnu havde været i Live, vilde det have været allerlettest at tage den i Brug med det gamle Lokale, men med nye Lærere og nyt Sprog. Da den imidlertid var hævet, Inventar og Bibliothek solgt, var der intet Andet at gjøre, end at begynde forfra, og at faae saa meget ud af de smaa Midler, der til denne Sag turde ventes fra Krigsministeren, som muligt.

Ved Henvendelse til de forskjellige Autoriteter, Kommandantskab og Generalkommando, gjorde jeg strax den glædelige Erfaring, at der fra dem kunde ventes al mulig Understøttelse til Fremme af Sagen. Et Forslag til Skoleplanen blev udarbejdet og antaget, der blev bevilget nogenlunde tilstrækkelig Løn til to Lærere og Lærerinder, og en Skolekommission, bestaaende af en Ritmester, en Kaptajn og mig, blev udnævnt. Med Lokale kneb det, men da Gottorp Slot var gaaet over fra Overhofmarschallatet til Krigsministeriet, blev et

Par Værelser os overladte, og vi begyndte vor Virksomhed saa godt vi kunde.

I Valget af Lærerne vare vi heldige; iblandt dem, der af opofrende Interesse følte sig opfordrede til at melde sig til Lærerindepladsen, fandtes blandt andre den bekjendte Frøken Mathilde Fibiger (Clara Raphael).

Det blev ikke gjort til en tvungen Sag for Nogen at sende deres Børn i Skolen, men det ansaas dog for nødvendigt at have et Øje med dem, hvis Forældre af Ligegyldighed for deres Modersmaal sendte Børnene i Byens tyske Skoler, og Kommissionen indkaldte derfor disse til en Prøve. Ved denne viste det sig, hvor nødvendig Oprettelsen af Garnisonsskolen var; thi ikke alene maatte jeg examinere dem alle i Religion paa tysk, hvori de vare meget uvidende, men deres danske Læsning var under al Kritik, og to forstode aldeles ikke dansk.

Skolen havde god Fremgang, og Lokalerne viste sig snart utilstrækkelige. Det lykkedes os at leje nogle Værelser af en privat Mand, som boede midt i Byen, og der forblev Skolen saa længe den existerede. Det var vanskeligt at holde paa Lærerne paa Grund af den lille Løn, men som Skolen voxede, blev Personalet dog temmelig fast, hvortil for Førstelærerens

Vedkommende bidrog, at han i Forbindelse med Skolegjerningen blev Klokker ved Garnisonskirken.

Underklassernes Pigebørn gik i Garnisonsskolen, men Undervisningen der var ikke anlagt for Officerernes og de dansktalende Embedsmænds Børn. Der fandtes vel i Byen Pigeinstituter, hvor Sproget var tysk, men selv om der fandtes Forældre, som virkelig mente, at Dygtighed i Modersmaalet kom af sig selv, og som derfor netop ansaae den tyske Undervisning for den ønskeligste, saa kunde en stor Del med mig dog ikke dele denne Mening, men vi ansaa det for Pligt mod vore Børn at forsøge paa at oprette et privat Institut med Dansk som Hovedsprog. Det lykkedes mig dog aldrig, endskjøndt en i alle Henseender fortræffelig Lærerinde havde tilbudt sig; selv efter at der underhaanden var givet mig Haab om offentlig Understøttelse, var det umuligt, navnlig fordi et Par af de Mænd, der skulde yde det største Kontingent, vedblivende foretrak den tyske Skole. Heldigvis erklærede en Datter af en af Byens Embedsmænd sig villig til at undervise de Børn, hvis Forældre hverken vilde eller kunde bringe Modersmaalet som Offer for det fremmede Sprog. Hos hende gik begge mine Døtre paa otte og sex Aar, og fik saaledes

ikke tysk Undervisning; desuagtet talte de, da vi forlode Slesvig, ligesaa godt baade Høj- og Plattysk som de Indfødtes Børn; de lærte det i deres Omgang med de daglige Legekammerater.

Iblandt mine Konfirmander fandtes ogsaa Disciple fra Latinskolen, hvor Religionsundervisningen gaves paa tysk, og hvorved altsaa Forberedelsen for mig blev besværliggjort. Jeg forhandlede oftere om Sagen med Rektoren, der selv indsaa det urigtige i Forholdet, og ogsaa syntes at ville se at faae en Forandring indført; dette skete dog ikke, i al Fald ikke i min Tid.

Vi vare nu naaede saa vidt, at vi havde faaet en Skole, men det var i det mindste ligesaa nødvendigt at have vor egen Kirke. Hidtil havde vi benyttet den gamle, noget uhyggelige St. Michaelis Kirke i Altstadt som en Slags Garnisonskirke, men dette førte flere Ulemper med sig, i ethvert Tilfælde den, at Menighedens Ret selvfølgelig gik foran vor, og vi derved vare nødte til at have en anden Gudstjenestetid end den sædvanlige.

Det var fra Begyndelsen givet, at den Kirke, som naturligt kunde overlades os, var den lille Slotskirke paa Gottorp, og jeg var saa sangvinsk at mene, at der ikke kunde

lægges os store Hindringer i Vejen; men jeg kan rigtignok sige, at jeg gjorde Regning uden Vært. I Aaret 1850—51 havde Kirken været brugt til Lighus for de mange, der vare døde af Tyfus paa Gottorp Lazareth, og endnu den 5te Juli 1852, da jeg første Gang traadte ind i den, frembød den ikke alene et uhyggeligt Syn med Blodpletter over hele Gulvet, men der var endnu en saa modbydelig Lugt, at det kunde være betænkeligt i sanitær Henseende at tage den i Brug.

Jeg mente dog, at der maatte begyndes paa Sagen, og havde allerede bestemt mig til at indgive Ansøgning til Overhofmarskallatet, da hele Slottet gik over til Krigsministeriet for at ombygges til Kaserne, og da dette skete, var jeg saa naiv at mene, at nu var Sejren vunden, da vi jo dog vare af Militæretatens Kjød og Blod, altsaa ogsaa af Krigsministerens, som vistnok ikke vilde kalde det at have en Kirke une pauvre idée. Men jeg tog rigtignok fejl.

Den første Instans, Sagen gik igjennem, var den Ingeniørofficer, hvem det Hverv var overdraget at forandre Slottet til Kaserne. Dette var Kapitajn Schrøder, der lige fra først til sidst gjorde, hvad han formaaede, og som var en Mand, der ikke var bange for at tage

et Ansvar paa sig. Et Andragende blev skrevet, saa varmt anbefalet fra alle Sider som muligt; men jeg hørte intet andet om Resultatet, end at Ministeren havde sagt: «Kirken kan bedst bruges til Depot!» Jeg formaaede min Ven, Jetsmark, som nød Ministerens fulde Tillid, til at tale for Sagen, men han kunde kun meddele mig, «at Sagen om Kirken syntes at støde paa den bestemteste Modstand, og at møde Uvilje.»

Vi, der vare Venner af Sagen, betragtede det alligevel som afgjort, at vi tilsidst vilde naa Maalet; vi fik en Arkitekt til at gjøre Tegning og Overslag, ikke alene til Restauring af Kirken, men ogsaa til et nyt Orgel og en Døbefont; den hele Sum, der fordredes, var omtrent 11,000 Rdlr. Nu manglede vi altsaa kun Ministerens Tilladelse — og Pengene.

Følgende Tildragelse vil bedst vise, at lige saa stædig Ministeren havde været, da der i sin Tid blev forhandlet om min Forbliven som Feltpræst i Slesvig, ligesaa stædig var han nu, da der var Tale om Kirken. Han maa jo have havt sine gode Grunde, som jeg ikke kjender; personlig var jeg ham aldeles ubekjendt, maaske ansaae han det ikke for muligt at skaffe de fornødne Penge.

I Oktober 1854 skulde Kongen komme til

Flensborg, og jeg modtog aldeles uventet et Brev fra General Bülow, hvori han forlangte, at jeg skulde møde og indrette mig paa at følges med ham i Kongens Følge forskjellige Steder i Hertugdømmet. Hvad Meningen hermed var, forstod jeg dengang ikke; og selv om jeg havde forstaaet Generalens kjærlige Hensigt, havde jeg dog ikke føjet ham.

Jeg maa her bemærke, at den Velvilje, General Bülow viste mig, endog før han nogensinde havde set mig, ikke skyldes mig, men var et Arvegods, han havde bevaret for mig. Han var vel født paa Gram i Slesvig, men kom som Barn med sin Fader til Skive, hvor de boede paa Gammel Skivehus. Her var min Bedstefader Præst, og af ham blev Bülow forberedt og konfirmeret i Skive Kirke første Søndag efter Paaske 1805. Han havde forstaaet at gjøre et saa stærkt Indtryk paa Drengen, at denne bevarede en saa uforanderlig Kjærlighed til ham, at han endnu paa sine ældre Dage omtalte ham med den største Veneration, hvilken han udtrykte saaledes: «at han aldrig havde kjendt nogen Præst, som han turde stille ved Siden af ham.» Han tilføjede: «Naar dertil kommer, at jeg dengang i Skive altid legede med Deres Moder, — hun var otte Aar yngre end jeg —, og

kaldte hende «min lille Kjæreste,» saa vil De nok forstaa, hvorfor jeg havde en Del tilovers for Dem, før jeg saae Dem.»

Til Flensborg kom jeg! Generalen modtog mig med al sin Elskværdighed, og med ham kom jeg til Cour. Da denne var endt, begyndte jeg at parlamentere med ham om at faae Lov til at rejse hjem; herpaa vilde han ikke gaa ind, men gav dog sin Vægring et saadant Udtryk, at jeg satte mig paa min Vogn og forlod de fornemme Omgivelser.

Fire Dage efter kom Kongen til Slesvig, og Garnisonen stod opstillet paa Slotspladsen. Da Generalen fik Øje paa mig, kom han strax hen til mig og beskyldte mig for at være Desertør; han paalagde mig derfor den Straf, at jeg, naar han førte Kongen ind i Kirken, skulde træde frem og bede om, at Kirken maatte blive sat i Stand. Da jeg forestillede ham, at hans Ord vilde forslaa ganske anderledes end mine, svarede han: «Ja! en af os skal sandelig gjøre det; det er en Skam, at vi ikke kan faae den!»

Da Kongen traadte ind, stode vi begge foran Alteret, og han stillede sig imellem os, idet han saae sig omkring. Generalen fremførte da sin Bøn, hvortil Kongen svarede: «Ja! naturligvis! Hvor er Hansen?»

Der løb strax En ud efter denne, Krigsministeren, som imidlertid i et yderst langsomt Tempo bevægede sig op ad Kirkegulvet. Da han kom nærmere, sagde Kongen: «Jeg vil have Kirken restaureret til Brug for Garnisonen!» og, idet han pegede op over det gamle Orgel, hvor Hertug Frederik den 4des Navnetræk stod, tilføjede han: «Der skal mit Navn staa!»

Jeg tænkte, at nu var Sejren vunden, men Ministeren svarede meget koldblodig: «Ja! har Deres Majestæt Penge?» og dermed vendte han sig og gik ud af Kirken. Kongen svarede ikke, men blev staaende et Øjeblik og saae sig om. Da vi forlode Kirken, kom Ministeren for Slesvig, Grev Moltke, hen til mig og sagde paa Dansk: «Hvorfor kan Kirken ikke blive istandsat? Soldaten har da ogsaa en Sjæl!»

«Ja! dersom Deres Excellence vilde . . .»

Han gjorde meget hurtig en afvinkende Bevægelse med Haanden og svarede: «Nej! nej! dermed har jeg aldeles Intet at gjøre!»

Saaledes syntes nu virkelig i Efteraaret 1854 alle Sunde at være lukkede. Hvor stor var derfor ikke min Overraskelse og Glæde, da jeg i Begyndelsen af 1855 modtog Underretning fra en Ven i Krigsministeriet om, «at istedetfor den stærke Modstand var der nu indtraadt humanere Anskuelse, og det er mig en Glæde

at kunne meddele Dem, at der er grundet Udsigt til Sagens Fremgang. Vor fortræffelige Materialdirektør har af egen Drift havt sin Opmærksomhed henvendt paa Kirken og er aldeles bestemt paa at foranstalte dens Restauration, maaske endnu i Aar; han har bedt mig sige Dem, at der ikke i saa Henseende behøves nogen Motion, hverken til Ministeriet eller til Kongen, idet han venter at kunne bestride Udgifterne af hvad der bliver bevilget til Kasernens Fuldendelse.» Den 13de December 1854 var Hansen afgaaet og Lüttichau bleven Krigsminister; Direktør for Materiellet var Lundby.

Man vil nok kunne forstaa min Glæde og ikke mindre min Taknemmelighed imod dem, der med saa stor Udholdenhed havde støttet mig; thi uden deres Bistand var jeg aldrig naaet saa langt.

Istandsættelsen af Kirken tog længere Tid end vi havde beregnet, først den 12te April 1857 blev den indviet, og det nye Orgel, leveret af Markussen i Aabenraa, blev først taget i Brug Nytaar 1860.

Min lille velsignede Kirke! hvor var den mig kjær og blev det mere og mere Dag for Dag! Hvor pinte det mig, at jeg maatte forlade dig! Endnu efter saa mange Aars For-

løb tænker jeg paa dig med samme Følelse som Israel, da det sad ved Babylons Floder!

Træder man ind ad Slottets Hovedport, har man Kirken lige for sig. Indgangsdøren har en smuk Portal med Søjler, hugne af Sandsten, og Skibet strækker sig igjennem hele Bygningens Brede med en Længde af 60 og en Brede af 33 Fod; i Højden gaar den igjennem to Etagere med to store Krydshvælvinger. For Enden staar det smukke Alter med Altertavlen af Sølv, indfattet i sort Ibenholt. Et Pulpitur, som gaar Kirken rundt paa de tre Sider, hviler paa joniske Søjler, der i Fyldingerne har Oliemalerier, som fremstille Lidelseshistorien. Ovenover Alteret findes den bekjendte «Fyrstelige Stol,» som jeg benyttede til Skriftestol, naar en enkelt Familie gik til Alters, og hvortil en Vindeltrappe fører op fra Kirken. Det er en pragtfuld Stol, som udvendig bestaar af Træmosaik og udskaaret Billedværk, med Siddepladser rundt om, og med Vinduerne ud til Kirken. Prædikestolen, der er anbragt paa den østlige Side og hviler paa en Pille, er rigt udskaaren.

Døbefont fandtes der ikke i Kirken, før vi toge den i Brug, men da blev der indrettet et lille Baptisterium ved Siden af Alteret. Døbefontens Fod var Sandsten, og herpaa laa

det store smukke Fad med Randtegninger i Basrelief af Frølich; de forestillede de fire Grupper: Syndefaldet, Syndfloden, Barnet og de tolv Apostle imellem Emblemerne for de fire Evangelister: paa Bunden stod Johannes og døbte Herren. Fadet havde kostet 500 Kr., og det blev, saa vidt jeg husker, skjænket af Hs. Majestæt Kongen.

Til en Kirke hører nødvendig en Klokke, og det var, trods Nogles Betænkelighed, bestandig mit Ønske at faae en saadan. Kapitajn Schrøder, der lige saa lidt som jeg kunde nøjes med at betragte vor lille Menighed som en *ecclesia tolerata*, imødekom ogsaa dette Ønske. Det var med egne Følelser, vi første Gang hørte den lyde udover den tysksindede By; der blev ringet hver Aften Kl. 7, og ellers til Gudstjenesten.

Endnu manglede der en egen Kirkegaard; hidtil havde vi benyttet de forskjellige i Byen; ogsaa en saadan fik vi. I Nærheden af det store Lazareth, langs Chausseen til Flensborg og opad Slotshaven, blev os en Plads anvist, som blev planeret, indhegnet og inddelt. Den fik snart et højtideligt Udseende; thi ikke alene blev den besat med enkelte kostbare Monumenter, men, efterat jeg havde gjort Aftale med en Stenhugger, som for en meget billig

Betaling leverede en Marmorplade med Indskrift, satte ethvert Kompagni eller Eskadron en saadan paa enhver Menigs Grav.

Der var jo nu, selv om det var skeet per tot discrimina rerum ikke naaet saa ganske lidt; Apparatet var der, men det Vigtigste manglede endnu, nemlig en Menighed, der frivillig sluttede sig til Kirken. Ganske vist hørte alle Militære til Garnisonskirken, og jeg kan ikke, uden at gjøre mig skyldig i Utaknemlighed, negte, at der var ikke faa, som med Kjærlighed hængte ved Samfundet med os —; men det laa jo saa nær i en By med en stor Del Embedsmænd, hvis Modersmaal og daglige Sprog var Dansk, og med ikke faa Smaafolk, der ikke kunde det fremmede Sprog, og som søgte vor Gudstjeneste, fordi der var Hjemmets Skik bevaret, at der i den kunde tænkes paa en Menighed, med Garnisonen som den faste Kjærne, hvortil Alle, der ønskede det, kunde slutte sig.

Jeg var dog af den Mening, at havde der været saa store Hindringer at overvinde for at faae en Kirke, saa vilde der være endnu større, naar Talen blev om en fri Menighed, da Afgjørelsen af denne Sag ikke laa i et, men i to Ministeriers Hænder, nemlig foruden i Krigsministeriets ogsaa i det slesvigske Ministeriums.

Til min store Forundring tog jeg dog fejl heri. Den Første af dem, hvis Mening vilde være af Betydning, jeg betroede Sagen, var min Ven, Borgmester Leisner, og allerede hos ham fandt jeg saa stor Interesse for Sagen, at han privat henvendte sig til den Mand, der som Slesvigs faktiske Kultusminister altid havde aabent Øje og Hjerter for Alt, hvad der i aandelig Forstand kunde tjene til Fremme af vort hele Fædrelands Vel, Regenburg. Med sit skarpe Blik saae han strax, hvad der kunde komme ud af Sagen, og støttede den, saa vidt hans særegne Stilling tillod.

Den næste, eller vel snarere samtidige, Fortrolige, var Stabschefen Steinmann, som med stor Varme greb Tanken og satte sig ind i den; og den stadige og levende Korrespondance, vi i dette Anliggende førte, vidner om, at han baade mundtlig og skriftlig kjæmpede for at føre Sagen igjennem.

Det lykkedes. Efter at jeg paa Opfordring fra Generalkommandoen havde indgivet mit Forslag, kom den 17de Oktober 1857 en Kongelig Resolution, hvorved

- a. Der oprettes en fast Garnisonsmenighed i Byen Slesvig.
- b. Krigsministeriet bemyndiges til at konstituere en fast Garnisonspræst ved denne Menighed,

indtil videre med de Feltpræsten hidtil tillagte Indtægter, samt med Ret til Offer af Menigheden som andre Garnisonspræster, og saaledes at Garnisonspræsten forpligtes til ogsaa at overtage Garnisonen i Ekernførde, navnlig ved til bestemte Tider at afholde Gudstjeneste, samt til i mødende Tilfælde at ledsage Armeen i Felten som Feltpræst, for saa vidt han dertil af Krigsministeriet maatte erholde Ordre.

c. Saavel Garnisonspræsten som Garnisonsmenigheden henlægges under Krigsministeriet, dog at de denne Menighed vedkommende kirkelige Spørgsmaal først finde deres endelige Afgjørelse efter stedfunden Korrespondance mellem det Kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig og Krigsministeriet.

d. Alle Militære i Byen Slesvig med deres Familier henhøre til Garnisonsmenigheden, dog saaledes, at ligesom det staar Medlemmerne af denne Menighed frit for, under Iagttagelse af de fornødne Former, at slutte sig til en anden af Byens Menigheder, saaledes indrømmes der ogsaa Medlemmerne af disse Menigheder Adgang til at indtræde i Garnisonsmenigheden.

e. Garnisonsmenigheden anvises til Kirke det paa Gottorp værende Kapel, og til Skole den i Slesvig værende Garnisonsskole.

f. Som Organist og Kantor fungere respektive

de to ved Garnisonsskolen ansatte Lærere mod den Betaling, de hidtil have oppebaaret for denne Tjeneste, for saa vidt iøvrigt disse maatte være i Besiddelse af de i saa Henseende fornødne Kvalifikationer.

At denne Afgjørelse ikke kunde være Byens Præster videre behagelig, var jo ganske naturligt; nogen Hindring blev der dog aldrig fra deres Side lagt mig i Vejen; Hovedpræsten ved Domkirken indskrænkede sig til at bemærke for en af dem, der kom for at indmelde sig i Garnisonsmenigheden: «es ist Unrecht gegen die Gemeinde!»

Indmeldelserne begyndte strax, først med en Del af de dansktalende Embedsmænd, og dernæst med Smaafolk. Disse Sidste vare ikke alene Arbejdsfolk og Daglejere, som vare fødte i Kongeriget og som senere vare bosatte i Byen, ogsaa af de Indfødte meldte sig enkelte ind, uagtet deres daglige Omgangssprog var Plattysk, og deres Dansk meget mangelfuldt. Grunden til Ud- og Indtrædelse var vistnok ikke altid aandelig Trang, men i al Fald veed jeg, at der ingensinde blev lagt Tryk paa Nogen. Jeg erindrer, at en Arbejdsmand, der ikke talte, om han end forstod noget Dansk, hver Søndag var i Kirke; da dette var Klokkeren paafaldende, og han derfor spurgte

om Aarsagen, svarede han: «Es ist hier so eine schöne Aufwartung!», hvilket han forklarede nøjere saaledes, at der blev leveret Salmebøger til Enhver, som ikke selv bragte nogen med.

Menigheden voxede sin stille Væxt; paa den ene Side gjaldt det om at fremme den saa vidt det var muligt, og paa den anden at undgaa Alt, hvad der kunde optages som en Udfordring til dem, der stode udenfor. Det viste sig snart, at den var som Staden paa Bjerget; den havde sine Fjender, som hadede den af ganske Hjerter, men ogsaa sine Venner, der vare rede til at ofre noget for den. De Første traadte endogsaa op i Stænderforsamlingen, hvor det tysksindede Parti tog fat paa den og fik en Kommitte nedsat, for om muligt at slaa den ihjel. En af de værste Wühlere lod sin Harme over den gaa ud over Amtmanden over Gottorp Amt, Kammerherre Holstein, som havde indmeldt sig, og sagde blandt Andet: «Er hat sich nicht entblödet zu gestehen, at han selv var traadt ind i Garnisonsmenigheden; om han har gjort det for at gjøre sig behagelig for Ministeren, veed jeg ikke.»

Min bestemte Overbevisning er den, at dersom Menigheden havde faaet Lov til at leve, og ikke var opløst ved den Vold og Uret, der

hensynsløs gik over vort hele Fædreland, saa vilde den være voxet meget stærkt, og have baaret Velsignelse saavel i kirkelig som i national Retning.

Ifølge den Kongelige Resolution var Ekernførde mit Annex, og dette førte naturligvis mange Rejser med sig. Efter at Plejehuset var forandret til Kaserne, maatte der nødvendig tænkes paa Underklassernes Børns Undervisning. Paa Grund af de store Bekostninger var det ikke muligt at have en egen Skole for Garnisonen; Alt, hvad der blev opnaaet, var, at der blev ansat en Lærer i Dansk, alle Børnene gik i Byens Skole. Det var aldeles nødvendigt, at der blev vaaget over vort Modersmaal; thi Underklasserne forstode i Regelen ikke dettes Betydning; det varede ikke længe, inden de med en forbavsende Dristighed talte det forfærdeligste Tysk, selv hvor det ikke var nødvendigt, i deres Omgang med den indfødte Befolkning, og glemte ganske, at ogsaa i national Retning havde deres Ophold i en tysktalende By sin store Betydning; en Glemsomhed, som senere hen blev en af Aarsagerne til en Omlægning af den hele militære Styrke.

Ved Siden af den præstelige Gjerning i min Menighed fik jeg et andet Hverv, som ingenlunde hørte til de behagelige eller nervestyrkende,

og som jeg dog ikke turde negte at paatage mig, selv om det ofte viste sig, at jeg ikke kunde udrette noget. I Nærheden af Slesvig ligger den meget store Sindssygeanstalt, som vel for største Delen var befolket med tysktalende Syge, men hvor der dog ogsaa lidt efter lidt kom flere og flere dansktalende, hvis Familie var i Kongeriget. Det var jo ganske naturligt, at naar nogen af disse Syge ønskede Besøg af en Præst, ønskede de en, der talte samme Sprog som de, og da jeg var den eneste Præst af denne Slags i Byen, blev det mig, ogsaa af den Grund, at deres Paarørende ofte igjennem mig søgte Underretning om de Syges Tilstand. Det vilde have været Uret at skyde denne Gjerning fra mig, og med den fulgte jevnlige og ingenlunde behagelige Besøg derude.

Overlægen, der havde været der under Oprøret, og jeg vare vistnok saa forskjellige i politisk Henseende som muligt, men jeg maa give ham den Ros, at da vi efter et Par Besøg vare blevne nærmere bekjendte med hinanden, viste han mig stor Tillid, og tillod mig endogsaa at besøge Syge, som ingen Andre turde besøge. Jeg modtog saaledes engang et Brev fra en mig ubekjendt Dame paa Sjælland, hvori hun bad mig skaffe sig sikker Underretning om sin

Mands Tilstand. Da jeg desangaaende henvendte mig til Overlægen, negtede han mig først aldeles bestemt Adgang til den Syge, fordi han ikke engang selv kom til ham, af den gode Grund, at ethvert Møde fremkaldte Raseri og i det mindste fjorten Dages Tilbagefald. Han hørte vel tilsidst min indtrængende Begjæring, men sluttede dog med at ringe paa en Overopsynsmand og befale ham at tage to haandfaste Karle og følge mig til den Syge. Det faldt mig imidlertid ind, at Synet af en saa stor Styrke maaske kunde irritere Manden, og idet Opsynsmanden vilde stikke Nøglen i Laasen paa Døren, der førte ind til en lang smal Korridor, hvor de Syge havde deres Celler, var jeg ubetænksom nok til at anmode ham om at lade de to Følgesvende blive tilbage, idet jeg bemærkede, at han selv saae ud til at være meget stærk, og ogsaa jeg havde gode Kræfter. Han føjede mig, og vi to gik altsaa ind, Døren blev aflaaet, og vi fortsatte vor Gang, indtil vi i Enden af Gangen kom ind i en stor Sal, der var fuld af Afsindige, og idet han pegede paa Vedkommende, som stod alene midt i Værelset, gik han udenfor og lod mig ene iblandt dem.

Da jeg traadte hen til den Syge og rakte ham Haanden, ligesom ogsaa da jeg fremførte

mit Ønske om at tale med ham, var han overmaade høflig og venlig, men da jeg tilføjede: «Jeg veed ikke, om jeg har den Ære at være kjendt af Deres Højvelbaarenhed?», forvandlede hele hans Ansigt, og antog et forfærdelig hadefuldt Udtryk, uden at jeg begreb hvad Aarsagen dertil kunde være. Han blev fuldstændig tavs, sagde ikke et Ord mere, men pegede hen imod Døren; da jeg fulgte Vinket, gik han med, bestandig stum, men med Fingeren udrakt, indtil vi kom til en Dør, som førte ind i hans separate Værelse. Bordet stod dækket, der laa Kniv og Gaffel, og da han, uden at sige et Ord, blev ved at pege paa Sofaen, maatte jeg sætte mig der, medens han blev staaende og stirrede paa mig. Jeg talte om hans Kone, om Forhold, hun havde berørt i sit Brev, men Alt forgjæves, Intet uden de hadefulde Øjne, hvormed han stirrede paa mig. Paa en Gang sprang han i Vejret som et Rovdyr, og med en forfærdelig Ed og det Raab: «Her er en Gal, kom med Spændetrojen, han er bindegalt!» sprang han henimod mig. Det forekom mig, at Haarene rejste sig paa mit Hoved, jeg foer op, og — i samme Øjeblik aabnedes Døren, Opsynsmanden traadte ind, og Stakkelen trak sig tilbage i en Krog.

Jeg vogtede mig vel i Fremtiden for at

fremkalde saadanne Scener; men det var dog altid en tung Gang, naar jeg skulde derud, og det tog i den Grad paa mine Nerver, at jeg et Par Morgener, da jeg gik derfra, maatte tage Sne og lægge paa mit Hoved; og dog tør jeg ikke sige, at jeg nogensinde udrettede Noget ved at tale med disse arme Mennesker, som altid og altid begyndte forfra, naar jeg mente, at vi vare færdige. Endnu efter mange Aars Forløb kan jeg drømme om de Stakler, der ikke blot sade bundne, men endogsaa vare forsynede med Mundkurve, eller om dem, der, saasnart Døren aabnedes til en Stue, hvor der laa Mange, styrtede hver til sin Side for at skjule sig under Borde og Bænke, ligesom de Natinsekter, der ikke kunne taale Dagens Lys. Det er visselig et stort og ansvarsfuldt Kald at være Læge paa en Sindssygeanstalt, men der maa høre megen Kjærlighed til, hvis deres Hjerte ikke skal blive koldt for de elendige Mennesker; og den, der holder ud i en Række af Aar, maa have umaadelig stærke Nerver.

Hvor den saa end falder, er Præstegjeringen velsignet for den, der øver den; men for at den kan være det, kræves den ufravigelige

Betingelse, at den, der har den, er af Sandhed; jeg mener hermed, at Præstens indre Liv staar i Sandhedens Forhold til hans Bekjendelse, at han ikke er nødt til at gaa foran sig selv for at følge en Menighed, der aandelig er voxet fra ham, at altsaa han, der skal vidne for Andre, har dette Vidnesbyrd i sig selv. Er dette ikke Tilfældet, da er Præstegjeringen den ulykkeligste af alle, og jeg veed derfor ikke nogen, der saaledes er at beklage, som den uerfarne, uprøvede Mand, der fra Examensbordet gaar ud i et Embede, og som maa hente Indholdet af sin Forkyndelse fra Andre, og iføre sin Ungdommelighed en Uniform, som kun passer for Ældre. Det er i det udvortes Liv en farlig Sag, naar et Menneske maa leve paa Vexler, men det er langt farligere, naar en Præst aandelig maa existere ved at leve paa Borg; derfor lyder ogsaa Herrens Ord hos Profeten: «Se, jeg er imod de Profeter, som stjæle mine Ord, den ene fra den anden!»

For at dette kan naas, at en Præst mere og mere voxer sammen med det Vidnesbyrd, han frembærer, har Vorherre flere Veje, og en af dem forklarer Skriften os i de Ord: «Dersom du nærmer dig for at tjene Gud Herren, da bered din Sjæl paa Anfægtelse.» Denne Vej

maatte ogsaa jeg gaa; dengang forstod jeg det ikke, men siden gik det op for mig.

Jeg levede i disse Aar et temmelig arbejdssomt Liv; saa snart den ene Opgave var løst, forelaa der en anden, og i min ungdommelige Fantasi ansaa jeg enhver for løselig, naar jeg blot blev ved, og havde Taalmodighed. Hertil kom, at der paa samme Tid førtes et overordentlig selskabeligt Liv i Slesvig, og jeg kunde ikke holde mig udenfor det, da min Stilling bragte mig i Forbindelse med en Mængde Mennesker, hvortil kom, at det daglige Tryk af de tysk-sindede Omgivelser virkede, at vi mere end ellers følte Trang til at holde sammen. Ved al denne udadvendte Travlhed opslugtes meget af den Tid og den Stilhed, der er nødvendig for enhver Kristens, men da navnlig for en Præsts, indre Liv; der maatte derfor paalægges en Kontravægt, og den blev lagt paa mig i Skikkelse af en indvortes Anfægtelse, der i lang Tid fulgte mig, og blev den tungeste Byrde, jeg nogensinde har baaret.

Dersom jeg skrev dette alene for mine Børn, vilde jeg kunne have udviklet det udførligere end jeg nu tør; men ganske synes jeg heller ikke at jeg kan forbigaa det i mine «Livs-erindringer,» hvori den Tid har sat sine dybe

Spor. Maaske kan En eller Anden ogsaa finde noget af sit eget Liv, og jeg vil da gjerne vise, hvorfra Hjælpen kom til mig og ogsaa vil komme til dem.

Min Prøvelse begyndte med Utilfredshed med mig selv. Det Spørgsmaal trængte stærkere og stærkere ind paa mig: «Medens du prædiker for Andre, prædiker du saa ogsaa saaledes for dig selv, at det faaer Skikkelse i dig? Du prædiker jo dog efter Herrens Lignelse for Andre, for at Ordet skal blive til Mennesker, men hvorledes staar det til med dig selv?»

Disse Tanker forfulgte og fandt mig alle- vegne, og de endte altid med at jeg stillede mig paa Tolderens Plads, hvor det er umuligt at blive staaende i Længden, naar man ikke faar det Svar, han fik, og det kunde jeg ikke faae. Jeg forsøgte at sige til mig selv ligesom Asaph: «Det er Sygdom!», jeg brugte Lægens forskellige Raad i den Tanke, at saa gik det vel over, — men det gik ikke over. Ingen mærkede det, jeg betroede mig ikke til Nogen og gik i min daglige Gjerning som sædvanlig; men det gaar i det aandelige Arbejde som i det materielle, en Maskine kan vel drives frem en Stund efter at Olien er sluppet op, men det tager paa den og den opslides, saaledes

o•

kan det kategoriske Imperativ som eneste Drivkraft vel ogsaa holde en Præst i den gamle Gænge, men det tager dobbelt paa Kræfterne.

Der kom en anden Frygt til, Frygt for mig selv, for at være ene med mine Tanker; jeg følte mig som et dobbelt Menneske, hvoraf den ene Halvdel er en Ven, den anden en Fjende. Det var ganske vist den gamle Kamp imellem det Gode, som jeg vil, og det Onde, som jeg ikke vil, og som jeg ikke kan frigjøre mig for at have Lyst til. Det er vel en af de største Gaader, hvorledes et Menneske paa een Gang kan drages af Lyst til det, der staaer for ham som det Gyseligste og Forfærdeligste, det er en Kamp paa Liv og Død. Hvo kan rede disse Traade fra hinanden, at et Menneske vil give Alt for at beholde Livet, dersom nogen Anden vil berøve ham det, og han saa selv giver det hen, bytter det frivillig bort for Døden. Er det fordi han elsker Døden? Nej, nej! paa ingen Maade; Døden bliver ved at staa som det Grueligste, han kan tænke sig, og dog søger han den. Det lader sig visselig ikke forklare, dersom der ikke raader en Magt, stærkere end Menneskets og dets Lyst til Livet, og denne Mørkets Magt hersker om

Dagen og raaber om Natten, som Elverkongen talte til Barnet:

Ich lieb' dich, mich reizt deine schöne Gestalt,
Und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt!

Der forestod mig en temmelig anstrængende Embedsrejse —; jeg skulde først prædike i Husum og dernæst i Tønningen. Prædikestolen i Husum Kirke er i Enden, højt over Alter og Orgel, saa højt, at det altid var mig en Pine at betræde den. Strax i Begyndelsen af min Prædiken var jeg saa svimmel og bange for at styrte ned, at jeg af al Magt maatte knuge mig med begge Hænder til Kanten af Prædikestolen, saa hele Tiden stod jeg i en stadig Angst og med en voldsom Hjertebanken. «Maskinen blev ved at arbejde,» men, da jeg kom ned, var al min Kraft borte, kun een Tanke fik Magt over mig, og den var ikke af det Gode.

Jeg satte mig strax paa Vognen, og kom til Tønningen, da den klare Fuldmaane oplyste Alt. Efter at jeg havde faaet et Værelse og drukket en Kop The i den hyggelige Gæstgivergaard, satte jeg mig ved Vinduet, der vendte ud til Floden, som løb lige nedenfor. For mig laa den altfor nær! det var ikke som i Schillers Digt:

«Und es waltet und siedet und brauset und zischt,
Wie wenn Wasser mit Feuer sich mengt!»

nej! netop i det rolige Løb var der en saa kaldende, dragende og sugende Magt, at det ikke var mig muligt at blive siddende der længere. Skjøndt det endnu var saa tidligt, at Ingen i Hotellet var gaaet til Ro, rev jeg mig dog løs, kastede Klæderne af mig og gik i Seng. Angesten forlod mig ikke; saa længe der dog hørtes Folk bevæge sig i Huset, saa længe gik det nogenlunde, men da enhver Lyd hørte op, og jeg forgjæves lyttede efter nogen, fordi der var stille som i Graven, da hørtes Floden i sit Løb, og jeg følte dens Magt over mig blive stærkere og stærkere.

«Da ergreift's mir die Seele mit Höllengewalt,»

og denne Magt syntes at skulle vinde Sejer.

Den vandt ikke; den Stærkere var mig naadig og drev den Stærke ud; jeg kastede mig ud af Sengen, sank paa Knæ paa Gulvet og bad om Hjælp. Det var en kort Bøn, næppe længere end Tolderens, men sandelig! den var alvorlig, saa alvorlig, at jeg hverken før eller senere har bedet nogen alvorligere, men heller aldrig har jeg saaledes følt den Fred, der overgaar vor Forstand, komme til mit Hjerte. Det maa have været i det yderste

Øjeblik, thi i et Nu var al Ængstelse og Uro borte, jeg var bleven saa rolig og fri, at jeg kunde gaa hen, rulle Gardinerne op og følge Flodens Løb med mine Øjne; jeg havde kun tilbage at give ham Æren, som havde sagt til Stormen: «Læg dig!», og jeg kunde gjøre det med en saadan Velsignelse, at Barnet i sin Moders Arm ikke kunde sove roligere end jeg den øvrige Del af Natten.

Dagen efter, da jeg prædikede, var det ikke Maskinen, der arbejdede uden Olie, nej! jeg stod som et Menneske, der havde et Vidnesbyrd at aflægge, og det blev aflagt. Eftermiddagen tilbragte jeg hos min gamle elskelige Ven, Borgmesteren i Frederikstad, og jeg havde bedre end før lært at forstaa, hvorfra den Fred kom, der altid lyste ud af hans Aasyn, skjøndt ogsaa han havde sine stærke Storme.

Guds Fred var ikke alene Guds Gave hin Nat, den skulde blive over mig, og den er bleven indtil denne Dag; jeg maatte lære i de strenge Skoledage at vise dem, der trænger til Styrke, ad den rette Vej; hin Nat fik jeg Lov til at gaa ud af Skolen; fra den Tid vendte mit naturlige glade Sind tilbage, og jeg har kunnet sige med den hellige Sanger: «Vinteren er forbi, Regnen er gaet over og er dragen bort, Blomsterne ere komne tilsyne i Landet,

Sangens Tid er kommen, og Turtelduens Røst er hørt,» men jeg lærte i disse tunge Dage «at trøste dem, som ere i allehaande Trængsel, med den Trøst, hvormed jeg selv var bleven trøstet af Gud.»

I Forholdet imellem os og Indbyggerne i Slesvig indtraadte der snart en i det mindste udvortes Forandring. Udfaldet af Slaget ved Isted var for de Sidste en umaadelig og aldeles uventet Skuffelse, og det kunde ikke være andet, end at vi holdt vort Indtog i Byen som i en fuldstændig fjendtlig By, hvor der ingen eller saare faa Venner fandtes; og der er ingen Tvivl om, at medens Belejringsstilstanden endnu var nødvendig, var den paa den anden Side kun meget lidet egnet til at bringe Forsoning til Veje. Det onde Sind kunde jo kun ytre sig i Smaadrillerier, og ikke en Gang i dem uden stor Forsigtighed, men det trak sig dog snart tilbage til enkelte bestemte Huse, hvor det i Stilhed plejedes med stor Omhu. Hvad Befolkningen i det Hele angaar, da kunde det ikke undgaas, at vore Soldaters jevne og fredelige Væsen, der kom Værterne, hvor de vare indkvarterede, tilgode, og Underofficerernes Lyst

til at perfektionere sig i Tysk, samt de deraf følgende Forlovelser og Indlemmelser i flere Familier, maatte mildne Sindene noget, og det skete visselig ogsaa.

Da Kanonerne hørtes ved Mysunde den 12te September 1850, strømmede hele Skarer op paa Hesterberg, for fra den Kant at se Befrierne komme. Aarsdagen efter Slaget ved Isted var enhver Dame, der viste sig paa Gaden, fuldstændig sortklædt. Da vor Pige traf Byens Hovedwühlers Frue, der for øvrigt var født og opdragen i Horsens, men hvis Navns Ihukommelse jeg ikke skal forlænge ved at nævne det, gav denne sig i Tale med hende; da hun erfarede, at hun befandt sig overmaade vel hos os, udbrod hun forbitret: «Pfui! du, ein schleswigholsteinisches Mädchen! Interesse für solche Leute zu haben!» Til Kongens Fødselsdag 1853 havde der for første Gang samlet sig en Deel Borgere, — vi vare i Alt 210 Personer —; Kongens Skaal blev udbragt af Kommandanten, der blev raabt Hurra! men umiddelbart derefter istemte Borgerne: «Am Rhein! am Rhein!»

I de følgende Aar blev Stemningen dog meget bedre, vi levede i Fred og god Forstaaelse med hinanden; vi Dansktalende følte os fuldstændig som hjemme i Byen, og fra de

Borgeres Side, med hvilke vi kom i nærmere Berøring, vistes os ikke alene Høflighed, men virkelig Velvilje. Naar Oprørssindet senere kom mere til Syne, var dette ene og alene en Følge af importerede Løgne, der stadig igjennem en bred Kloak førtes som en flydende Strøm fra «das grosse Vaterland» ind imellem Befolkningen. Dette Løgnvæsen var sat fuldstændig i System, det tillod aldrig at Borgerne kom til Ro, og det har baaret sine sørgelige Frugter til en Tid for os og for dem.

Imellem de militære og civile Embedsmænd var Forholdet altid godt, og som en Følge deraf var det selskabelige Liv meget levende. Da Udfaldet af Slaget ved Isted om Eftermiddagen endelig fandt Tro i Byen, styrtede, som allerede fortalt, alle Embedsmænd med deres Familier, i Følelse af den onde Samvittighed, ud af Byen, og der fandtes, med Undtagelse af den gamle værdige Rektor, Jungclaussen, og Adjunkt Grünfeldt, næppe en eneste Embedsmand, hvis Samvittighed havde tilladt ham at blive tilbage.

Som en Følge heraf kunde det ikke undgaas, at alle de forladte Embeder bleve besatte med Mænd, der talte Dansk og følte sig som Danske, og deraf fulgte atter, at vi strax følte os mere henviste til hverandre, end om

det Gamle var blevet blandet med det Nye. Min Stilling som eneste dansktalende Præst i Byen bragte mig snart i selskabelig Forbindelse med de Mange, som mit Embede førte mig til; denne Selskabelighed udvidede sig mere og mere, saa jeg snart følte, at den gik videre end der var mig tjenlig; den blev ogsaa til sidst en af Bevæggrundene til, at jeg flyttede bort.

Mere tilfredsstillende end de mange Middagsmaaltider var den snevrere Omgang med virkelige Aandsfrænder. Iblandt disse maa jeg nævne en Mand, der var overordentlig meget for mig, nemlig Chr. Listov, Konrektor ved Domsolen; thi han blev snart vor trofaste Ven, der hver Dag tilbragte en Tid i vort Hus. Han var ikke alene en Mand, der paa sine Rejser i Udlandet havde set og hørt meget, og som paa en fængslende Maade kunde fremstille det, og han var ikke blot en æstetisk dannet Mand, der ogsaa interesserede sig for og elskede Musik, men han forbandt hermed et overordentlig dannet Væsen, der gjorde det let at finde Venner. Og han var mere end dette; thi han var en varmtfølede tro Kristen, der gjerne talte om de Ting, som høre til Guds Rige; ufravigelig hver Søndag saae jeg ham paa hans Plads i Kirken, og om Efter-

middagen kom han for enten hjemme hos os eller paa en Spadseretur i den dejlige Natur at gennemgaa min Prædiken. Da han i Aaret 1853 betroede mig, at Rektorembedet paa Herlufsholm var ham tilbudt, modtog jeg denne Efterretning med noget blandede Følelser; thi maatte jeg end glæde mig paa hans Vegne, saa kunde vi dog forudsee, hvilket Savn hans Bortrejse i September vilde efterlade.

Til mine kjæreste Erindringer fra Slesvig høre de mange lykkelige Timer, der bleve udfyldte med den i Sandhed «göttliche Kunst,» Musiken. En Støver er ikke dygtigere til at opdage Vildtet, end den ene Musiker den anden, og hvad er der dog saa, der som Musiken forsoner og opløser Dissonantser. Hvorledes det var blevet opdaget, at jeg spillede Violin, veed jeg ikke, men allerede kort efter jeg var kommen fra tredje Brigade og ind til Hovedkvarteret, indfandt der sig en Ingenieur- og en Kavalleriofficer med Anmodning om at overtage Bratschstemmen i en Trio. Den bestod dog, paa Grund af begges Bortrejse, kun meget kort, men blev afløst af en Kvartet, der varede saa længe jeg var i Slesvig. Hver Torsdag Aften samledes vi, vekselvis hos hinanden. Violoncellen blev spillet af Subrektor, sidst Rektor i Sorø, Blichert, der

med sin sædvanlige Energi og en ufattelig Hurtighed lærte Instrumentet, Bratschisten var daværende Konrektor, nu Redaktør af Berlingske Tidende, Manicus, og anden Violin spillede jeg. Første Violin vekslede; en Tid blev den spillet af en forhenværende Amtmand paa Femern, Moltke, en Broder til den bekendte preussiske General, og i Grunden vist ikke mere dansksindet end denne. Han spillede godt og var overordentlig begejstret for Musik, men i den Grad nervøs, at hans Kone, en Niece af General Krogh, var nødt til at bede os om at holde op senest Kl. 10, fordi hendes Mand ellers laa og musicerede hele Natten. Da han blev Regjeringsraad i Lauenborg, blev første Violin overtaget af en meget elskværdig indfødt Slesviger, Ehlert, der altid blev sit Fædreland tro, ogsaa efter 1864, og døde som Sanglærer ved Randers Latinskole.

Vort Repertoire var ikke stort; ligesom vi stode omtrent paa et og samme Trin af Dannelsen, hvilket jeg anser for lige saa vigtigt som at være hinanden lige i manuel Færdighed, saaledes gik vor fælles Attraa sjældent længere end til Mozarts og Beethovens uforlignelige Kvartetter. Ingen af os var, hvad man kalder Virtuoser, men «blind Høne finder ogsaa et Korn,» og de Korn, vi, Aften efter

Aften, Aar efter Aar, fandt hos disse to af Verdens største Mestre, der dog havde haft ganske andre Kræfter for Øje, og hvilken Fylde af usigelig Glæde, der saaledes bestandig oplodes for os, det kan jeg ikke udtale; forlode vi dem en enkelt Aften og forsøgte os paa Andre, saa var det kun for næste Aften at vende tilbage til dem, enige om, at der havde vi dog det Bedste.

Disse Kvartetter gave os Blod paa Tanden, og lidt efter lidt blev det for os og en Deel Andre et almindeligt Ønske, ved Siden af dem at kunne faae Symfonier. Det viste sig snart, at vi ved Hjælp af de to i Byen værende militære Musikkorps vilde være i Stand til at besætte de fornødne Stemmer, en Dirigent kunde ogsaa findes, og Mad. Esselbach var villig til at overlade os Lokale, altsaa blev der valgt en Kommitte til at skrive Love, disse bleve antagne paa en Generalforsamling, og saaledes var Sagen bragt i Orden.

Dog, da vi mente at staa lige ved Maalet, mødte vi en Hindring, der syntes uovervindelig for os, der kun havde meget smaa Midler at raade over; det var Manglen af Noder og Partiturer. Da vi saaledes syntes hjælpeløse, kom en indfødt Musiker os til Hjælp, idet han gjorde os opmærksomme paa, at der for

flere Aar siden var blevet spillet Symfonier, hvori han selv havde taget Deel, paa Slottet hos Landgreven. Han fortalte, at han der ogsaa havde spillet i en Kvartet, hvori en af Hoffolkene medvirkede; denne var just ingen paalidelig Medspiller, men saa inderlig tilfreds med sig selv, at han til Slutning, skjøndt han var et Par Takter tilbage, tog tre voldsomme Strøg paa Instrumentet, og sagde: «Ah! Wir waren doch zusammen!»

Det store Oplag af Musikalier fra den Tid var aldrig blevet solgt, men fandtes endnu hos den daværende Dirigent, Bellmann, Organist ved Johannes Klosterets Kirke. Kunde vi faae ham til at oplade sine Skatte, da vare vi hjulpne, og derfor vare vi enige om, at der skulde sendes en Mand til ham, for at formaa ham til at vise os denne Tjeneste.

Paa dette Punkt var det Hele nær strandet; thi der var Ingen, som var at formaa til at gaa. De Tysktalende turde ikke gaa, fordi de i sin Tid havde spillet under ham, og nu frygtede for, at han skulde være ubehagelig imod dem, fordi de nu vilde spille med os; vi Dansktalende vilde endnu mindre; thi vel havde Ingen af os nogensinde set Manden, men vi vidste, at han var Komponist af Oprørssangen: «Schleswig Holstein meerum-

schlungen,» ligesom han ogsaa havde Ord for at være meget lidt tilgjængelig for den nye Tid, og derfor, 84 Aar gammel, levede uden nogen Omgang med Andre. Det ene Offer efter det andet, hvoriblandt ogsaa jeg, blev udpeget, men Alle svarede Nej! Det Hele endte med, at Forsamlingen kom til det enstemmige Resultat, at jeg var Manden, der havde den fornødne Styrke til at binde Cerberus, og da der ingen anden Udvej var, sejrede min Kjærlighed til Musikken, og jeg gav Løfte om at gaa.

Jeg ventede dog et Par Dage, ingenlunde glad ved det mig overdragne Hverv; men endelig overvandt jeg mig selv, tog det mest tiltalende Væsen paa, jeg kunde finde, gik ud til Klosteret paa Friheden, hvor Manden boede, bankede saa paa og stod foran ham, der sad og læste. Efter at jeg havde nævnet mit Navn, bad han mig meget høflig om at tage Plads, og spurgte, hvad der stod til Tjeneste? Hvad det var, vidste Ingen bedre end jeg, men at falde med Døren ind i Huset, kunde paa ingen Maade falde mig ind; derimod begyndte jeg med at tale om Musik, og mærkelig nok! vi kom aldrig til at tale om Andet i de sex Aar, i hvilke jeg var en stadig og

virkelig velset Gjæst hos den gamle ensomme Mand.

Eftersom den gamle Oprørsaad endnu i denne Tid synes at ville puste Liv i det Døde, ved at rejse et Mindesmærke for den stille Olding, og tage ham til Indtægt for sig, vil jeg omtale mit personlige Forhold til ham lidt nøjere.

Bellmann, der engang for mange, mange Aar siden havde været engageret en kort Tid i General Juels Orkester paa Langeland, forstod slet ikke Dansk, og tog ikke Deel i Dagens brændende Spørgsmaal. Hans eneste Interesse var Musik, og skjøndt de gamle stive Fingres Lob paa et endnu ældre lille Fortepiano ikke svarede til vor Tids Kunstfærdighed, saa glædede det mig dog altid, naar jeg ganske stille kunde sidde og høre paa ham, fordi jeg ved hele Apparatet følte mig hensat i Mozarts Tid. Han kjendte og elskede kun den klassiske Musik, men den kunde han ogsaa udenad, og, naar den gamle Mand sad og tog det Skjønneste frem af sit Skatkammer, kom der et saadant Liv over ham, at jeg vel maatte mindes om Sangens Ord:

Saa graaner da kun, I gule Haar,
 Og kjølnes, I Sommerdage!
 Ydmyger os kun, I Efteraar!
 I skal os vel behage!

Thi mens det Gamle tæres hen,
 Da blomstrer Nyt der op igjen,
 Som vinde kan og vare!

Der var ikke Tale om, at der kunde drøftes Andet med ham end Musik; den hele Verden var for ham en lukket Bog, Politik saavel som alt Andet, og dog sagdes der jo, at han var Komponist af Oprørssangen. Jeg skylder dog min gamle Ven at sige, at da jeg engang senere hen i vort Bekjendtskab selv bragte det paa Tale, og tillod mig at bemærke, at Melodien ikke forekom mig ganske at svare til Ordene, gav han mig Ret deri, idet han bemærkede: «Melodien er slet ikke komponeret til denne Sang, men til en anden, der var skrevet i Anledning af en Fest en Tid iforvejen, som havde et ganske andet Indhold.»

Som et talende Exempel paa denne Mands Samvittighedsfuldhed og Ærbødighed for sin Gjerning, skal jeg anføre, at han ikke blot, næsten 90 Aar gammel, spillede Orgelet i Klosterkirken, men at han gjorde det med en saadan Omhyggelighed, at vist ikke mange Organister overgik ham. Ved mit første Besøg turde jeg slet ikke tale om mit egentlige Ærinde, men, da han spurgte om, hvad jeg ønskede? svarede jeg ham, at jeg nærmest var kommen for at udbede mig hans Raad i en

Sag, der for mig var af Vigtighed, og hvori han havde den største Erfaring. I den Kirke, der var mig overladt til Gudstjeneste, spillede snart en, snart en anden af Byens Organister om Søndagen, men alle brugte de Noget, de kaldte «Zwischenspiele,» idet de, ikke alene imellem hvert Vers, men imellem hver Linie, indlagde en hel Deel, der for os Dansktalende lød som en meget forstyrrende Exkursion, og som var os aldeles ubekjendt hjemmefra. Det virker, sagde jeg til Bellmann, saa forvirrende, at Sangen hører op, og Opbyggelsen med den, og, hvad er herved at gjøre?

Bellmann indrømmede, at saaledes som det i Almindelighed blev spillet, var Mellemspillet virkelig til Forstyrrelse, men han forklarede mig tillige, hvorledes han selv bar sig ad. Hver Løverdags Middag modtog han Salmenumrene, og satte sig da til med Opmærksomhed at gennemlæse enhver Salme, Vers for Vers, og indprænte den i sin Hukommelse saa vidt det var ham muligt. Saa gik han over i Kirken, satte sig til Orgelet, og søgte at danne sine Mellemspil saaledes, at de kunde bære Tankerne fra det ene Vers over til det næste. «Ulykken er,» sagde han, «at mange Organister bruge meningsløse Overgange, som nødvendigt maa forstyrre, ligesom det er

meningsløst at synge Jubel- og Ligsalmer paa samme Melodi.»

Saa stor var denne Mands Samvittighedsfuldhed i sit goende Aar; om jeg vilde have følt mig opbygget ved hans Methode, veed jeg ikke, da jeg paa Grund af min egen Gudstjeneste aldrig hørte ham, men vist er det dog, at han gjorde, hvad han kunde.

Som sagt: den første Gang turde jeg ikke udføre mit Hverv, paa hvis Udfald Foreningens Medlemmer vare meget spændte, men da den Gamle ved Afskeden trykkede min Haand med de Ord: «Kommen Sie doch bald wieder?» havde jeg en Følelse af, at Slaget var vundet.

Da jeg nogle Dage efter kom igjen, bragte jeg Sagen frem, spurgte om han var Ejer af Nodesamlingen, om han vilde laane os den og forresten med et venligt Sind staa Foreningen bi med sine gode Raad, f. Ex. bestemme Valget af den første Symfoni. Han forklarede mig, at han ikke var Ejer af Samlingen, men at han, som den forrige Forenings Direktør, opbevarede den; den stod til Tjeneste, naar jeg selv vilde hente Noderne og staa til Ansvar for, hvad vi laante. Der var saaledes ikke Noget i Vejen, og han udleverede strax Partituren til Mozarts Symfoni i C. Med den begyndte de mange skønne Timer med Prøver Mandag

Aften, og Koncerter for Foreningens Medlemmer.

For mig knytter sig kun følgende Ulyd til Musikforeningen. En mig ganske ubekjendt tysktalende Dame, som i længere Tid stadig havde søgt Garnisonskirken, lod mig vide, at dersom jeg vedblev med at spille Violin i Foreningen, saa kunde hun ikke mere deltage i vor Gudstjeneste. Jeg maatte jo overveje Sagen meget nøje, raadførte mig med troende Venner, men kom til det Resultat, at jeg ikke burde føje hende, saa meget mere som jeg aldrig havde talt med hende, og saaledes heller ikke kjendte den egentlige Bevæggrund til hendes Fordring. Jeg mente ikke, at Rom. 14. 21. her kunde anvendes.

Hvad Menighedsforholdene angik, da kan jeg ikke andet end erkjende, at jeg i Regelen modte den Bistand, jeg søgte, og seet i sin Almindelighed var Garnisonsmenigheden en Menighed som enhver anden; den bestod af en militær og en civil Deel, men i kristelig Forstand havde denne Grændse ingen Betydning; iblandt Officererne og deres Familier fandtes der dem, som følte sig tiltrukne af

Gudstjenesten, medens andre ikke vilde have noget med den at gjøre. Med de Første var intet Sammenstød at frygte, med de Sidste kunde det undertiden være vanskeligt nok at undgaa, fordi de ikke formaaede at skjelne imellem «tjenstligt» og «ikke tjenstligt.»

Alligevel mindes jeg kun et Par saadanne Sammenstød, der forresten ikke fik videre Betydning. Der havde i Byen været afholdt en Bazar til Fordel for Ubemidlede; da den var endt, henvendte Politimesterens og en Kapitajns Frue, som begge havde været i Kommiteen, sig til mig og bade mig opgive de Underofficerer, der kunde trænge til Understøttelse. Jeg opgav dem strax to af den ene Afdeling, men erklærede, at det var mig umuligt at opgive nogen af den anden, fordi den først for nylig var kommen til Byen. Da jeg fulgtes med de to Damer ned ad Gaden, saae de Adjutanten sidde ved Klubbens Vindue, de vinkede da ad ham og bad ham om Underretning, hvilken han ogsaa strax gav dem, ved at opgive to Familier, hos hvem Pengene vilde falde paa et godt Sted. Nogle Dage efter bragte Damerne en Sum, tilligemed en Seddel, hvorpaa der stod angivet, hvormeget enhver af de fire Familier skulde have, og de anmodede mig om at uddele det Hele. De tre Personer lykkedes

det mig snart at finde, hvorimod det var mig umuligt at finde den fjerde; flere Gange bad jeg hans Foresatte om at sende ham til mig, de lovede det, men han kom aldrig. Der gik en temmelig lang Tid hen, saa fandt jeg endelig, hvor Underofficeren boede, gik da hen og bad Konen komme hjem til mig for at modtage sin Deel; hun kom samme Aften, og da jeg gav hende Pengene, føjede jeg en Forklaring til om, hvorfra de kom, men, idet hun modtog dem, bad hun, at hendes Mands Eskadronschef maatte forblive uvidende om Gaven.

Nogen Tid efter kom General Flindt til mig og bad mig give sig Oplysning om en meget nærgaaende Klage fra Regimentets Chef over mig; den gik uden nogen som helst Motivering, ud paa, at der nødvendigt maatte sættes en Stopper for min Virksomhed imellem Underklasserne, da den gik ud paa at «demoralisere» Regimentet, og til Slutning oplystes da, hvad jeg ikke havde mindste Anelse om, at Vedkommende boede sammen, uden at være viede.

Efter at have givet Generalen Forklaringen, udbrød han: «Ja, jeg tænkte nok, at det egentlig er mig, han vilde volde Ubehageligheder igjennem Dem, og den Sag kommer ikke

videre.» Herimod indvendte jeg, at Klagen ikke alene for mig personlig var krænkende, og at jeg allerede af den Grund maatte forlange den til skriftlig Erklæring, for at den derefter kunde indsendes til Generalkommandoen og Ministeriets Afgjørelse, men den var af den Natur, at den vilde umuliggjøre hele min Virksomhed, idet den vilde forbyde mig enhver direkte Henvendelse til en Mængde Personer i min Menighed, og i dette Tilfælde maatte jo hele min Stilling rokkes. Generalen stak imidlertid Klagen i Lommen, og da han nogle Dage derefter døde, og jeg forlangte den eftersøgt i Kommandantskabets Arkiv, fandtes den ikke; til Generalkommandoen var den heller ikke indsendt, og vi antog derfor, at Generalen havde tilintetgjort den.

I en anden Sag, der for mig fik et mere tilfredsstillende Udfald, maatte jeg virkelig erfare, hvad der finder sit Udtryk i Talemaaden «at man kan gaa og «se sig gal» paa et Menneske »

Det var en Kjendsgjerning, som var bekjendt for de Fleste i Slesvig, at der i en lille Bugt af Slien var nogle Skibe sænkede i Erik af Pommerns Tid, men der var Ingen, der havde seet dem siden Aaret 1822. Da der nu i Jannar Maaned rasede en voldsom Syd-

veststorm, kom de atter frem aldeles tydeligt, to lige ved Land, et i Midten og to paa den anden Side. Iblandt den Mængde, som valfartede derud, var ogsaa en stærk og kraftig Officer paa omtrent 50 Aar, men som han gik paa Vejen, faldt han pludselig død om. For- saavidt var han mig ubekjendt som jeg aldrig var kommen i nogen Berøring med ham hverken som Præst eller i anden Egenskab; vore Veje faldt ikke og kunde ikke falde sammen.

Han skulde nu begraves, og en Officer, der var en god Ven af ham, kom til mig for at aftale det Fornødne. Medens jeg sad og indførte de nødvendige Oplysninger i Kirkebogen, gik han meget febrilsk op og ned ad Gulvet og begyndte paa en stærk Panegyrik over den Afdøde, hvortil jeg ikke kunde svare noget. Da han imidlertid blev ved, og jeg sagde: «Ja, han havde et smukt Øje!» blev han endnu mere ivrig og udrød: «Smukt Øje! ja sandelig! men meget, meget mere, og det maa ogsaa Alle erkjende.»

«Ja! De maa da indskrænke denne Fordring til dem, der kjendte ham, og til dem hørte jeg jo ikke!»

«Nej! jeg vil sige Dem, at han hadede Dem, og vi havde ventet iblandt hans Papirer

at have fundet det Forlangende, at De ikke maatte begrave ham, men det fandtes ikke.»

«Jeg tør ikke afgjøre, om et Menneske kan løse Sognebaand efter sin Død, men det har jo heller ingen Betydning i dette Tilfælde; thi De kan nok forstaa, at naar det Eneste, en Præst veed om en Afdød, er, at denne hadede ham, saa er dette en meget uhyggelig Text til en Ligtale, og det vil derfor være mig særdeles kjært, om De kan finde en anden Præst, som vil fungere ved Begravelsen.»

Nej! det vilde han ikke.

«Ja! jeg kan ikke negte at foretage Handlingen, da den Afdøde jo idetmindste efter Hs. Maj. Kongens Resolution hørte til Garnisonsmenigheden; men tjen mig dog i at oplyse mig om Grunden til hans Had; thi for mig er det uforstaaeligt, eftersom jeg aldrig har mødt Manden eller krydset hans Veje.»

«Det veed jeg ikke, der var maaske flere Ting; men vist er det: han havde seet sig gal paa Dem!»

Den Afdøde, der var ugift, havde vistnok en Deel Venner, der selv delte hans Følelse imod mig, men mærkeligt nok havde netop denne Ligtale den Virkning, at de kom til at see paa mig med venligere Øjne.

At de Folk, der aldrig betræde Guds Hus,

føle sig fremmede, naar de komme der, og ere i Vilderede med hvad der er overensstemmende med god kirkelig Skik, kan ikke være andet. Jeg skulde engang døbe en Officers Barn, som blev baaret af en Dame, der vel forstod Dansk, men ikke kunde tale det. Barnets Fader var til Stede, og da Gudmoderen paa mit Spørgsmaal om Barnets Navn meget naivt svarede: «Das weisz ich wirschlich nicht!» vendte jeg mig til ham, som da med stor Forundring udbrød: «Men, Gud, Hr. Pastor! jeg har jo skrevet et Brev til Dem!» Da jeg hertil bemærkede, at dermed kunde jeg ikke nøjes, maatte han først konferere med Fadderne, og saa kom Sagen i Orden. Heldigvis foregik det paa en Hverdag, saa der var ingen Menighed til Stede.

Paa Underofficersklassen blev der den Gang, jeg haaber endnu, lagt den største Vægt i militær Henseende; man tillagde den en stor Deel af Æren for Krigens heldige Udfald, og den var vistnok ogsaa, med enkelte Undtagelser, som i alle Klasser, en særdeles hæderlig Stand. I gejstlige og kirkelige Forhold led den dog af et Par Skrøbeligheder; den første var, at den, opdraget fra Barndommen under streng Kommando, havde Vanskelighed ved at løsrive sig fra den Mening, at ogsaa i Kirken maatte

den samme Kommando ventes, saa ogsaa der herskede den Lov: «Gak! saa gaaer han, og kom! saa kommer han!»; den anden var, at de under deres Opdragelse vare holdte i Uvidenhed om, at det at være en sand Kristen beror paa noget Andet end paa en Iagttagelse af nogle udvortes Former. Det er ikke at forstaa, som om jeg nogensinde kunde frygte for Modstand eller Modsigelse, men paa den anden Side kunde jeg heller ikke regne paa nogen Bistand for at fremme Menighedslivets Væxt. De Fleste havde vel, som saa mange Andre, dannet sig en vis Dogmatik, men det var langt fra, at dens Indhold kunde holde Stand for «Troen.» Deres Familieliv var hæderligt, og det var vel egentlig der, at det Menneskelige kom frem i den mest tiltalende Skikkelse.

Jeg skal oplyse, hvad jeg mener, med et Par Exempler.

Der kom Bud fra en Vagtmester, som bad mig komme saa hurtig som muligt til ham, da hans Kone var død. Da jeg traadte ind i hans Bolig, førte han mig ind i et lille Værelse, hvor Liget laa, og da vi stod foran det, tog han et Brev frem og bad mig læse det for Konen, da det var fra hendes Forældre og var lige kommet, som hun var død. Da jeg studerede og lod ham mærke, at jeg aldeles ikke

forstod hans Mening, forklarede han denne saaledes: «Ja, Hr. Pastor! De maa endelig gjøre mig denne Tjeneste, thi man kan ikke vide, hvor langt hun endnu er kommen hen, og det vil glæde hende meget at høre det!»

Hvad der ikke sjeldent voldte mig Bryderi, var de Navne, som de vilde tillægge deres Børn i Daaben; thi enten vare disse de gyseligeste Romannavne eller de ubegribeligste Misdannelser af andre Navne. Saaledes kom en meget skikkelig Mand af den rigtig gamle Skole, og bad mig døbe sin Datter med Navnene: Ludevigne Marigne. Da jeg gjorde nogle Bemærkninger hertil, gav han mig følgende Forklaring: «Det er en Aftale mellem min Kone og mig, at ethvert Barn, vi faae, skal kaldes op efter os selv; jeg hedder Ludvig og min Kone Marie. Nu veed Hr. Pastoren nok, at den ældste Pige, som gaar i Garnisonsskolen, hedder Ludmille Marie; den næste, Drengen, Ludvig Marius, den tredie hedder Ludolf Marianus, men nu veed vi ikke Raad for andet end det Navn, jeg har nævnet. Da jeg gjorde ham opmærksom paa, at f. Ex. Ludovica Mariane var mere rimeligt, blev han helt perplex, tog til Huen og bad om, at der maatte gives ham Henstand med Svar, saalænge til han havde været hjemme og talt med sin Kone.

Kort efter kom han synlig lettet tilbage med Approbationen: men, hvorledes det vilde være gaaet i Fremtiden, dersom hans Kone ikke var død, det forstaar jeg ikke. Hun var den Første, der blev begravet paa vor egen Kirkegaard.

Som Omgangen imellem Underofficererne og Smaaborgerne blev mere og mere intimt, blev det ikke ualmindeligt, at Samtalesproget blev tysk. Der var herfra kun et Skridt til at gjøre Forsøg paa ogsaa at faae det over i Kirken. Den Snare blev saaledes lagt for mig, at Fadderne ikke forstode Dansk, og at Daabshandlingen derved tabte en stor Del af sin Betydning; jeg maatte derfor altid være paa min Post, naar jeg ikke kjendte Fadderne. Saaledes kom engang en Stabshornist, der selv var en indfødt Mecklenburger, og vilde have sit Barn i Kirke. Da Gudmoderen, der var Skuespillerinde, var mig meget mistænkelig, og jeg derfor med Hensyn til Sproget trængte stærkt ind paa ham, forsikrede han mig, at hun var Dansk mægtig, og formaaede at følge Handlingen; de to andre Faddere vare Trompetere ved Regimentet. Da Faderen forlod mig, sagde jeg ham endnu engang meget alvorligt, at han vel vidste, at der ikke blev spillet Komædie i Kirken, og jeg tilføjede: «Mærker jeg, at hun ikke forstaar Dansk, saa

vil jeg sige Dem, at jeg lader en af de andre Faddere tage og bære Barnet.» Han havde nu naturligvis instrueret Madammen og sagt hende, at det gjorde ikke noget, at hun ikke forstod mig, hun kunde jo nok see paa mig, naar jeg gjorde hende et Spørgsmaal, og paa dem alle havde hun kun at svare Ja, «immer Ja,» saa var den Sag i Orden. Han havde imidlertid glemt, eller han var uvidende om, at der ogsaa var et Spørgsmaal, der fordrer Nej! nemlig dette: «Er Barnet hjemmedøbt?» Fadderne traadte altsaa frem til Døbefonten, dette intrikate Spørgsmaal kom, og Konen svarede ganske frejdig: Ja! Jeg gjentog det derfor ganske langsomt, lagde Vægt paa ethvert Ord, men, da hun atter helt fornøjet svarede Ja! var der intet andet for end at bede den ene Fadder sætte sin Kasque og holde Barnet, hvilket han ogsaa strax gjorde. Der var en temmelig stor Menighed tilstede, som jeg nok tror, gav mig Ret, og den kunde vel heller ikke andet.

Et Exempel paa, at der ogsaa i Underofficersklasserne fandtes mere fintfølede Mennesker, skylder jeg dem at anføre. De vilde spille en Komædie, der saa vidt jeg husker, foregik paa Fanø; et Par Dage før Opførelsen, der skulde skee i en Sal ovenover

eller ved Siden af Kirken, kom en af de Spillende og spurgte, om jeg ikke fandt det anstødeligt, at en Vise i Stykket blev sunget med Melodien: «Glade Jul, dejlige Jul!» — og da jeg gav ham Ret, komponerede og indøvede han en ny Melodi.

Et Par af Underofficererne var mig til stor Glæde, og jeg regner dem endnu til den Slags Venner, som jeg haaber at mødes med i de evige Boliger. Regimentets Major, som var en af mine daglige Omgangsvener, havde stillet en af sine Rideheste til min Disposition, og jeg benyttede mig heraf, saa ofte det var mig muligt at faae lidt Tid tilovers. Ride-turene i Omegnen, et Par Mil ned til Mysunde eller ind i Angel, vare en stor Nydelse, som jeg i Førstningen nød alene; men af en Hændelse traf jeg paa en af dem Regimentets Berider, og fra den Tid fulgtes vi gjerne. Han var en alvorlig Mand, der i Sandhed tragtede efter Guds Rige, og om dette drejede vor Samtale sig gjerne; han var begjærlig efter at spørge, men ogsaa opmærksom til at høre. Den Anden var af Gensdarmeriet; hans unge Kones Død slog ham aldeles til Jorden, men den førte ham ogsaa derhen, hvorhen alle Trængsler skulle føre os; det varede meget længe, inden han fandt Fred, men han var et usædvanlig

ydmygt Menneske, og derfor blev han ophøjet. Han besøgte mig ofte, først alene, men senere fulgte Andre med, saa der ugentlig blev holdt et lille Konvent i mit Hus til Velsignelse baade for dem og for mig.

Hvad jeg altid savnede, var Omgangen med Embedsbrødre. Vel havde jeg faaet en theologisk Læsekreds oprettet tidligere, men dette kunde ikke erstatte Savnet af det personlige Samliv, og jeg udsendte derfor i Forening med fem Landsbypræster en tysk Indbydelse til Gottorp Provsties Præster om at danne et Konvent med Møde i Slesvig tre Gange om Aaret. Det viste sig dog, at de fleste Præster ikke folte sig tiltalte ved Tanken, saa Konventet kom næsten alene til at bestaae af Indbyderne. Provsten, Thiess, en Særling, tilskrev mig i den Anledning et temmelig overlegent Brev, som jeg mente at burde besvare med en Henvisning for hans Vedkommende til 1 Cor. 4, 6—8.

Thiess, med hvem jeg forresten aldrig kom i personlig Berøring, var en veltalende, men tillige en meget selvbevidst Mand, som vel maatte kaldes en loyal, men ingenlunde dansk-sindet Præst. Han stillede sig temmelig overlegen lige over for de ham undergivne Præster, og var ikke afholdt af dem. Meget barok i

sin Tale og i sin hele Fremtræden, søgte han efter Alt, hvad der kunde give ham selv Relief; jeg husker saaledes, at han engang paa en Visitats tog Korset fra Alteret og holdt det frem for sig, da han lyste Velsignelsen; i sin Katechisation med Børnene kaldte han: Palæstina, Danmark og Tyskland «die drei heilige Länder». Ved Omtalen senere af Kirkemødet, vil jeg komme til at bemærke hans Frygt for Dansk.

Allerede i Januar 1856 modtog jeg en Forespørgsel fra Hammerich, om jeg ansaae det for muligt, at det kirkehistoriske Selskab kunde holde Aarsmøde i Slesvig, og da jeg besvarede denne med Ja, blev der nedsat en Kommitte, bestaaende af Borgmester Leisner, Dr. Manicus og mig til at ordne Sagen. Den 23de og 24de Juni holdtes Mødet, som aabnedes med, at jeg gav en Fremstilling af de gejstlige Forhold i Sydslesvig, hvorpaa det Spørgsmaal blev drøftet: Hvad der kunde gjøres for at fremme Samlivet imellem Kongeriget og Hertugdømmet i gejstlig Henseende. Den 24de samledes en stor Skare i Domkirken, hvor først Hovedpræsten, Martens, frembar «einen Gruss», for hvilken L. Helweg takkede. Efter at F. Fenger og Carl Tolstrup havde sunget nogle Sange, holdt Professor Høyen et

meget interessant Foredrag over Domkirken og senere et over Johannesklosteret; til Slutning talte Hammerich paa Raadhuset om Ansgar.

Efter et Middagsmaaltid, hvortil mødte 80 Herrer og Damer, og efter at have tilbragt Aftenen paa det smukke «Stampfmühle», samledes Deltagerne tilsidst til et Møde, hvor der, som et Bevis for, at vi havde tilbragt et Par behagelige Dage, blev taget den Beslutning, at der næste Aar i Slesvig skulde holdes et offentligt Kirkemøde, bestaaende af Præster og Lægfolk. Som Bestyrelse blev valgt: Hammerich, Helweg og jeg.

At vi til dette Møde, der skulde begynde med Gudstjeneste, maatte benytte den rummelige Domkirke, derom var der ingen Uenighed imellem os. Graae i Flensborg lovede at prædike, og, da jeg forespurgte hos Provst Martens, om han tillod at vi brugte hans Kirke, gav han ikke alene sin Tilladelse, men gik ogsaa ind paa, selv at indlede Gudstjenesten med «et Par Ord», som vi Præster udtrykke os, naar vi ikke agte at tale længere end en Timestid. Jeg ansaae nu Sagen saaledes ordnet, at Mødet St. Hansdag 1857 kunde bekjendtgøres, da jeg otte Dage før aldeles uventet fik Meddelelse fra Graae, at der pludselig var kommet Ugler i Mosen. Thiess var meget

indigneret kommen til ham og havde fremstillet ham det højst Urigtige i, at vi vilde benytte «die Domkirche in der Stadt Schleswig», saa meget mere som vi jo nu havde Garnisonskirken. Han havde virkelig vundet den brave Graae og var fra ham gaaet til Slesvigs Biskop, der ogsaa var enig med ham, saa han strax anmeldte for Ministeriet, at der i Bladene var sket Anmeldelse om en saa vigtig Begivenhed, og bad om Forholdsregler i denne Anledning. Mine Medkommitterede vare villige til at give efter, men overlod for Resten Sagen til mig.

Mig var det meget imod, at vi skulde opgive den rummelige Domkirke for min egen Kirke, der var altfor lille til en stor Forsamling; dog ikke alene af denne Grund, men fordi det for mig stod som en Uret og en Krænkelser, at det skulde betragtes som en Besmittelse af Domkirken, at der blev prædikeret Dansk i den, hvor jeg saa ofte havde prædikeret; jeg blev derfor ved den første Bestemmelse, og underrettede Graae om, at Gudstjenesten vilde blive holdt i Domkirken, saafremt der ikke blev nedlagt Forbud herimod fra Ministeriet. Samtidig gik jeg til Amtmanden, Kammerherre Holstein, der fortalte mig, at Thiess nu havde ansat Visitats i Domkirken netop paa vor Mødedag, men at Kammerherren som Med-

visitator havde modsat sig denne Bestemmelse, og den var derfor bleven opgivet; han var forøvrigt fuldstændig enig med mig i Sagen, og for at neutralisere Biskoppens Indberetning, telegraferede han strax til Ministeren. Den 19de Juni kom Ministeriets Tilladelse til baade at holde Møde og til at benytte Domkirken.

Til Mødet indfandt sig 50 Præster, og Alt foregik med Orden; vore Gjæster vare indkvarterede rundt om i Byen. Graae prædikede efter Hovedpræstens Intimation og jeg messede. Efter at Hammerich, ikke i Kirken, men i Mad. Esselbachs Sal, havde givet en kort Fremstilling af Slesvigs Kirkehistorie, holdt Pastor Laurent et Foredrag om Kristendommen, ikke som Fordring, men som Naadegave. Efter et Fællesmaaltid Kl. 4 holdt vi et Møde, hvor «den slesvigske Kirkeforening» blev stiftet, og næste Møde blev bestemt at holdes i Flensborg; til Bestyrelse blev valgt Hammerich og jeg, samt Evaldsen som Sekretær.

Jeg tror at denne hele Sag vendte sig til alle Parters Tilfredshed, idetmindste havde vi ikke profaneret Domkirken, og iblandt Byens Borgere mærkedes ikke det ringeste Tegn paa, at de folte sig forurettede.

At jeg under de frie Forhold, hvorunder jeg virkede, ikke kunde ønske at blive under-

lagt Slesvigs Biskop, er vel ganske forklarligt. Biskoppen var, efter Alles Sigende, en grundhæderlig Mand, der med stor Flid søgte at tilegne sig Dygtighed som Biskop; men Præsterne følte i dette som i andre Tilfælde, at naar deres Biskop ikke i aandelig Forstand staa saa langt over dem, at Ærbødigheden og Højagtelsen kommer af sig selv, saa er det uheldigt, naar der bruges andre Surrogater, f. Ex. en vis Fornemhed og Tilbageholdenhed, for at udfylde det Manglende. Myndighed og Overlegenhed maa have Styrken i sig selv, der er intet Andet, der kan erstatte den.

Vistnok var det et abnormt Forhold, at jeg var den eneste Præst i Hertugdømmet, som ikke stod i noget som helst Forhold til Biskoppen, men da jeg kun kjendte ham af Andres Omtale, vil man ikke undres over, at jeg modsatte mig at komme i Embedsforhold til ham.

I September Maaned 1859 blev der holdt en stor og temmelig langvarig Troppesamling ved Flensborg; Styrken var nok omtrent 5000 Mand af alle Vaabenarter, og Kongen residerede paa Glücksborg Slot. Som Præst havde jeg Intet med Samlingen at gjøre, eftersom jeg

ikke længere var Feltpræst i Hertugdømmet, men kun Garnisonspræst i Byerne Slesvig og Ekernførde. Imidlertid modtog jeg først en privat Forespørgsel fra Stabschefen, om jeg maatte være villig til at komme til Flensborg og holde Gudstjeneste i Marken for Kongen og Tropperne, hvilken Forespørgsel jeg jo ikke kunde afvise, og jeg fik da Dagen efter Ordre til at møde hos Generalen Fredag Eftermiddag, for at prædike paa Exercerpladsen Søndag den 11te September.

Hidtil havde Vejret under hele Samlingen været yderst uheldigt, og som sædvanligt øsregnede det ogsaa, da jeg kom til Flensborg og fremstillede mig for Generalkommandoen. Generalen, de Meza, traf jeg ikke, hvorfor jeg søgte Steinmann, for med ham at gjøre Aftale om hele Arrangementet.

Han forelagde mig først en Plan for Opstillingen af Tropperne under Gudstjenesten, en Tegning, som var taget efter en af Marschal Pelissier fra Sebastopol ved en lignende Lejlighed. Ikke desto mindre fandt jeg den højst uheldig, da den udgjorde et meget langt Parallelogram, dannet af Fodfolket i to Geledder, dernæst Rytteriet, og endelig Artilleriet; men, da Prædikestolen stod i den ene Ende af Parallelogrammet, vilde

det være aldeles umuligt, at nogen Afdeling, i al Fald uden den allernærmeste, vilde kunne høre et Ord. Da jeg bemærkede, at jeg under Prædiken vilde komme til at vende Ryggen til alle Tilhørerne, oplyste Steinmann mig om, at, naar Kongen var kommen og havde stillet sig paa sin Plads umiddelbart foran Prædikestolen, skulde Garden lukke Parallelogrammet, og det skulde derved forsøges, om muligt at lukke Hs. Majestæts Gemalinde ude! Vel modtog jeg denne Udtalelse med megen Tvivl om, at dette Kneb vilde lykkes, men det Hele maatte jo nu blive som det var, da der ikke var Tid til at forandre det.

Steinmann gjorde mig opmærksom paa, hvad jeg ikke havde tænkt paa, at jeg ikke kunde prædike for Kongen uden at være præsenteret for ham, og han foreslog mig derfor, at jeg næste Formiddag skulde møde ude paa Excerpladsen, som vel var en halv Mil fra Byen; han vilde da sørge for, at jeg kom til Frokost i Kongens Telt, hvor Præsentationen da kunde foregaae. Da jeg herimod gjorde den Indven- ding, at da jeg kun havde een Præstekjole, som vilde blive aldeles gjenneblødt i den Tid, hvori jeg maatte vanke omkring paa Marken, gav han, der altid var rede til at tage imod gode Grunde, mig Ret, og i Stedet for

blev det aftalt, at der næste Formiddag skulde komme en Ordonnants ind med Tilsigelse til Kongens Taffel paa Glücksborg, hvor der efter Kur Kl. 4 var stort Taffel Kl. 5.

Saaledes gik det altsaa; Løverdagen kom med den sædvanlige øsende Regn, og Ordonnansen kom med Tilsigelsen, saa jeg Kl. 4 stod ved Slottets Indgang. Ved Indtrædelsen fandt jeg Riddersalen opfyldt af Mennesker, navnlig Militære, hvoraf en stor Del svenske Officerer, medens jeg var den eneste Gejstlige; jeg vidste deraf, at jeg vilde komme alene ind til Kongen. Imidlertid traf jeg en stor Mængde Bekjendte, og iblandt disse den brave Major Schau af Generalstaben, der strax tog mig tilside og spurgte, om jeg havde hørt den overraskende Nyhed, der var passeret i Dag? «Berling er borte og kommer ikke mere tilbage; Ministeriet har vundet Sejer.» Da jeg ikke kjendte det Ringeste til Berling, eller havde mindste Interesse for ham, modtog jeg denne Efterretning med langt større Sindsro end Schau, der vist var mere indviet i Forholdene end jeg, og der var ikke Tid til at søge nærmere Oplysning, da jeg et Øjeblik efter kom ind til Kongen.

Denne var overordentlig venlig imod mig og begyndte med at takke mig, fordi jeg havde

foretaget Rejsen for at prædike for ham i Morgen.

«Jeg vil sige Dem, at De har gjort mig en Glæde, da jeg aldrig har bivaanet en Feltgudstjeneste, og jeg gjør mig store Tanker om en saadan.»

«Ja, Deres Majestæt! ganske vist kan den være til stor Opbyggelse, men der fordres en uafviselig Betingelse for at den kan være det, og det er godt Vejr.»

»Naa! ja, Vejret staar i Guds Haand og ikke i min.»

«Ja! jeg tillod mig kun den Bemærkning, fordi det i den sidste Tid hver Dag har været saa voldsom en Regn, og bliver det, som det seer ud til, Regn i Morgen, som er Troppernes Rastdag, saa kan disse ikke samles med Glæde eller til Opbyggelse. Desuden maa jeg tage mig den Frihed at gjøre Deres Majestæt opmærksom paa, at Troppesamlingen varer næste Søndag over, og, hvis det maatte behage Deres Majestæt i Tilfælde af ondt Vejr at afsige Gudstjenesten i Morgen, vil der Intet være til Hinder for, at den kan holdes næste Søndag.»

«Naa! ja! Det bliver nok godt Vejr; men har De nu, hvad De behøver, for at det kan foregaa nøjagtig som i Felten?»

«Ja, Deres Majestæt!»

Hermed var Audientsen endt. Hos Grevinde Danner havde jeg aldrig, lige saa lidt som Steinmann, været, og jeg havde, selv naar Lejlighed dertil gaves, aldrig benyttet denne; men idet jeg gik ud af Kongens Dør, blev jeg attraperet af en gammel Kammerherre, som førte mig over til en Dør lige over for Kongens, og, uden at jeg havde Anelse om, hvor denne Spadseretur skulde føre hen, stod jeg foran Grevinden.

Jeg havde aldrig seet hende før, og den Gaade, hvorledes hendes Ydre kunde tiltrække Nogen, blev visselig ikke løst ved dette Møde, der ikke varede saa ganske kort, og hvor Konversationen gik meget levende. Steinmanns Haab om at udelukke hende fra Gudstjenesten slog hun strax til Jorden ved ligesom Kongen at udtrykke sin Glæde over at kunne være til Stede, og hun tilføjede endogsaa: «Jeg er det saa meget mere, som jeg maaske nok tør tilegne mig en Del af Æren for, at der overhovedet bliver holdt Gudstjeneste.»

Ogsaa her mente jeg at burde benytte Lejligheden til at omtale Vejret og mit Haab om, at Kongen vel vilde afsige Højtideligheden, hvis det regnede; hertil svarede hun: «Ja! det vil Hans Majestæt maaske!» Det undrede mig

derimod, at hun pludselig slog om i en hel anden Gade, idet hun gjorde det Spørgsmaal:

«Finder De ikke, at her er dejligt?»

«Jo! for saa vidt som der kan være dejligt i en Natur, der er omgiven af Mennesker, iblandt hvilke Freden er borte.»

Hun gik strax ind paa Forholdet imellem Dansk- og Tysksindede, og mente, at det blev vel snart bedre; idet hun tilføjede, at der kunde næppe handles anderledes end der var blevet.

Da jeg begyndte at udvikle min Mening for hende, og derved kom til at omtale, at Oprørsaaenden endnu levede i Mange, og at det derfor fremfor Alt gjaldt om, at Kongens Love og Anordninger bleve overholdte med streng Retfærdighed, udbrød hun:

«Og det siger De, som selv er en Fredens Mand!»

Hertil svarede jeg:

«I 8 Aar har jeg boet i den sydligste By i Hertugdømmet, og har derved lært Forholdene at kjende.»

og dermed var vort Møde endt.

Hvorfor hun benyttede Lejligheden til at underrette mig om, at det var hende, der var Anledningen til Gudstjenesten, veed jeg ikke;

det hængte dog maaske sammen med Følgende. En Dagstid i Forvejen havde en højtstaaende Mand spurgt mig, om jeg var forberedt paa, at Kongen maaske vilde forlange, at hans Gemalinde skulde nævnes i Kirkebønnen efter Prædikenen, og hvad jeg i saa Fald vilde gjøre? Jeg havde svaret, at jeg i saa Fald ikke var i mindste Tvivl; skulde Kongen gjøre det, vilde jeg bemærke, at da Kirkebønnen netop i Hertugdømmet for de ildesindede Præsters Skyld var foreskrevet Ord for Ord af Hans Majestæt selv, turde heller ikke jeg overtræde Befalingen; hvis Kongen saa skulde sige, at han alligevel ønskede det, saa mente jeg, at det var min Pligt at gjøre det, og tage Ønsket som en Befaling. Kongen ytrede imidlertid aldeles Intet om denne Sag, og altsaa blev Kirkebønnen ogsaa den følgende Dag ganske som sædvanlig.

Stemningen ved Taftet var meget animeret; Kongen drak mange Glas, navnlig med de svenske Officerer, og lod til at være i rigtig godt Humeur. Da vi drak Kaffe, kom den kommanderende General hen til mig og bad om, at Talen den næste Dag maatte blive saa kort som muligt; da jeg hertil svarede, at der virkelig maatte gives mig saa megen Tid, at Højtideligheden ikke skulde jages af i en

Fart, bemærkede han, at «man kunde sige meget Godt med faa Ord.» Da jeg svarede, at det ikke var Alle givet, sluttede han med: «Hans Majestæt Kongen ønsker det ogsaa!»

Det var naturligvis i stor Spænding, at jeg vaagnede næste Morgen; for Gudstjenesten og Omgivelserne følte jeg ingen Ængstelse, dertil var jeg den Gang altfor vant til usædvanlige Forhold, men derimod for Vejret, og Dagen bragte et saa voldsomt Regnskyl med sig, at det vi havde haft hele Dagen i Forvejen, ikke var at sammenligne dermed.

Hvert Øjeblik ventede jeg, at der skulde komme Afbud, men den ene Time gik efter den anden, den ene Afdeling efter den anden trak forbi mine Vinduer; vaad var hver eneste Mand, og der var ikke hos Nogen Længsel efter Gudstjeneste at mærke, tvertimod! til sidst hørte det Hele op, den sidste Trop var forbi, men der kom intet Bud, og medens jeg sad og tænkte paa, om Kongen skulde være uvidende om, hvor bedrøvelig Dagen under disse Forhold vilde blive, — holdt Vognen for Døren.

Mon det dog ikke en Gang holder op? Nej! Regnen blev ved under hele Kjørselen, den blev ved, da jeg steg ud, og der stod jeg paa den aabne Mark ved Siden af Prædike-

stolen, foran alle de vaade og misfornøjede Mennesker, der skulde være mine Tilhørere; jeg havde ikke Mod til at begynde Gudstjenesten med Salmen:

«Denne er Dagen, som Herren har gjort,
Den skal hans Tjenere fryde!»

Tiden trak ud, og jeg følte snart, at jeg var gjennemblødt til Skindet; endelig kom Kongen med Følget, han red først hen til mig og spurgte, om nu Alt var i Orden til Gudstjenesten? og da jeg svarede: «Jo! Deres Majestæt! Alt undtagen Vejret!» bemærkede han: «Det bliver nok godt; ser De, det begynder at klare!» saa red han ned ad Fronten for alle Afdelingerne, hvilket vel tog en Time, idetmindste forekom det ikke mig kortere, der befandt mig i en saadan Situation, at jeg vel maatte tænke paa General de Mezas Ord: «Gjør det kort!»

Da Kongen var færdig med Revuen, vendte han atter tilbage til mig, pegede op mod Himlen og lovede mig, at nu skulde det ikke vare længe, inden vi kunde begynde; han vilde blot op i sit Telt for at klæde sig om. Holbergs Ord i Anledning af den sørgelige Begivenhed ved Gulland, da en Del af vor Flaade i Aaret 1566 gik under i Storm, fordi den var sejlet

derhen for at overvære en Adelsmands, Munks, Begravelse, «saaledes maatte Mange ligge vaadt, for at En kunde ligge tørt,» trængte sig ind paa mig.

Atter gik der ikke saa ganske kort Tid, da viste der sig et Tog til Fods henimod Prædikestolen; det var meget lille: Kongen og Grevinden, General de Meza med Frue, og nogle faa Andre. Indgangen til Prædikestolen var endnu aaben, — jeg husker slet ikke, at jeg saa Garden —; midt i en Kartoffelmark, der var gjennemblødt af Regnen, blev der stillet enkelte Feltstole, hvorpaa Damerne satte sig, og, da de vare placerede, traadte jeg frem, rakte Kongen en af vore smaa Feltsalmebøger, — som han dog øjeblikkelig leverede Grevinden —, og paa mit Spørgsmaal, om Gudstjenesten maatte begynde, tog han blot til Huen, hvorpaa jeg gav Musiken et Tegn til at intonere: «Vor Gud, han er saa fast en Borg.»

Prædikenen over Evangeliet paa 12te Søndag efter Trinitatis varede omtrent tyve Minutter, derefter kom Kirkebønnen, Velsignelsen, som vi sluttede med et Salmevers; dermed var den Højtidelighed, hvortil Kongen havde glædet sig saa meget, og som næppe var til Opbyggelse for Nogen, forbi. Jeg havde prædiket med blottet Hoved, hvilket General de Meza,

der som bekjendt var meget bange for Træk, senere forsikrede, havde generet ham i høj Grad; thi skjøndt han selv stod med Huen paa, saa havde han dog en Følelse i sit Hoved af, i hvilken pinlig Stilling jeg maatte være.

Alt opløstes saa hurtigt som muligt, og det var ogsaa min Hensigt at komme hjem uden Ophold. Som jeg imidlertid var ved at stige ind i min Vogn, kom der en Adjutant, for at bede mig fra Steinmann, som ingensinde glemte sine Venner, om at komme op i Kongens Telt. Folk havde havt ondt af mig, og da jeg traadte ind i Teltet, hvor der allerede var en Mængde Officerer, stod jeg pludselig omgivet af en hel Del Personer, som hver rakte mig et Glas Portvin; aldrig i mit Liv har jeg faaet en Portvin, der gjorde mig saa godt som denne.

Kongen var endnu ikke til Stede i Teltet, saa Samtalen var meget levende og temmelig højroestet. Det var min Hensigt at søge Krigsministeren, for navnlig at tale med ham om Afdelingernes Forbliven i Sydslesvig, og jeg blev derfor meget glad, da han selv kom hen til mig og spurgte, om det ikke kunde ordnes saaledes, at jeg kunde være sammen med ham et Par Timer. Steinmann, som stod ved Siden,

ytrede da, at dertil gaves der en fortræffelig Lejlighed, hvis jeg vilde spise til Middag hos ham med Krigsministeren; der kom ingen Andre, saa vi kunde drøfte vore Sager i Ro. Ligesom dette Arrangement til min store Glæde var truffet, traadte den gamle Hofmarschal Lewetzau hen til mig med en Tilsigelse til Kongens Taffel paa Glücksborg. Det var mig virkelig meget ubehageligt, dels fordi den Samtale, hvortil jeg havde glædet mig, gik overstyr, og dels fordi min Præstekjole var pjaskvaad, og det var mig ikke muligt saa hurtigt at faae den tør; i min Dumhed udbrød jeg da: «Aa! kan jeg ikke sige Nej?» men den Gamle trak paa Skulderen med et Smil og svarede: «Det maa ansees for en Ære!»

Jeg maatte altsaa bide i det sure Æble, tage Vogn og kjøre til Glücksborg i min vaade Kjole. Men hvor var Alt forandret fra igaar! Der var næsten ingen, eller i ethvert Tilfælde saare faa Gjæster; til mig talte Kongen ikke et eneste Ord, jeg veed ikke, om han saae mig, idetmindste baade kom og gik jeg, uden at han lod sig mærke med, at jeg var tilstede; en meget trykket Stemning hvilede over det Hele, og den blev ikke lettere, da Kongen midt under det meget tarvelige Maaltid temmelig

barsk raabte: «Skal vi have mere eller skal vi ikke have mere?»

Ved Bordet sad en Herre, som jeg ikke kjendte, ved Siden af Grevinden; da jeg spurgte min Sidemand, hvem det var, svarede han forundret: «Ih! Kjender De ikke ham? det er jo Berling!»

Maaltidet var snart endt; vi drak Kaffe, men, da Kapitajn Moltke af Artilleriet, som jeg kjendte fra Frederikstad og holdt meget af, kom hen til mig, idet jeg vilde liste mig bort, med de Ord: «Jeg vil virkelig beklage, om der igjen skal hengaa ni Aar, før vi ses!» kunde jeg rigtignok kun svare: «Kjære Moltke! Hellere aldrig end her!» Saaledes var mit Indtryk af Opholdet paa Glücksborg.

At Kongen var i meget daarligt Humeur, det var aabenbart; om han havde faaet Noget imod mig personlig, siden han aldeles oversaae mig, det veed jeg ikke, ligesom jeg heller ikke kan tænke mig nogen Grund dertil; denne laa vist i ganske andre Omstændigheder. Jeg har jo kun set lidt af disse Dages Forside, men General Hegermann-Lindenchrone har meddelt mig en Del af Bagsiden, og dersom han har nedskrevet dette, vil det vist fremgaa deraf, at Misstemningen skrev sig fra Berlings Forsvinden og Tilbagekomst.

Jeg var glad, da jeg kunde vende hjem; thi procul a Jove, procul a fulmine; men den 2den December gik Ministeriet Hall af, og samtidig Chefen for Hans Majestæts Adjutantstab, General Hegermann. Liden Tue vælter et stort Læs, og en lille Draabe kan faae Bægeret til at flyde over; Dagene paa Glücksborg under Troppe-samlingen havde maaske samme Virkning.

Endskjøndt jeg aldrig senere saae Kong Frederik den Syvende, havde jeg dog kort efter Lejlighed til at erfare, at jeg ikke havde forspildt hans Tillid; desværre var det i et Anliggende, hvori min Samvittighed forbød mig at være ham lydige, enten jeg nu havde Ret deri eller ikke. Jeg blev meget overrasket, da en højere Officer en Dag kom til mig i et Ærinde fra Kongen; denne ønskede nemlig, at jeg skulde træde ind i Frimurerordenen, og Grunden hertil var følgende: I 1848, ved Oprørets Udbrud, havde der været en temmelig betydelig Loge i Byen Slesvig, denne var imidlertid aldeles forstyrret, og de Frimurere, der endnu vare tilbage, stode i Forbindelse med en Loge i Altona, hvilket ansaaes for mindre heldigt. Hertil kom, at Oprettelse af en Loge i Slesvig sandsynligvis vilde bidrage til større Sammenhold og til Forsoning imellem dem, der nu stode skarpt over for hinanden. Der-

som jeg gik ind paa Kongens Begjæring, vilde der blive givet en kongelig Resolution, ifølge hvilken jeg paa Kongens Regning skulde opholde mig i nogle Dage i Altona, optages gratis i Logen og dispenseres for de tre laveste Grader.

Det var mig ikke muligt at give Svar strax, men jeg lovede at give det om en fjorten Dages Tid, endskjøndt jeg i Virkeligheden ikke saae, hvortil denne Udsættelse skulde nytte; thi lige saa lidt hos Frimurerne som hos Udenforstaaende kunde jeg jo faae nogen Oplysning, da de Første manglede Vilje og de Sidste Evne til at give den. Jeg tænkte alligevel: kommer Tid, kommer Raad! og for dog at benytte Tiden, skrev jeg strax til Berlin efter et Skrift af den berømte theologiske Professor Hengstenberg: «Ueber die Freimaurerei;» jeg fik det strax, studerede det med stor Ihærdighed, og da jeg kom til Enden, blev Resultatet, at jeg ikke kunde forene min Stilling som Præst med at være Frimurer. Jeg har aldrig tvivlet om, at jeg jo valgte det Rette, men gjorde jeg det ikke, saa er det gamle Hengstenbergs Skyld.

Det var mig paalagt at stile mit Svar til en af Kongens Adjutanter, og derved faldt det mig lettere at formulere det end hvis det

skulde være gaaet til Hans Majestæt selv. Da jeg imidlertid havde faaet fire Ugers Permission og ikke kunde svare strax, ansaae jeg det for rigtigt at underrette Adjutanten om Grunden til Opsættelsen, og derved tillige gribe Lejligheden til at forberede ham paa mit Afslag, som senere kom. Brevet lød saaledes:

«— — — De veed, at jeg er Dansk, og at jeg er det med hele mit Hjerte. Jeg har kun eet Fædreland, og det er lille, derfor har det behov at elskes med sine Sønners hele Kjærlighed, og intet Offer bør være os for dyrt. Naar da en Anmodning, som den jeg har faaet, fremstilles som et virksomt Middel til at gavne mit Fædreland, da vil jeg ikke negte, at baade Formen, hvorunder den kommer, og Maalet, hvortil den skulde føre, er for mig en indtrængende Opfordring til alvorlig Overvejelse af en Sag, hvormed jeg allerede for flere Aar siden mente at være færdig. Men, er det en afgjort Sag, at Opfyldelsen af Hans Majestæts Ønske vil gavne mit Fædreland? Er det afgjort, at det Vaaben, der i denne Tid synes at være med os, ikke til en anden kan vende sig imod os? Jeg er ganske sikker paa, at da Oprøret udbrød, da var Frimurervæsenet paa ingen Maade noget Skjold imod Utroskab; men hvad der i alle Tilfælde

er at afgjøre for mig, det er, om det er den Vej, hvorpaa jeg sikkert og bedst kan gavne mit Fædreland. De veed, at der gives Soldater, som ude i Kjæden kunne være flinke og paalidelige, naar de gaa paa egen Haand, men som ikke due i Geleddet. Hvad om netop jeg var en af dem! I ti Aar har jeg staaet paa Forpost, og mine Foresatte have givet mig det Vidnesbyrd, at jeg nogenlunde har forsvaret min Post; vil jeg som Frimurer beholde min fulde Frihed til at kjæmpe for det Maal, der er sat mig? ville mine Kræfter forøges eller forringes, min Frihed udvides eller svækkes, ved at gaa ind i en ukjendt Forening? De maa ikke undres over, at jeg tøver med at bestemme mig.

Men, selv om min Tvivl i denne Henseende blev overvunden, saa staaer dog den Anstødssten tilbage, som vistnok hidtil har udelukket mangan Præst fra at træde ind i Ordenen. De vil vel troe mig, naar jeg siger, at den Herre, til hvis Tjeneste jeg er indviet, Ham, hvis Navn er det eneste, hvori Frelse er at finde, og hvis Blod er en Forsoning for vore Synder, om Ham vil jeg ikke skjule for Nogen, at Han er min Sjæls Trøst og Haab. Ham tør jeg ikke fornegte ved at stille mig paa et Sted, hvor hans Navn ikke maa bekjendes.

Jeg veed ikke, om De forstaaer mig, om De deler min Tro og min Kjærlighed, men gjør De det, da vil De ogsaa give mig Ret i, at jeg maa have fuld Sikkerhed i mit Sind for, enten Herren siger: «Gak eller Stands!» Tag mig i al Fald ikke ilde op, at jeg har skrevet dette; jeg kjender kun saare lidt til, hvad der fordres af mig, men jeg veed, at Sandhed og Oprigtighed tjener enhver god Sag bedst, derfor maa jeg udtale mig, før det er for sildigt. Senest mod Slutningen af August skal jeg meddele Dem min Bestemmelse.»

Enden paa Sagen blev, at jeg ikke indviedes i Frimureriets Hemmeligheder.

Livet i Slesvig gik forresten endnu sin rolige Gang. Ilden ulmede vel under Asken, men vi mærkede sjældent, at Luen om ikke lang Tid vilde slaa ud. Min Embedsgjerning gik som sædvanlig, og det var gjerne den ene Dag som den anden. Et enkelt og ekstraordinært Tilfælde indtraf dog, og min Deeltagelse deri var ikke uden Betænkelighed fra min Side. Mit Embeds- — som naturligvis mit Familiesprog — var jo kun Dansk, og, om jeg end daglig var nødt til at tale Tysk i

den tysktalende By, og dette tilsidst heller ikke voldte mig nogen Vanskelighed, saa havde jeg dog aldrig lagt Vind paa Sproget, og kunde ikke mere end hvad der hængte ved af sig selv; at foretage ministerielle Handlinger paa Tysk vovede jeg ikke, og jeg havde let ved at undgaa det. Da saa en Gang en Dr. juris og en af Hamborgs betydeligste Advokater, som var forlovet med en Officers Datter, der talte lige saa korrekt Tysk som han, henvendte sig til mig med Anmodning om at vie dem, var det naturligt, at jeg bestemt afslog det. Han var imidlertid ikke let at afvise, han forsikrede, at det maatte skee, og meente at have Ret dertil, da hans Forlovede hørte til Garnisonsmenigheden; han vilde vies paa Tysk i Domkirken, om de saa skulde opsætte Bryllupet et Fjeringaar, kort sagt: han plaiderede sin Sag saa godt som en Advokat kan gjøre det. Jeg foreholdt ham, at jeg hverken vilde eller kunde give mig til at studere Tysk, og at jeg aldeles ingen Ret havde til at benytte Domkirken; det hjalp Altsammen ikke, og han forlod mig med Forsikringen: «Auf Wiedersehen.» Efter en Maanedstid kom han igjen, bragte Præstens Tilladelse til at vie ham i Domkirken, og blev saa længe ved, at jeg til sidst maatte give efter. Hvad der navnlig var

mig imod, var, at Bryllupet skulde være noget «noch nie da gewesenes,» foregaae med saa stor Pragt som muligt, og hele det hamborgske Senat, Herrer og Damer, skulde overvære det.

Vielsesdagen kom, Domkirken fyldtes, og skjøndt jeg ikke var ganske rolig for Udfaldet, foregik Vielsen dog, troer jeg, til Opbyggelse. Eet Træk i Brudgommens Karakter maa jeg dog omtale. Dagen før Vielsen kom han til mig, fordi jeg vel havde lovet at vie dem paa Tysk, men efter vort danske Ritual, og bad mig om at laane det, da han ønskede at gaae det igjennem med sin Forlovede, for at de kunde vide, hvad de skulde svare paa for Alteret. Han fik det lille tyske Udtog af Alterbogen, de læste det sammen, og da han bragte det tilbage, havde han ingen Indvendinger at gjøre, men bad kun om, at jeg Dagen efter i Vielsesformularen vilde udelade de Ord: «med Smerte skal du føde dine Børn.» Jeg føjede dem deri, skjøndt jeg tror, at Aarsagen til hans Forlangende var, at disse simple naturlige Ord skulde støde de meget fintfølende hamborgske «Senatricer;» i Realiteten beholdt de alligevel deres Sandhed.

Hele det statelige Brudefølge kom med Jernbanen om Morgenen, men skulde atter rejse om Eftermiddagen; efter Vielsen Kl. 10 sam-

ledes derfor Alle til Frokost hos Brudens Fader. Jeg havde den Ære at have en af de fornemme Damer tilbords, og hun begyndte strax med at omtale den skjønnede Højtidelighed, som havde overrasket dem Alle. Da hun imidlertid føjede til, at hvad der mest havde forundret dem, var mit smukke og korrekte Sprog, meente jeg at burde benytte Lejligheden til at give hende en lille Erindring med paa Vejen om, at de danskfødte Præster ikke vare saa samvittighedsløse i Brugen af det tyske Sprog, som den tyske Løgnpresse udsprede; jeg svarede derfor:

«Jeg maa gjøre Dem opmærksom paa, at jeg «von Amts wegen» ikke er pligtig til at tale Tysk, da hele min Menighed kun bestaar af Dansktalende. At jeg paatog mig denne Vielse, var af Grunde, der vare tvingende for Brudgommen, men, for at være sikker paa, at mit Sprog skulde være, som det sømmede sig Stedet og Handlingen, skrev jeg ikke alene min Tale meget nøje, og lærte den ordret udenad, men jeg gik med den til en tysktalende Mand, bad ham læse den igjennem og rette de Danismer, der maatte findes i den. Dette ansaae jeg for min Pligt, for derved dog i det mindste i «Hamburger Correspondent,» ikke ogsaa at se denne Vielse fremstillet som et

«Bevis paa de danske Præsters uforsvarlige Behandling af det tyske Sprog.»

Da hun noget overrasket udbrød: «Hvorledes kan De dog sige det?» kunde jeg kun svare hende:

«Ja! dertil har jeg desværre altfor god Ret; men det skulde glæde mig, om jeg nu i Dem har vundet en Dame, der ikke vil negte os Deres Forsvar.»

Om hun opfyldte mit Ønske, veed jeg ikke, men et Par Dage efter modtog jeg et særdeles venligt Brev fra Advokaten, hvori han takkede mig, og bad om, at han maatte altid betragtes som min Ven, idet han tilføjede, «at han til enhver Tid var rede til ogsaa i Gjerningen at vise sit Venskab.» Sigtede han dermed til, at jeg muligen kunde komme til at dele Skjæbne med de Ulykkelige, der bleve forjagne og forfulgte i 1864? Jeg tror, at han i saa Fald ikke vilde have frygtet for at yde mig Bistand, skjøndt jeg jo ikke var nogen persona grata for Tyskerne.

Uvejret trak mere og mere sammen. Hvor det lumske Oprørssind er tilstede, kan der være Tider, da Alt udvortes er roligt og stille, saa den Udenforstaaende mærker det ikke og den

Fremmede tror ikke dem, der tale om onde Varsler; men saa kommer der andre Tider, da det Onde ikke længer kan holde sig stille, det viser sig, øver sig og prøver, hvorvidt det kan gaa. Det er med Folkehavet, som med Naturen, saalænge Havet er roligt, ligger Landskabet i Fred, Aaen og Bækken holde sig inden deres Grænser, Engene ligge i al deres Frodighed; saa kommer Stormen, Havet rejser sig, kaster de fraadende Bølger mod Land, Aavandet tvinges tilbage, saa det stiger over alle Bredder, og hele det skønne Landskab staaer under Vand.

Der kunde undertiden være en vis Stilhed i det politiske Liv; det store Tyskland arbejdede vel ad den sædvanlige Vej, løj og ophidsede, hvor det kunde, for at de, der i Hjertet vare utro mod deres Konge, ikke skulde falde i Søvn; men vi lagde ikke videre Mærke til dette Muldvarpearbejde. Pludselig blev saa Parolen givet, at der skulde forsøges noget Nyt, og saa fik vi en Forsmag paa de Dage, da Afgjørelsen endelig kom.

Aaret 1860 begyndte saaledes: Julen var gaaet godt, Evangeliet om Fred paa Jorden var forkyndt; vort nye Orgel var indviet, Døbefonten opstillet, og Alt saae lyst ud for vor Menighed; men faa Dage efter tog den

slesvigske Stænderforsamling atter fat paa den, og der blev nedsat en Kommitte, der skulde arbejde for dens Opløsning. Samtidig hermed bekendtgjorde 26 Medlemmer af Forsamlingen en oprørsk Adresse, som ikke havde været forelagt denne, i Aviserne; denne, hvis Følgesvend var Opslag paa Dørene: «Fort mit den Dänen!» blev ogsaa kolporteret i Slesvig. Politimester Jørgensen, der med stor Nidkjerhed og Kraft passede sit hverken lette eller taknemmelige Embede, lod et Par af dem, som havde ombaaet Adressen, arrestere, men da den ene af disse hængte sig i Fængslet, blev Forbitrelsen, som naturligvis allerførst skulde gaae ud over Jørgensen, stor og ytrede sig paa flere Maader, saa Tilstanden var uhyggelig, om der end var Militær nok til at sikre os imod enhver Fare. Da den Hængte om Aftenen blev bragt fra Raadhuset til sit Hjem, fulgte hele Sangforeningen ham, og alle Vinduer vare fulde af Sørgende, saa det var at vente, at der ved Begravelsen skulde sættes en stor Demonstration i Scene, hvilket dog blev forhindret af de rekvirerede Tropper.

Det næste Stadium var, at der blev omsendt Trudselsbreve til mange Embedsmænd. Dette havde jo i sig selv ikke Stort at betyde, men, for dog at den nuværende Slægt, der er

saa langt borte fra hine Dage, kan faae et Begreb om det taabelige og indædte Raseri, der paa den Maade gav sig Udtryk, skal jeg anføre et, som Politimesteren modtog med Poststempel fra Stettin; det lød saaledes:

«Du Hund von einem Menschen, dass kein deutscher Mann Dir schon lange den Schädel zerspaltet hat; doch das wird nicht lange dauern, denn bald wird Holstein und Schleswig jeden dänischen Hund ausjagen; das sagt dir ein deutscher Jüngling. Preussen will und soll diesmal euch dänischen Hunden nicht beistehen, dafür ist gesorgt.»

Paa samme Tid udbredte det ene Krigsrygte sig efter det andet, uden at man egentlig vidste, hvorfra de kom, eller hvilken Vægt man skulde tillægge dem. En Bekræftelse fandt de virkelig deri, at den militære Styrke forøgedes, at to Kompagnier Ingenieurer ankom, og at der blev givet Ordre til at opkaste Skanser paa de dertil bestemte Steder. Arbejdet forceredes af al Kraft, og i Midten af Aaret 1861 var det saavidt, at jeg fra Krigsministeren modtog en Anmodning om at træde sammen med Kommandanten og en Kapitajn af Ingenieurkorpset for at forberede Indvielsen af Skanserne.

Der er næppe Tvivl om, at en meget

gjennemgribende Omlægning af Tropperne i Slesvig hængte sammen med de urolige Forhold; saavel Kommandanten som Bataillons- og Regimentskommandøren gik af, og bleve erstattede af andre Mænd; om denne Forandring virkelig havde nogen heldig Indflydelse paa de politiske Forhold, tør jeg ikke afgjøre. Regjeringen ansaae det for hensigtsmæssigt ogsaa at gjøre Forandring i den civile Embedsstand; da Grev Brockenhuus Schack, i hvis Hus jeg altid havde nydt stor Gjæstfrihed, ja! mere, blev Amtmand i Tønder, kom Justitsraad Leisner som Borgmester til Ekernførde, medens Politimester Jørgensen blev Borgmester i Slesvig.

Ved disse Forsættelser blev den Kreds, hvortil min Kone og jeg nærmest følte os knyttede, splittet ad, og det var da første Gang, at Tanken om at komme bort, for Alvor opkom hos mig. Hvem vi navnlig følte Savnet af, var General Müller og hans elskelige kjærlige Kone, med hvem vi boede i Hus og daglig omgikkes, samt Borgmester Leisners; under de daværende Forhold følte Savnet mere end det ellers vilde være blevet følt, uagtet vi i Stedet for General Müller fik en Mand til Kommandant, der lige indtil sin Død var vor trofaste og opofrende Ven, Oberst Wilster.

Det var et stort Held for mig og min Virksomhed i Slesvig, at medens de højeste Officerer flere Gange skiftede, gik en uforandret Velvillie bestandig i Arv til mig. Aarsagen hertil laa visselig ikke i min Personlighed, men i min Stilling. De øverste Officerer, hvem alle de andre i en større Garnison ere underlagte, komme ofte, netop paa Grund af dette Forhold, til at føle sig ene, fordi de mangle fuld Frihed i Omgang med deres Undergivne, med hvem mange Forhold ikke kunne drøftes, fordi de angaae de Paagjældende selv. Alligevel trænge disse Mænd, ligesom alle Andre, til at finde Mennesker, med hvem de kunne tale uforbeholdent og uden Risiko. Naar de nu, alle uden Undtagelse, have betragtet mig som værdig til deres Fortrolighed, da laa dette som sagt ikke i min Evne til at give Raad, men snarere deri, at jeg stod udenfor alle Tjenestesager og maatte antages at kunne tie. Hvad der blev betroet mig, kom naturligvis ikke videre, men, da ogsaa jeg trængte til en Fortrolig, men intet Menneske turde søge, saa blev min Dagbog den Ven, hos hvem jeg nedlagde Alt, og den bærer ikke faa Vidnesbyrd om det omtalte Tillidsforhold, der ikke herskede i større Grad med Nogen end med Wilster.

Da jeg har kendt ham meget nøje, vil jeg forsøge at give en Skildring af ham.

Hans Ydre havde langt fra noget fremtrædende; han havde ikke den imponerende Skikkelse som f. Ex. Flindt, Bernstorff og du Plat; han var meget lille, og man fik undertiden det Indtryk, at han nok ønskede at kunne lægge, om ikke en heel, saa $\frac{1}{4}$ Alen til sin Væxt. Netop paa Grund heraf fik hans Fremtræden undertiden et Anstrøg af Affektation, som naar han f. Ex. mødte en Menig paa Gaden, og da slog ud med Haanden, idet han sagde: «God Dag, Kammerat!» ligesom ogsaa hans Tale ved højtidelige Lejligheder ikke var ganske naturlig.

Endogsaa Børn havde Øje for, at han var en lille Mand. Der skulde være Børnebal paa Kasernen, hvortil ogsaa mine to Smaapiger vare inviterede. Da Wilster Dagen forud gik fra os, sagde han til den yngste, der var hans Yndling paa Grund af, at hun altid var slagfærdig: «Ja! min Tøs! Du gjør mig vel den Ære at danse første Dans med mig i Morgen!» Da jeg kom paa Ballet, efterat dette var begyndt, og spurgte Barnet: «Dansede Du saa første Dans med Obersten?» svarede hun: «Nej, det var med en anden Dreng!»

Skulde jeg henregne ham til et af de bekjendte

fire Temperamenter, da maatte det vel nærmest, dog ingenlunde udtømmende, være til det sangvinske. Han blev meget let berørt af Noget; selv ubetydelige Ting kunde virke stærkt paa ham, og havde de først betaget ham, var det ikke let at faae ham til at slippe dem igjen. Men han var en Hædersmand, der vilde være det, og som i enhver Kamp, ogsaa i den med sig selv, kun vilde kæmpe for hvad der var godt og skjønt, uden at beregne, hvad det vilde koste ham selv. Dette gjaldt baade Guds Rige, thi han var en gudfrygtig Mand, der var sig bevidst, at Christendom allerførst er en Hjertets- og en Villiessag, og hans Fædreland; thi for dette var intet Offer for dyrt, ikke engang Livet, og hans Uforfærdethed viste sig iblandt Andet deri, at han udsatte sig, maaskee mere end han burde.

Officer var han, som man siger, med Liv og Sjæl, men han blev ikke staaende derved. Ved Siden af sit egentlige Kald havde han andre Interesser, navnlig æsthetiske; han var ikke for Intet en Svoger til Digteren Chr. Wilster, og han havde ikke saa længe levet i Sorø, uden at være paavirket af Ingemanns Aand.

Han var et Hjertemenneske, og blod som han var, kunde den, der søgte at vinde ham,

være sikker paa, at dette vilde lykkes, naar han tog ham ved Hjertet. Derfor havde han, der hele sit Liv forblev en eensom Mand, en usigelig Kjærlighed til Børn; han kunde sidde timevis alene med dem. Naar det saaledes kunde træffe sig, at min Kone og jeg vare inviterede til Middag et Sted, hvor han ikke skulde, saa fejlede det aldrig, at han jo gik til vort Hjem for at spille Sortepeer med vore to Smaapiger paa ni og fem Aar, og det var ofte en meget mislig Situation for ham, naar han ikke kunde stille den Lilles Taarer over, at hun var bleven Sortepeer.

Da Wilster kom til Slesvig som Kommandant, var han mig omtrent personlig ubekjendt; jeg vidste kun om ham, at han havde vist sig som en dygtig Officer, der førte et af Armeens mest ansete Korps, ligesom ogsaa, at han havde et varmt Hjerte for sit Fædreland og vort Modersmaal, hvilket han ved flere Lejligheder havde lagt for Dagen i den Tid, han efter Krigen havde været Kommandant i Angel, hvor han havde støttet Alt, hvad der kunde tjene vor Nationalitet, men i Felten havde jeg kun truffet ham en enkelt Gang, og det var egentlig ikke med nogen stor Længsel, jeg saae ham komme for at overtage sin nye

Stilling, da den skete Omlægning havde berøvet mig flere Venner.

Fra den 1ste April 1860 blev Wilster Kommandant og Brigadekommandør, men allerede Dagen forud kom han til Byen og besøgte mig. Han forklarede mig, at Aarsagen hertil var den, at da jeg var den Embedsmand, der længst havde været i Slesvig, vilde jeg ogsaa bedst kunne orientere ham i de Forhold, det i Fremtiden blev hans Opgave at ordne. Vi havde en meget lang Samtale, og det var tydeligt nok at mærke, hvormeget det overraskede ham, at jeg ikke havde en heel Deel Forslag at gjøre ham til Forandringer, som jeg ansaae for ønskelige. Jeg skjulte ikke, da jeg saa hans store Iver, min Frygt for, at han, for at faae Luft, skulde gjøre Opgaver, hvor de ikke paatrængte sig, og dette maatte jeg ansee for meget farligt.

Hans Syn paa Forholdene var vistnok undskyldeligt; han var bleven Afloser af andre, som ikke vare forsatte paa Grund af deres militære, men snarere paa Grund af deres nationale Virksomhed; det var derfor ikke til at undres over, at han kunde mene om sig selv, at netop han var den rette Mand, saa meget mere, som dette ganske stemte med hans Karakter. Det var et Udslag af denne Tanke-

gang, at han allerede tre Uger efter sin Ankomst anmodede mig om at være ham til Hjælp ved en Højtidelighed. General Krogh, Sejerherren fra Isted, var nemlig død, og skulde bisættes i Holmens Kirke den 23de April; Wilster mente, at dette ogsaa skulde ihukommes ved en Sørgeparade paa Gottorp Slotsplads; uagtet jeg ikke var enig med ham, og ikke indsaae, at der paa denne Maade naedes Nogetsomhelst, saa føjede jeg ham dog, da det var en passende Lejlighed for ham til at fremtræde som Kommandant; altsaa blev en Talerstol rejst, beklædt med Flag og Grønt, hvorfra jeg talte nogle Ord til de Militære, som vare kommanderede til Paraden, og, om jeg ikke husker fejl, til enkelte af de civile Embedsmænd, som vare frivilligt tilstede. At Højtideligheden havde nogen beroligende Virkning paa Befolkningen, tror jeg ikke.

I de ti Aar, jeg havde levet i Slesvig, havde Forholdene forsaavidt været konstante, at hele Byen var deelt i to Lejre: den danske og den tyske. Til indbyrdes Strid imellem os Danske, havde vi ikke kjendt; i selskabelig Omgang havde vi vel dannet forskjellige Kredse, men dette fremkaldte aldrig nogen dybere Modsætning. Netop paa denne Tid skete der en Forandring, og navnlig for Wilster var det en

stor og uventet Ubehagelighed, at Begyndelsen kom fra den militære Side. Regjeringen havde anset det for nødvendigt, at der skete Forandring i Posterne som Afdelingskommandører, men det Valg, man havde gjort med Hensyn til Fodfolket, var næppe heldigt. Vedkommende, med hvem jeg meget sjældent kom i Berøring, var vistnok en meget anset Officer, og en i alle Henseender hæderlig Mand, men han følte Trang til at isolere sig fra Andre, og ene leve for sig selv. Om Grunden maa søges her, eller der var andre, som stammede fra Afdelingens Side, kan jeg ikke afgjøre, men det mærkedes snart, at der imellem Chefen og Bataillonens var kommet et spændt Forhold, som ikke kunde fortsættes, uden at der maatte befrygtes en Eruption. Et mod Chefen meget nærgaaende Stykke i «Dagbladet» var af den Natur, at Wilster mente ikke at kunne lade det gaa uændset hen, hvilket han vel heller ikke kunde. Han valgte den Vej, i Forening med Auditøren at skrive en lang Reprimande til Afdelingen, som skulde læses op ved Parollen. Skjøndt jeg ikke havde Opfordring til at blande mig i disse reent militære Forhold, tillod han mig dog at mildne en Deel Udtryk, hvorpaa den blev oplæst uden at gjøre den ønskede Virkning. Dette tilligemed et Stykke

i «Fædrelandet» af Wilster selv affødte en Forespørgsel fra Generalkommandoen om, hvorledes Forholdet egentlig var, og skjøndt Wilsters Svar var saa objektivt som det kunde være, sluttede det dog med, at han maatte ansee det for rigtigt, at hele Afdelingen kom bort.

Alt dette tilligemed en anden Sag, der var mere civil, gik Wilster overordentligt nær, saa han en Tid var meget nedtrykt og tilsidst blev syg. Jeg besøgte ham daglig, og vi drøftede Alt tilbunds, endog det Spørgsmaal, om der ikke i hans forknytte Stemning blandede sig en Smule Forfængelighed? Han vilde ikke benegte det, dertil var han for ærlig, og hvo vilde vel have kunnet det? Han var kommen med et stort Haab, den bedste Villie, og med det varmeste Hjerte for sit Fædreland, og saa skulde han nu see, at Alt dette ikke forslog; det kunde vel bringe ham til at betroe sin Sorg til sine nærmeste Venner, om han end ligeoverfor Andre bar Hovedet lige saa højt som før.

Ogsaa jeg og min Kone følte det Pinlige i de nye Forhold; Tabet af flere af vore bedste Venner, og Udsigt til at skulle miste flere, Frygten for at den hele gamle Deel af Menigheden

skulde ombyttes med en ny, maaskee Følelsen af at jeg var træt og burde overlade Gjerningen til yngre Kræfter, det Ene med det Andet bragte mig til for Alvor at søge om at komme bort. Der var netop dengang et Embede, Nordborg paa Als, ledigt, og det syntes at opfylde alle mine Ønsker, dels fordi det laa i en smuk Egn, dels fordi alle de Beretninger, jeg indhentede, vare enige om, at der vilde være nok at gjøre for en Præst; dette søgte jeg og blev kaldet dertil den 15de September 1861.

Da Efterretningen herom kom, var det mig umuligt at modtage det som et ublandet Glædesbudskab; jeg følte det altfor dybt, at nu var jeg revet fra Noget, som ejede en stor Deel af mit Hjerte; jeg fik strax en Forsmag paa det Savn og den Længsel, der har fulgt mig lige fra hin Dag, og som vel egentlig aldrig har forladt mig.

Dersom alle de synlige Beviser paa Velvillie, som jeg modtog fra min Menighed og fra mine Foresatte, have noget at betyde, og dersom Ministeriets Anmodning om, at jeg idetmindste foreløbig skulde blive paa min gamle Plads, maa antages at være noget mere end en udvortes Høflighed, saa tør jeg vel

troe, at min Befordring heller ikke af mange Andre blev hilst med Glæde.

Det var almindelig Skik i Slesvig, at naar en Familie forlod Byen, blev der gjort Afskeds-selskaber for den; vi frabade os Alt; thi det vilde ikke have været til at udholde, om vi daglig skulde have været nødte til at oppripe Saaret.

Den 10de November holdt jeg Afskeds-prædiken i vor lille Kirke, og der var Mange at tage Afsked med; jeg prædikede over Phil. 1, 3—11, i Forbindelse med 1. Mos. 32, 10.

Da Indpakning og Flytning gjorde Opholdet i vort gamle Hjem uhyggeligt, flyttede jeg med hele Familien hen til Wilster, hos hvem vi boede de sidste Dage inden Afrejsen, som skete den 16de November. Langsomt, Fod for Fod, gik Vejen op ad det lange Hesterberg; der blev ikke talt et eneste Ord, men vore Øjne vare vendte tilbage, for endnu ngange at fæstne ethvert Punkt i vort Hjerte. Ved Kirkegaarden hørte Udsigten op, saa lukkede vi vort Hjerte sammen om alt det, vi elskede saa højt, og som vi aldrig senere i vort Liv have turdet forsøge paa at see igjen. Det var en bitter Afsked, men hvor takkede vi dog faa Aar efter den Herre, der lod den komme paa denne Maade; var den bleven opsat til

1864, vilde den endnu have været langt bittere.

En stor Overraskelse, for hvilken jeg var og altid vil være taknemmelig, ventede mig i Nordborg, idet jeg der modtog et privat Brev fra Krigsministeren, hvormed han fremsendte Navnene paa de tretten Mænd, som søgte mit Embede, og skrev: «Jeg skylder Dem Tak for den Kjærlighed, hvormed De omfattede Deres byrdefulde Kald, for hvilken alle Danske, og særlig alle danske Militære, for bestandig maa være Dem taknemmelige. Efter at Tiden for Ansøgenes Indgivelse er udløben, tilstiller jeg Dem dem herved med den Anmodning, at De i Sagens Interesse maatte ville betegne, hvem De anser for fortrinsviis skikket til Posten. Jeg skal gjøre Mit til, at den, De maatte betegne, ogsaa af Cultusministeriet vinder Forrang.»

1864

Den 15de November 1863 døde Kong Frederik den Syvende. For os paa Als, der ikke havde nogen Anelse om hans Sygdom, kom Efterretningen aldeles uventet, og den blev vistnok i det Hele taget følt som en Landesorg, uagtet intet Menneske kunde have nogen Anelse om de forfærdelige Dage, der skulde følge efter. Uden at man egentlig kunde paavise Aarsagen tydeligere, begyndte dog allerede nu den trykkende Følelse, der skulde være den herskende i Aaret 1864, at yttre sig, og Beretningen om de pinlige Novemberdage i Kjøbenhavn bidroge ikke til at lette Sindet.

I Nordborg levede vi for os selv, og det var som om de onde Rygter mistede deres Brod, inden de kom til os. I den lille By, der altid syntes bedst om sig selv i den Tilstand, hvori den havde været i 100 Aar, og

hvis Ideal i Grunden var den By, om hvilken der staaer i den hellige Skrift: «det Folk, som der var, boede roligt og trygt, og der var Ingen, som lastede nogen Ting i Landet, og de havde Intet at gjøre med noget Menneske», i den gik den ene Dag som den anden, og dersom der indtraf noget, der gik en Smule udenfor den daglige Orden, saa kom Befolkningen i Oprør fra den ene Ende til den anden.

Hele December Maaned gik hen, uden at vi mærkede noget til den sig nærmende Katastrofe, men i Begyndelsen af Januar indtraf en Begivenhed, som satte Byen paa den anden Ende, og som var og blev en uransagelig Gaade for Alle. Den 3die Januar modtog jeg fra en mig ukjendt Mand, Adjunkt Engelhardt i Flensborg, et Brev, hvori han meddelte mig, at de krigeriske Udsigter gjorde det nødvendigt, om muligt at bringe den store Flensborger Oldsagsamling med de rige Thorsbjerg og Nydam Mosefund i Sikkerhed, og han spurgte derfor, om jeg ikke maatte være villig til at laane idetmindste en Deel af Samlingen Husly indtil Stormen var dreven over? Jeg svarede strax tilbage, at jeg ansaa det for min Pligt at opfylde hans Ønske, men maatte ansee det for sikkrest, at Sagen blev holdt saa hemmelig som muligt.

Engelhardt holdt paa Samlingen saa længe som muligt, men i Slutningen af Januar maatte han slippe den, og skrev med den: «Tak for hvad Venlighed, De viser den husvilde og hjemløse Samling; det er med meget vemodige Følelser jeg skilles fra den; thi jeg holder af den, næsten som om den var et af mine Børn; men, jeg haaber, vi sees snart igjen.»

Endelig kom Samlingen, ledsaget af dens Bud. Det var ingen Ubetydelighed, da den bestod af 32 større og mindre Kister, der vare læssede paa to kolossale Fragtvoгне. Da disse kjørte ind i Byen, som de maatte heelt igjennem for at komme til Præstegaarden, kom Alt i Oprør; som Vognene avancerede, kom Enhver i sin Dør med det Spørgsmaal: «Hvad er dog dette?» men da Budet og Kudskene vare instruerede og derfor tavse, fulgte en heel Skare med for at see, hvorledes denne Begivenhed vilde ende, og da Vognen endelig standsede udenfor min Lade, havde den et stort Følge. Skjøndt jeg, da jeg kom tilstede, ligesaa lidt som Budet kunde tilfredsstille Nysgjerrigheden, begyndte Aflæsningen; men da en af Kudskene lod en sagte Yttring falde om, at Kasserne maatte bæres med Forsigtighed, for at Granaterne ikke skulde springe, saa blev Menneskemassen tyndere og tyndere, og da

jeg lukkede Porten og tog Nøglen i Lommen, forsvandt den.

Hermed hælmede den dog ikke; thi et Par Timer efter kom et Par Toldembedsmænd og bade om en Samtale i Eenrum. De meddelte mig da, at de vare nødte til at undersøge de Kister, der vare komne, for at forvisse sig om, at de ikke indeholdt toldpligtigt Gods; med mindre jeg vilde opgive, hvad de indeholdt. Da jeg negtede dette, men bemærkede, at det var kongelig Ejendom, der var betroet mig, og for hvís Undersøgelse de selv maatte bære Ansvar, bleve de betænkelige, og sloge sig til Ro.

For ikke at afbryde Samlingens sørgelige Historie, vil jeg allerede her omtale denne, som vel er de Fleste ubekjendt. Nogle Dage efter at min Udnævnelse til Feltprovst var bleven bekjendt, modtog jeg i Sønderborg et Telegram fra en Unævnt i Kjøbenhavn: «Har De ikke i Deres Værge Noget, som De under de forandrede Forhold kunde ønske at fries for?», og jeg telegraferede strax tilbage: «Jo! send en paalidelig Mand!»

Et Par Dage efter ankom en saadan, og, for at Sagen kunde holdes hemmelig, aftalte vi, at han strax med de fornødne Vogne skulde rejse til Nordborg, hente Samlingen,

og endnu naa saa betids tilbage, at han kunde gaa med Dampskibet «Jylland», der laa i Havnen og skulde afsejle Kl. 4 om Morgen. Dette skete, jeg saa, saa vidt jeg husker, ikke mere Manden, men sluttede af, at Skibet om Morgen var borte, at Samlingen var i Behold. Hvor den skulde føres hen, derom havde jeg slet ikke spurgt, sandsynligvis fordi jeg forudsatte, at den skulde til Kjøbenhavn, som det dog senere viste sig, ikke skete. Det Hele var sket om Natten, saa ikke engang den fungerende Havnekapitain havde nogen Anelse derom.

De anstrængende Dage og de sørgelige Begivenheder, der fulgte efter, gjorde, at jeg ikke mere beskjæftigede mig med Samlingen, men efter Freden, medens jeg boede i Odense, modtog jeg følgende Skrivelse fra Udenrigsministeren, Bluhme.

«Ifølge Meddelelse fra Hr. Engelhardt, tidligere Adjunkt ved den lærde Skole i Flensborg, er en Deel af den tidligere Samling af Nordiske Oldsager i Flensborg i Januar Maaned forrige Aar afsendt under Deres Adresse til Nordborg paa Als. Da den Kongelige Regjering i Fredstraktaten af 30. Oct. f. A. har tilsagt sin Medvirkning til Gjenoprettelsen af den nævnte Samling, og da jeg er sindet

at gjøre, hvad der staaer i min Magt, til denne Bestemmelses Opfyldelse, tør jeg anmode Dem om at ville meddele mig alle Oplysninger, hvoraf De maatte være i Besiddelse angaaende den nævnte Samlings videre Skjæbne, og navnlig om dens nuværende Opbevaringssted.»

Mit Svar gik ud paa, at jeg, som ovenfor bemærket, antog, at Samlingen var afgaaet med et Dampskib fra Sønderborg i Midten af Februar Maaned, men hvor dette gik hen, vidste jeg ikke; jeg antog, at det var gaet til Kjøbenhavn, og at Samlingen var indlemmet i den derværende. Senere modtog jeg atter Brev fra Udenrigsministeren, som tillige sendte en Erklæring fra den i Krigen fungerende Havnekapitajn, hvori han paa Æresord afgav den Forsikring, at Samlingen i det Tidsrum, hvorom der kunde være Tale, ikke var gaet ud af Sønderborg Havn. Hertil indskrænkede jeg mig til at bemærke, at naar Sagerne ikke vare førte bort fra Als, maatte de jo være der endnu, og da Preusserne desværre var i Besiddelse af Øen, vilde det være let for dem at indhente de fornødne Oplysninger.

Senere hørte jeg Intet til Sagen, men erfarede, at Samlingen var bragt til Korsør, hvor den stod skjult et Par Aar, indtil en

Mand, som havde faaet dette at vide, gav Preusserne Underretning derom, hvorpaa det Hele blev udleveret.

I Januar Maaned 1864 bleve Krigsrygterne bestandig stadigere og mere truende. Paa mig gjorde de samme Virkning som Trompeten paa en gammel Rytterhest; den Tanke, at vi skulde have Krig og at jeg ikke skulde med, at jeg skulde leve i Fred, medens mine gamle Venner skulde kjæmpe, saarede ligge paa Lazaretherne, uden at jeg kunde gaa omkring imellem dem, den pinte mig Nat og Dag, og min Kone var enig med mig i, at det var ikke til at holde ud. Men hvad var der at gjøre? Vore fælles Raadslagninger endte endelig med, at hvis Krigen udbrød, skulde jeg tilbyde at overtage Tjenesten som Præst paa det store Lazareth i Augustenborg, der kun ligger en Milsvej fra Nordborg, og hvorhen jeg derfor kunde rejse et Par Gange om Ugen. Ved denne Tanke og i det Haab, at Ministeriet ikke vilde negte mig Opfyldelsen af mit inderlige Ønske, fandt jeg mere Ro, og jeg var virkelig tilfreds med den ringeste Tjeneste; men Vorherre gav mig en større.

Under 25. Januar modtog jeg en officiel Skrivelse fra Kultusministeriet, «at da der er Spørgsmaal om Ansættelse af en Feltprovst, udbedes Deres Ytringer, om De maatte være villig til at modtage Constitution i denne Stilling.»

Hermed fulgte følgende private Brev, som jeg vel, uden at beskyldes for Ubeskedenhed, tør afskrive, fra Ministeren selv:

«Ved Siden af Ministeriets officielle Skrivelse til Dem af Dags Dato, føler jeg mig opfordret til at henvende nogle private Ord til Dem, baade for at forklare, hvorfor jeg søger til Dem som den Første, og for at understøtte mit Ønskes Opfyldelse. Det er mig bekjendt, at Ingen vil blive modtaget med saa almindelig Glæde som De, hvem saa Mange mindes og højagte fra den forrige Krig, og for mig som Minister vilde det være af stor Vigtighed at vide en saa betydningsfuld Sag som Armeens Gudstjeneste og aandelige Betjening i Deres prøvede Hænder. Det er nemlig et Hovedsynspunkt at faae en Mand i Spidsen derfor, som kan gjøre Forslag og træffe Dispositioner paa den hensigtsmæssigste Maade; thi foruden de faa Feltpræster, som ere udnævnte, maa der vistnok strax ansættes flere, og dette er en Sag, hvortil Deres erfarne Øje i Særdeleshed

kan behøves. Sagen ligger ogsaa Hs. Maje-
stæt paa Hjerte, og jeg beder Dem derfor
svare mig som snarest. Dersom Deres Embeds-
forhold i Hjemmet skulde lægge Dem særlige
Vanskeligheder i Vejen, skal jeg bidrage Mit
til at faae dem overvundne, ligesom jeg deri
tør regne paa Deres egen Biskops Bistand.
Vilde De have behov at faae en Hjælpepræst,
kunde jeg muligvis forhjælpe Dem til en saa-
dan, da der for Tiden er en ung Capellan
ledig. Altsaa jeg anbefaler Sagen paa det
Bedste til Deres Overvejelse, og mig i Deres
venskabelige Erindring.»

Man fortalte mig som Barn, at da Helten
Willemoes for sidste Gang forlod sin Bolig,
for at gaa ombord i Linieskibet «Prinds Kri-
stian», da var hans Glæde saa stor, at han
ikke gav sig Tid til at gaa ned ad Trapperne,
men sprang udover Rækværket, for hurtigere
at komme ned. Min første Følelse, da jeg
modtog Ministerens Brev, havde meget til-
fælles med Willemoes's, saa jeg strax vilde
skrive og takke for Tilbudet. Lidt efter lidt
blev jeg dog roligere, og en heel Deel Be-
tænkeligheder begyndte at komme frem. Hvad
mine Familieforhold angik, da havde min Kone
kun det ene Svar, som hun rigtignok ikke
gav uden Taarer: «Du kan ikke andet!» Men

min Menighed, hvori Mange, navnlig i de to folkerige Landsbyer, vare blevne mig meget kjære, var det Ret at forlade dem og den Gjerning, der var begyndt for saa kort siden? Jeg kaldte dem sammen, forelagde dem Sagen, ogsaa de svarede: «Du kan ikke andet!» Forunderligt nok, da vi skiltes ad, kom den Bonde, der var mig kjærest, hen til mig med Taarer i Øjnene og sagde, idet han rakte mig Haanden: »Farvel! vi ses aldrig mere.» Jeg foreholdt ham det Urimelige i disse Tanker, men han fik Ret. Nogle Aar efter modtog jeg Underretning fra denne Mands Søn, at Faderen laa meget syg og havde bedt om, at der strax maatte blive skrevet til mig om at sende ham et Brev, hvori jeg styrkede ham i den Tro, jeg havde prædiket for ham, «at vi have Syndernes Forladelse uforskyldt af Guds Naade ved den Forløsning, som er i Christus Jesus; thi nu gik han bort.» Jeg opfyldte strax hans Ønske, og da Brevet var læst for ham, bad han om, at det maatte blive lagt under hans Hoved i Kisten, og Dagen efter døde han. Saadanne Baand brydes, men ikke uden Vemod. Endelig drog jeg til Provsten og Biskoppen, og raadførte mig med disse, ogsaa de svarede: «Du kan ikke andet!», altsaa var Loddet kastet,

men i den første Glædes jublende Melodi, havde der blandet sig andre Toner.

Hertil kom en anden Sag. Dagen efter Ministerens Brev modtog jeg et andet fra den Mand i Kultusministeriet, som dengang vistnok var den mest formaaende, skjøndt han sjelden lod sig mærke dermed. Han gjorde mig bekendt med hele Sagens Gang: Allerede i December Maaned var der tilskrevet Krigsministeriet om Nødvendigheden af Ansættelsen af en Feltprovst og flere Feltpræster. Efterat Krigsministeriet havde indhentet Overkommandoens Erklæring, svarede det, at det ansaaes ikke fornødent at forøge Gejstlighedens Antal, og en Feltprovst behøvedes ikke.

Det Urimelige heri blev dog snart klart, og Kultusministeriet gjentog sin Fordring, idet det foreslog mig. Da dette var blevet bekendt, skjøndt jeg endnu ikke havde Anelse om Noget, blev der fra en meget formaaende Side gjort stor Anstrengelse for at forhindre Valget af mig, og sætte Pastor P. Rørdam i Lyngby i Stedet. Herpaa vilde Ministeren dog paa ingen Maade gaa ind, thi som han senere skrev, da han anbefalede Rørdam til Feltpræst: «Saalidet som jeg kunde bruge ham til Provst, saa tvivler jeg ikke om, at hans ejendommelige folkelige varme Forkyndelse vil være

Mangen velkommen. Det vil nu være Deres Sag at bevirke de fornødne Feltpræsters Ansættelse.»

Mit Svar paa Ministerens Skrivelse gik ud paa, at jeg var rede til at afgaa til Armeen paa Betingelse af, at Krigsministeren personlig ønskede netop mig; at jeg ene maatte raade for, hvor de enkelte Feltpræster skulde placeres, at Overkommandoen ved Skrivelse fra Ministeriet maatte være underrettet om min Ansættelse, før jeg tiltraadte, og endelig at jeg maatte forlade Stillingen, dersom det viste sig, at mit Helbred ikke kunne udholde de dermed følgende store Strabadser. Min Gage, som det var overladt mig at bestemme, henstillede jeg ganske til Ministeren.

Som Svar herpaa modtog jeg min Udnævnelse den 13de, dateret den 9de Februar, og den 16de forlod jeg mit Hjem og drog til Sønderborg. Pastor Prip havde været saa venlig at skaffe Kvarter til mig sammesteds hvor han selv boede; dette var mig særdeles kjært; baade fordi det var en Glæde daglig at omgaaes denne elskværdige og trofaste Mand, og fordi vi derved lettere kunde fordele Forretningerne mellem os.

Min første Vandring var naturligvis til Overkommandoen, paa hvis Kontor jeg ikke

alene traf Stabschefen, men ogsaa Souschefen, den almindelig afholdte Major Rosen; der erfarede jeg til min ingenlunde behagelige Overraskelse, at der ikke var kommunikeret dem noget om min Ankomst, og de havde ingen Anelse om min Ansættelse. Jeg gik derfor strax derfra og hen til den kommanderende General, Lüttichau, og overlod til ham at afgjøre, om jeg atter, indtil Meddelelsen kom, skulde forlade Armeen, eller han vilde tillade at jeg begyndte at fungere. Generalen var overmaade imodekommende og bad mig blive og gjøre, hvad jeg formaaede. Jeg blev altsaa, men sendte strax et lidt gnavent Telegram til Kultusministeriet, der nogle Dage efter sendte Meddelelse igjennem Krigsministeriet.

Det vil vel ikke blive misforstaaet, naar jeg gjør opmærksom paa, at det ikke var noget mageligt eller let Hverv, der var mig paalagt: at ordne alle de gejstlige Forhold ved en Hær paa 40,000 Mand, spredt som den var fra Als til Vendsyssel, men det vilde vistnok have været langt vanskeligere for enhver Anden, da jeg, fremfor Andre, havde to store Goder, først min temmelig rige Erfaring fra forrige Krig, og dernæst mine ikke faa trofaste Venner iblandt de Kommanderende, som vare

rede til at række mig en hjælpsom Haand, allevegne hvor de formaaede.

Forholdene, som jeg fandt dem, vare saaledes: Garnisonspræsterne Worsøe i Altona og Hertz i Rendsborg vare fulgte med Armeen paa dens Tilbage tog, ligesom ogsaa Prip fra Slesvig; men allerede paa Retraiten var Worsøe bleven saa angrebet, at det var umuligt for ham at blive længere i sin Stilling; han var derfor, Dagen før jeg kom, sendt til sin Familie i Holbæk, og det var øjensynligt, at han ikke kunde vende tilbage. Jeg traf altsaa kun Prip og Hertz, der havde fordelt Arbejdet imellem sig saaledes, at Hertz tog Bolig paa Augustenborg, hvor det meget store Lazareth fandtes, medens Prip blev i Sønderborg.

Det Første, der altsaa maatte sørges for, var en Forøgelse af Gejstligheden, og der maatte gjøres Forslag idetmindste om to Feltpræster.

Valget faldt mig ikke svært; thi vel havde Ministeren tilskrevet mig, at da hele Ansvaret nu paahvilede mig, maatte ogsaa Valget af Præster tilfalde mig imellem de ikke faa Ansøgere, der havde meldt sig, men han havde tilføjet: «Sandsynligvis vil P. Rørdam i Lyngby melde sig hos Dem, da han har stor Lyst til denne Virksomhed og uden Tvivl ogsaa er

særdeles skikket til at virke paa den menige Mand, hvor der findes ligestemte Sjæle. Han har gjentagende anmodet mig om at anbefale sig; han er vel en ældre Mand, men i høj Grad ungdomsfrisk paa Sjæl og Legeme, og med alt sit Liv er han en venlig og føjelig Mand, og en ingenlunde intolerant Grundtvigianer; jeg tror derfor, at De kan være tjent med ham, om De har Brug for ham. Ligeledes er der Tale om, at en Kapellan Clausen, som nok er Dem bekjendt, vil indstille sig som Udsending fra Missionssekretariatet; han har begjært en Autorisation af mig, men jeg har naturligvis afslaaet at give ham den, og henvist ham til Dem, som nu ene har at forestaae den aandelige Gjerning i Armeen. Han anbefales iøvrigt som en agtværdig og kristelig Mand og kan mulig særlig gjøre Nytte mod de baptistiske Missioner, som skulle have begyndt at røre sig.»

Da jeg ikke havde mindste Betænkelighed ved Valget af disse to Mænd, og jeg, der aldrig har været Partimand, desuden fandt det i sin Orden, at Armeen blandt sine Præster kunde finde saavel det grundtvigske som Missions Partiet repræsenteret, indstillede jeg dem strax begge til hurtigst mulig Ansættelse, og med Anmodning om, at det maatte

paalægges dem uopholdelig at møde. Under 26de Februar udfærdigede Ministeriet deres Konstitution. Flere Breve fra dem, hvori de Begge med stor Varme udtalte deres Længsel efter at komme til Armeen, gave mig Haab om, at Valget var heldigt, og dette Haab stadfæstede de ganske vist Begge lige til Slutningen, om end deres Maade at virke paa var forskjellig.

Det var min Bestemmelse, at de Begge skulde afgaae til fjerde Division (Hegermann) i Jylland, men denne blev forandret. Clausens ungdommelige Nidkjærhed havde ikke ladet ham i Ro; endnu før sin Udnævnelse kom han til Sønderborg for at tale med mig, og for at see Virkeligheden lidt i Nærheden. Da jeg havde temmelig sikker Vished for, at han vilde blive ansat, blev det aftalt, at han strax skulde afgaae til Fredericia og tage Station der, ogsaa fordi hans Fader var Præst i Fyen ligeoverfor, og det altsaa vilde være muligt for ham at rekreere sig, naar han trængte dertil. Samtidig meddelte jeg Rørdam, at han maatte forberede sig til at gaa til fjerde Division, en Plads, der ogsaa af den Grund passede for ham, at han var en øvet Rytter.

Da jeg endnu ikke havde modtaget Clausens Ansættelse som Feltpræst, og denne altsaa

hverken kunde meddeles Overkommandoen, eller optages i Armeens Dagsbefaling, skrev jeg til min Ven, General Wilster, og bad ham foreløbig introducere ham hos Kommandanten General Lunding; uagtet dette skete, og Wilster lovede at beholde ham ved sin Division, vilde Lunding dog ikke tillade Clausen at blive i Fæstningen, og han maatte drage over til Fyen for at blive der, indtil Ansættelsen kom.

Nogle Dage efter modtog jeg et Brev fra Sognepræsten i Fredericia, hvori han skrev, «at da han var beskikket til at være udelukkende Garnisonspræst i Fredericia, maatte den nye Feltpræst, Pastor Clausens Virksomhed i den Tid, da Fæstningen var i Belejringstilstand, fra den officielle Side mere have Karakter af en tjenende hjælpende Virksomhed end af en selvstændig, og at Kommandanten altsaa i Alt hvad der vedkom den gejstlige Gjerning kun havde at forhandle med ham! Han tilføjede, «at Pastor Clausen aldeles samtykkede i denne Sag, og at han ogsaa vilde finde det rigtigt, at det ordnedes paa denne Maade.»

Dette fandt jeg nu paa ingen Maade, da Clausen imidlertid havde modtaget Ansættelse, og denne var indført i Armeens Lov, Dagsbefalingen. Skrivelsen var mig overhovedet en Gaade. da Alle omtalte Dr. Zeuthen som en

meget medgjørlig og rimelig Mand, der var let at blive enig med, naar undtages for Grundtvigianerne. Dagen efter blev Gaaden løst, da jeg fra Overkommandoen til Erklæring modtog en Skrivelse fra General Lunding, hvori han, «da Zeuthen var eneste Garnisonspræst i Fredericia Fæstning, og der nu var kommen en Feltpræst, udbad sig en ganske nøjagtig Instrux for Forholdet imellem disse To.»

Min Erklæring, den Overkommandoen ogsaa gjorde til sin, gik ud paa, at det dog vel maatte ansees for umuligt for een Præst, der nu foruden sin sædvanlige Menighed havde faaet en hel ny militær, som kunde regnes i tusindvis, forsvarligt at røgte sin Gjærning; af den Grund var der ansat en Feltpræst, der havde samme Ret iblandt de Militære, som Sognepræsten i sin Menighed, og det var en fuldstændig Misforstaaelse, at betragte denne som Dr. Zeuthens Kapellan. Jeg sluttede med: «Hvorledes der i saa alvorlige Tider som disse vilde kunde opstaae Kollisioner imellem to Mænd, hvoraf ingen kunde antages at behøve anden Instrux end den: af al Evne og med yderste Anstængelse at ofre sig for det besværlige Kald, der er dem betroet, indsees ikke.»

Derved mente jeg dog ikke, at jeg kunde

lade det beroe. Det forekom mig, at Clausen, naar han selv betragtede sin Stilling som en tjenende for Sognepræster, derved kom ind i et Forhold, som maatte hindre hans Virksomhed, idet det maatte berøve ham den Frihed til at virke, som var absolut nødvendig, ligesom ogsaa, at han ophørte at staae i direkte Embedsforhold til mig. Jeg valgte derfor den Vej, som man i Felten saa ofte maa gaae, nemlig at tage Sagen overtvært; jeg gik til Overkommandoen og bad indført i Armeens Dagsbefaling, at Rørdam var ansat i Fredericia, og Clausen ved fjerde Division.

Sagen var dog ikke endt dermed, i al Fald havde General Lunding foresat sig at fortsætte den. Rørdam tiltraadte strax Pladsen i Fredericia, men netop hans Personlighed forøgede Kollisionen; thi i en ny Skrivelse til Overkommandoen hævdede Lunding, at Dr. Zeuthen var berettiget og forpligtet til for alle i Fredericia værende Militære, der udgjøre Fæstningens Garnison, at udføre de ministerielle Handlinger. Derfor maa Kommandantskabet, for overhovedet at forebygge Kollisioner, som ellers let kunne opstaae, og som den Ansattes ejendommelige Retning maaske vil være særlig egned til at fremkalde, indtrængende andrage

paa, at en muligst skarp Definition af Præsternes Forhold snarest muligt skaffes til Veje.»

General Lunding var jo en vel bekendt Mand, hvis Navn havde en god Klang fra Forsvaret 1849, og han havde visselig med Rette Krav paa sit Fædrelands Taknemmelighed. Denne Følelse delte jeg saa godt som Nogen, men personlig havde jeg aldrig truffet ham. Den Karakteristik, mine Bekjendte iblandt Ingenieurofficererne, som i sin Tid havde staaet i Tjenesteforhold til ham, tegnede, gav ikke noget særdeles tiltrækkende Billede af Manden, og havde efterladt det Indtryk hos mig, at han ikke alene var en meget myndig Mand, hvad hans ansvarsfulde Stilling vel førte med sig, men at han tillige i sit Forhold til sine Undergivne havde Tilbøjelighed til at bruge det ikke behagelige Vaaben, Sarkasmen; og at de derved kom til at føle hele hans Overlegenhed, mere end nødvendigt var.

Om dette Billede passer, kan jeg ikke sige, men jeg havde i al Fald faaet det, og det virkede saaledes paa mig, at det forekom mig ørkesløst at fortsætte vor Strid skriftlig; derfor besluttede jeg, efter at have erfaret, at Clausen endnu var i Frædericia, og at Generalen stadig opfordrede ham til at blive, at søge en Samtale med ham.

Da der netop sejlede et Dampskib fra Sønderborg til Assens, gik jeg med dette, og da jeg kom til Maalet, meldte jeg mig strax hos Kommandanten. Jeg vil ikke sige, at jeg gik til ham med Glæde, men jeg ansaae det for min Pligt, og stivede mig af med, at havde han sin Ret, saa havde jeg min. Generalen modtog mig meget venlig, vi satte os i Sofaen, og begyndte at drøfte Sagen.

Det viste sig strax i Begyndelsen af vor Samtale, at jeg havde med en meget dannet Mand at gjøre, men jo længere vi kom ind i den, desto mere fik jeg Indtryk af, at han var en eneraadig Herre i Fæstningen og over Alt, hvad der fandtes i den, og jeg mærkede ogsaa af og til en vis Lyst hos ham til at harcelere. Han vedblev at gjøre gjældende, at de vare meget vel tilfredse med Clausen, som var særdeles medgjørlig, og Forholdene vare desuden saaledes, at han slet ikke kunde naae til fjerde Division, og derfor maatte han i al Fald see Tiden an. Jeg riposterede saa godt jeg formaede, og gjentog navnlig det Spørgsmaal: «Om Generalen ikke ansaae Dagsbefalingen for en Lov for hele Armeen?» Dette vilde han jo ikke benegte, men da han ved Slutningen af vor Samtale, der for Resten forløb meget rolig, sagde: «Ja! saa maa Clausen jo rejse,

saa snart det er ham muligt!» svarede jeg Nej! Hr. General! han maa afgaae strax! — og dermed skiltes jeg fra ham paa en meget venskabelig Maade.

Uagtet dette Møde, den 11te Marts, vilde Kommandanten ikke give tabt; paa Clausens gjentagne Forespørgsler, om han kunde rejse, fik han stadig det Svar, at det var bedst han blev, og paa en skriftlig Forespørgsel den 16de Marts, fik han ikke anden Besked, end «at man efter Omstændighederne maatte antage, at han gjorde rettest i i Fredericia at vente nærmere Underretning om fjerde Division.»

Dagen efter fik han at vide, at denne var paa Mors, og afgik saa.

Fra Mødet med Kommandanten gik jeg til Rørdam, der vel havde Fornemmelsen af, at han ikke var nogen persona grata, og som var taknemmelig for, at jeg lovede at støtte ham, hvor jeg kunde, men som forresten var fornøiet i sin uvante Stilling. Om Eftermiddagen maatte jeg atter forlade Byen, da der rejste sig en voldsom Snestorm, som gjorde det umuligt for Færgen at gaa over, hvorfor jeg maatte benytte et Dampskib, der hændelsesviis gik. Jeg forlod ganske vist Fæstningen

med en vis Fornemmelse af det bekjendte: Vestigia terrent.

Paa en Maade var det ganske vist et uoverkommeligt Arbejde, der blev overdraget Clausen, thi Udstrækningen af Divisionens Kantonnement var saa stor, at det ikke for een Mand var muligt at naae over det Hele; men han var den yngste af os, og jeg kjendte hans brændende Nidkjærhed, saa Arbejdet for Guds Rige ikke kunde lægges i bedre Hænder end hans, om hvem jeg vidste, at han gjorde, hvad han kunde.

Folk, der ere ukjendte med Forholdene i Felten, kunne ikke forstaa, med hvilke Hindringer en Præst har at kjæmpe; det kan være vanskeligt for Afdelingerne at finde Præsten, men det er om muligt endnu vanskeligere for ham at faae fat paa sine Tilhørere. En Gudstjeneste kan ansættes flere Gange for en og samme Afdeling, Præsten møder, men alle Tilhørerne ere forsvundne, fordi der er foregaaet en Dislokation af det Hele. Saa maa der forsøges andetsteds, og det tager ikke liden Tid, saa det er virkelig saaledes, at en Præst ved et flyvende Korps maa være intetsteds og allevegne. En Sognepræst i Vendsyssel, der var saa venlig at tilbyde en Afdeling sin Hjælp til Gudstjeneste og Altergang,

men som snart gjorde denne sørgelige Erfaring, blev fortvivlet og tilskrev mig om Nødvendigheden af flere Feltpræster, helst en ved hver Regiment. Herom kunde der naturligvis af flere, ogsaa pekuniære, Grunde, ikke være Tale.

De lokale Vanskeligheder var selvfølgelig størst ved et Korps saa bevægeligt som Hegermanns, men Vanskeligheder følte der allevegne, ogsaa i min Kreds, hvor den egentlige Hoveddel af Armeen laa. Det var derfor med Taknemmelighed, at jeg imødekom min Ven, Wilhelm Becks, Ønske om at modtage og beskjæftige to af den indre Missions Kolportører. De kom og vandrede om, hvor jeg ansaa det for mest nødvendigt. Jeg gjorde ved denne Lejlighed en ganske mærkelig psykologisk Erfaring; da jeg nemlig vilde sende den ene, som var tydskfødt og tydsktalende, til tolvte Regiment, som mest bestod af Holstenere, undslog han sig, «fordi han var vakt ved dansk Tale, og vel kunde han Tydsk som sit Modersmaal i daglig, verdslig Tale, men det var ham umuligt at finde Ordene i gudelig Tale.»

En ældre Mand fra Jylland var kommen uden Bemyndigelse og uden at have meldt sig hos mig, og havde givet sig til at prædike for Soldaterne. Da jeg hørte, at hans stadige

Tale var apokalytiske Drømme, og om Krig som Synd, hvorfor Vaabnene burde nedlægges strax, vilde jeg have forlangt ham bortvist, men han var da allerede forsvunden.

For at hente Hjælp, hvor jeg kunde finde den, henvendte jeg mig til Biskoppen over Als med Anmodning om, at han vilde opfordre alle Præsterne paa Øen til ugentlig at holde Altergang for de Militære, som laa i deres Sogne. Denne Anmodning blev imodekommen med Velvillie, dog med den Bemærkning, «at selv kirkeligsindede Kommandører vare betænkelige ved at lade Folkene forlade deres Kvarterer.»

En Sag, som vel egentlig ikke direkte laa ind under mig, men som dog Dag for Dag blev mere og mere paatrængende, var Fangerne, hvis Antal blev større og større, og som fra Dybbøl bleve førte til forskjellige preussiske Fæstninger. Der hørte ikke noget stort Hjerte til for med Medfølelse at kunne følge dem paa deres sorgelige Vej, fangne iblandt Fjender og adskilte fra Fædreland og Venner, frem for Alt løsrevne fra Menigheden, og uden aandelig Paavirkning og Trost. At det var Enhvers Pligt, at lette deres Byrde paa enhver Maade, laa saa nær, og jeg besluttede at forsøge derpaa.

Begyndelsen gjorde jeg med at skrive til Gouvernementsadjutanten i Magdeborg, Bergmann, med Bøn om at tage sig af vore Fanger, og om at sende mig Meddelelse om ethvert Dødsfald, der maatte indtræffe, for at jeg da kunde besørge denne til den Afdødes Familie, eller, hvis denne ikke var at finde, da til «Berlingske Tidende.» Jeg bad ham tillige underrette mig, om han behøvede Penge for at kunne skaffe Fangerne Lettelse, da jeg i saa Fald vilde indsamle disse.

Bergmann sendte mig senere Dødsfaldene, og det lod til, at han var en velvillig Preusser, som ogsaa vilde gjøre Sit til at lette Fangenskabets. Han underrettede mig om, at han modtog Penge baade fra Kjøbenhavn og fra Hamborg, og at disse efter bestemte Regler bleve fordelt imellem Fangerne i Magdeborg, Wittenberg og Küstrin, men vilde jeg sende ham Penge eller Bøger, skulde han gjerne dele dem ud. Han sluttede med: «Det vil maaskee interessere Dem at høre, at Fangerne her blive forplejede ganske paa samme Maade som de preussiske Soldater, og ved en maadeholdende Beskjæftigelse i det Frie befinde de sig legemlig som aandelig vel.»

Om Fangernes Velbefindende i første Henseende havde jeg ingen Mening, men at de

befandt sig vel i aandelig Forstand, derom tvivlede jeg rigtignok meget. Da jeg ikke kunde slippe den Tanke, at det var uforsvarligt at lade det gaa som det gik, og jeg havde drøftet Sagen med Prip, der erklærede sig villig til at gaa ud til dem som Præst, og som dertil havde to gode Egenskaber: at han var det tydske Sprog mægtig, og ikke var bange for længere Rejser, saa gjorde jeg Indberetning derom til Kultusministeriet, og Forslag om en Præst til Fangerne. Ministeren svarede mig strax, «at han havde forelagt Statsraadet Sagen, men dette saae sig ude af Stand til at antage sig den, og vi maatte derfor haabe paa en gunstigere Udsigt.» Da jeg vedblev at trænge paa, skrev han: «Jeg har hidtil ikke seet Udvej til at befordre Deres særdeles betydningsfulde Tanke. Det synes hellere at maatte skee ved privat Forsorg end ved det Offentliges Foranstaltning. Vi finde det dog for mindre ønskeligt, at De som Feltprovst vilde stille Dem i Spidsen for en Indsamling i saadant Formaal. Men skulde der fra de Kommitteer, der antage sig Fangerne, kunne opnaaes den fornødne materielle Bistand, vilde det være mig kjært at bidrage til Valget af en egnet Person. Her er en ung Candidat Wagner, som har megen Lyst til en saadan Sen-

delse, og dersom De finder ham egnet, kunde han vel blive ordineret.»

Cand. Wagner havde søgt om at blive Feltpræst, og han skrev mig nu til om at blive valgt til at gaa ud til Fangerne, hvis det overhovedet blev muligt at udsende Nogen. Det var næppe muligt at Valget kunde falde paa nogen bedre end ham, dels paa Grund af hans beskedne og vindende Væsen, hans udmærkede Anbefalinger, og navnlig fordi Tydsk fra Barndommen havde været hans Sprog. Men desværre syntes Sagen for Øjeblikket at staa stille.

Den blev imidlertid atter sat i Gang af Mænd, hvis Navne havde større Vægt end mit. Den berømte tydske Theolog, Medlem af Overkirkeeraadet i Berlin, Dorner, havde nemlig tilskrevet sin Ven, Biskop Martensen, og lagt ham Sagen alvorlig paa Hjerte; denne havde strax henvendt sig til Ministeriet, der nu laante hans Ord villig Øre, og gjorde Indstilling til Krigsministeriet.

Først den 15de April blev Wagner konstitueret som Præst for Fangerne; før han kunde rejse, kom Stormen paa Dybbøl den 18de April. Vort Tab af Fanger var saa stort, og min Smerte herover satte mig i en saadan Bevægelse, at det næsten forekom mig,

som om de, der vare borte, vare flere end de, der vare tilbage. Dreven af dette Indtryk telegraferede jeg til Kultusministeren: «Er det ikke rigtigst, at jeg giver mig i Fangenskab, for at kunne være Præst for Fangerne?» Jeg fik strax Svar fra Jonquières: «Jeg kan ikke træffe Ministeren. Handl efter Skjøn, men undgaa helst Fangenskab. Der vil blive sorget for Fangerne, og Deres Tjeneste er mere uundværlig.»

Det vil være nødvendigt, at jeg gaaer nogle Uger tilbage i Tiden for at omtale mine huslige Forhold. Da jeg forlod Hjemmet, efterladende min Kone med Børnene, meente jeg, at der Intet kunde være i Veien for, at de med vore tro og hengivne Tjenestefolk kunde leve roligt og stille, uden at mærke meget til den Kamp, der fortes ikke langt borte fra dem; men heri blev jeg snart skuffet. Allerede fire Dage efter fik jeg Underretning om, at min Kone, ved at høre de første Kanon-skud, var bleven meget urolig og trængte til at beroliges. Tre Dage efter blev det mig meldt, at min Præstegaard skulde tages til Lazareth, Hovedbygningen for Soldater og

Udhusene for Heste, og det blev derfor nødvendigt, at jeg maatte rejse hjem.

Ved min Ankomst fandt jeg Alt i den største Forvirring; man var allerede i Færd med at sætte vore Møbler paa Loftet, Heste og Køer ud hos Naboerne, og hvad allerværst var, min tro Kudsk var ifærd med at dø af Lungebetændelse. Han laa i sit Værelse ved Stalden, men midt om Natten stod han op, gik over Gaarden i det bare Linned, og vilde absolut ind i vort Sovekammer, for at komme til at tale med mig. Da han kom ind, fortalte han, at han følte Døden i sig og derfor ønskede han at meddele mig, at Alt hvad han ejede, skulde tilhøre de Fattige; derefter tog han Afsked med os, kom i en anden Seng og døde Kl. 5 om Morgenen. Under disse Forhold kunde der jo ikke være Tale om, at min Familie kunde blive længere i Præstegaarden; næste Dag kom de Alle til Sønderborg, fik Lov til at gaa med Dampskibet «Dania» til Faaborg, hvorfra de droge til min Svigerfader i Nyborg, hvor de bleve til Krigen var endt, og hvor de vare i kjærlige Hænder.

Vort Huus var nu øde, men det Bedste var i Behold, og, naar vi hørte, hvorledes mange andre Embedsmænd i Sydslesvig, som forbleve paa deres Post, indtil Fjenden rykkede

ind, bleve mishandlede og forjagne, saa havde vi visselig stor Aarsag til at takke Gud for, at vi i Fred kunde forlade vort Hjem.

Hvad der maaske især, mere end noget Andet, bidrog til at volde min Kone en saadan Uro, at Frygt for at blive tog Overhaand, var netop de forfærdelige Rygter og Beretninger i Bladene om de tro Embedsmænds Trængsler, som en sygelig Phantasi overførte paa hende og Børnene. Vi havde mange Venner i Slesvig og Ekernførde, og min Kone fulgte dem alle med sit hele Hjerte; af dem alle var der dog ingen, efter hvem vi saaledes længtes at høre, som fra Borgmester Leisners i Ekernførde, dels fordi vi kjendte hans Charakter saa nøje, at vi vidste, at han ikke drog bort, før den physiske Magt tvang ham dertil, dels fordi han just i den sidste Tid var lagt særdeles for Had i alle de tyske Løgblade, fordi han som Politimester havde ladet give en uartig Gadedreng — «ein deutscher Jüngling» — nogle Riis; hvorfor der var lovet ham blodig Gjengjældelse. Den første Efterretning vi fik, lod vel paa, at Familien: Mand, Kone og en ung Pige, deres Niece, var undsluppen til Kjøbenhavn, men at deres Rejse havde været fuld af saadan Forfølgelse og Angest, som ingen Andens; senere blev den stadfæstet

ved en udførlig Beskrivelse, sendt os af Niecen; og da vel en tro Embedsmands urokkelige Fasthed fortjener at reddes fra Forglemmelse, ligesaavel som den tappre Soldats, der forsvarer sin Post indtil Døden, saa vil det vel undskyldes, at mit Venskab til denne Familie tilskynder mig til at gjenkalde deres Forfølgelse i Erindring, navnlig for den yngre Slægts Skyld, der ikke kjender hine ulykkelige Dage; jeg troer ikke at kunne gjøre det paa en mere talende Maade, end ved at afskrive det ovennævnte Brev.

«Allerede om Aftenen den sidste Janua: rygtedes det igjennem en af vore Officerer, I. N., at Preusserne tænkte at overskride Ejderen, men da Budskabet netop kom fra denne Kilde, mente vi, at det næppe var paalideligt. Men allerede om Natten den 1ste Februar var det en Kjendsgjerning, at Fjenden havde betraadt Slesvigs Grund, og hele Natten arbejdedes paa at kunne sprænge Dæmningen over Noret i Luften, saafremt vore Soldater ikke havde tilstrækkeligt Forspring for Preusserne. Tidligt om Morgenen forlod de sidste Compagnier af 18de Regiment Ekernførde, og Onkel havde et stort Arbejde med at skaffe Vogne til at befordre en større Deel Syge, som laa paa Lazarethet; det lykkedes ham at kunne skaane

Baron Scheel-Plessens kostbare Heste, hvilket denne meget ønskede. (En af den omtalte Gadedrengs Unoder var nok, at han havde kastet Sten efter disse). Dette passerede om Morgenen Kl. 8, og strax hævede Tydskerne deres Hoveder, hvilket sporedes i Udfald imod Onkel, og i et Paabud til Tante om at tage de røde og hvide Gardiner ned, da der ellers ikke vilde blive levnet en heel Rude i Huset; hun svarede dog, «saalænge vi ere i Huset, bliver Intet forandret.»

Om Middagen Kl. 12 droge de første Preussere ind i Byen, og Borgerne droge «Befrierne» gjæstgæst imøde, bydende dem alle Forfriskninger, hvoraf de dog ingen Glæde fik, «denn wir müssen eilen,» og det varede heller ikke længe, før vi horte Skuddene fra Kampen ved Mysunde. En stor Bande af Pøbel og Vagabonder fulgte i Hælene paa Fjenden, og deres Ærinde gjaldt Onkel og vort Hjem. En lille preussisk Afdeling var bleven tilbage, og kort efter indfandt den Øverstbefalende sig paa Kontoret, og erklærede, at vort Huus stod under hans Beskyttelse, men at Onkel samme Aften maatte nedlægge sit Embede og forlade Byen. At Tante og jeg fulgte ham, var en afgjort Sag, og der var meget at ordne, og meget af Sølvtoj, Dækketøj og hvad Andet,

der kunde medtages, at indpakke; alt det Øvrige blev overgivet i vore trofaste Pigers Varetægt.

Hvad det nu gjaldt om, var at faae fat i en Vogn, der kunde kjøre os til Kiel, og Onkels første Tanke var at henvende sig til Baron Scheel-Plessen, men hans Heste, hed det, var ikke skjærpede, og Forsøget blev efterhaanden mere og mere haabløst, da Ingen havde Mod eller Lyst til at kjøre for os. Da meldte sig endelig en Vognmand Jørgensen, som havde underskrevet den oprørske Adresse, og som overhovedet var anset for en slem Wühler; han var rede til selv at være Kudsk. Nede i vor Have var en Laage i Plankeværket, som havde været tilsømmet, den blev aabnet; den førte nemlig ud til en lille snever og ubeboet Gyde, og der holdt Vognen, og igjennem den forlode vi i Mulm og Mørke og med Sorg i Hjerte vort skjøne, lykkelige Hjem. Der sagde vi ogsaa Farvel, ikke alene til vore grædende Piger, men til flere tyske, men rettænkende, Borgere, som vare komne for at vise Onkel deres Højagtelse ved at tage venlig Afsked med ham.

Vognmanden kjørte os selv lidt udenfor Byen, og afløstes her af en af sine Karle; men vi vare ikke komne ret langt, før Vognen

blev anholdt af en Trop halvdrukne preussiske Soldater, som strax erklærede os for Arrestanter, da de erfarede at det var en dansk Embedsmand. Begge Vogndørene smækkedes op, en Soldat satte sig paa Bukken, og en gik ved hver Side af Døren; saaledes gik det i Skridtgang, i Gjennemtræk af den kolde Aftenluft, og ved den ringeste Bevægelse vi gjorde, hed det, at hvis vi rørte os, bleve vi skudte ned som Hunde. Trods alt dette lykkedes det dog Onkel at transportere en Pakke Værdipapirer fra sin Brystlomme over til mig, da det jo var at vente, at han vilde blive skilt fra os, naar vi naaede Hovedkvarteret. Endelig vare vi der og skulde føres for Prins Friedrich Carl, og saa var tillige den første Fare overstaaet. Onkel blev fort til Prinsen; os Damer vilde de ikke arrestere, men nøjedes med at snart en og snart en anden Officer nysgjerrig stak sit Hoved ind i Vognen, for at betragte os; det varede dog ikke længe, før Onkel kom tilbage, forsynet med Pas til at passere de preussiske Linier, og han var bleven behandlet høfligt og hensynsfuldt.

Kjørselen fortsattes nu, men uafslædig blev vi anraabte, og uafslædig lød den arme Kudsksnkelige Stemme: «wir haben einen Pas!»

Endelig ved Midnatstid kom vi til Kiel og søgte til «Carl Heinrichs» Hotel. Ejeren havde altid været bekjendt som en loyal Mand, og vi havde ofte boet der; men nu havde han skiftet Sind, og netop ham var det, der lod Kielerne vide, at nu var Borgmester Leisner der. Vi anede intet, da vi begave os til Banegaarden, uagtet at vi vel undrede os over, at der var myldrende sort af Mennesker; hvad det betød, skulde vi dog snart faae at vide; thi næppe havde vi betraadt Ventesalen, før en af Mængden traadte frem, og i en Strøm af Ord skildrede Onkel som en Bøddel, en Djævel i menneskelig Skikkelse, men sluttede med: «doch, wer Pech anfasst, besudelt sich,» og derfor skulde Straffen ikke fuldbyrdes her. Hvad vi arme Kvinder følte, kan vel Enhver tænke, og hvorledes det vilde være gaet os, inden vi naaede Toget, er ikke let at sige, dersom ikke en preussisk Intendant havde taget sig af os, og tilligemed en ung dansk Kjøbmand fra Kjøbenhavn havde sat sig ind i Coupeen til os. Ved næste Station steg Intendanten imidlertid ud, men den unge danske Mand holdt trofast ud med os, og delte alle vore Trængsler. At vor Nød skulde være endt, da vi forlode Kiel, det viste sig snart at være en Illusion: paa enhver Station

igjennem Holsten blev vi modtagne af en hylende og rasende Pøbel, der truede os, og spyttede paa Onkel, og stadig var Omkvædet: «i Hamborg, paa Palmaillen skal Exekutionen foregaa, der skal han hænges op.» Hvorledes de strax vidste at finde den rigtige Coupé forklaredes derved, at der hele Tiden fulgte en Trop af den oprindelige Hob med, som telegraferede fra Station til Station, at nu kom vi. Paa denne skrækkelige Maade gik det, indtil vi kom i Nærheden af Pinneberg, da en Konduktør stak mig en Seddel i Haanden, paa hvilken der stod, at det vilde være ude med Onkels Liv, saafremt han ikke undslap, inden vi naaede Hamborg, og derfor vilde der blive sørget for, at Toget sagtnedes, idet vi gik fra Pinneberg, saa Onkel kunde springe ud af den modsatte Coupédør.

Saaledes skete det; der var jo intet Andet at gjøre. Med et tungt Hjerte sagde vi Farvel til ham, og saae ham endnu et Øjeblik vandre hen over Markerne, i Angest for, at han skulde blive gjenkjendt og indhentet af den rasende Bande.

Ikke længe efter naaede vi Hamborg Banegaard, og det Syn, som der mødte vore Øjne, kunde ikke et Øjeblik lade os være i Tvivl om, at her vilde alt Haab have været ude, og

Onkels Skjæbne var bleven Døden. Ikke som Mennesker, men som vilde Dyr, kastede Tusinder sig over Toget, søgte og ransagede, endevendte Puderne og krøb ind under Sæderne, men mærkeligt nok, skjøndt de vare paa det Rene med, at vi vare hans Kone og Datter, forulempede de dog ikke os. Saa hurtigt som muligt toge vi en Vogn og kørte, for at vildlede dem, først til Altona, til en Slægtning af Tante, hvor vi tilbragte flere Timer, før vi i den mørke Aften kørte ind til «Streits Hotel,» hvor vi efter Aftale skulde mødes med Onkel.

For at dette kunde skee, maatte Tante betro sig til Hr. Streit, der viste sig som en rettænkende og medfølende Mand, som stod os bi med Raad og Daad. Natten gik hen i stor Angest, og syntes aldrig at ville faae Ende. Saa pludselig skete det Vidunderlige, velbeholden stod Onkel for os; men for os at synes var han bleven flere Aar ældre i de faa Timer. Han var vandret tilbage til Pinneberg By, og havde meldt sig hos Landdrosten; efter at han havde faaet noget at spise, havde denne selv sat sig ind i Vognen til ham, og havde kørt ham til Hamborgs Port.

Næste Morgen tidlig maatte jeg opsøge en ung jødisk Kjøbmand, som Onkel kjendte, for at vi kunde raadføre os med ham om.

paa hvilken Maade vi bedst og sikkert kunde komme afsted. Hos den danske Generalkonsul fik han Underretning om, at Kongens Dampskib «Slesvig» næste Dag vilde ligge i Warnemünde, for, efter at have overført Prinsen af Hessen, at vende tilbage for at føre den danske Gesandt i Berlin, Kammerherre Qwaade, bort fra hans Post. Om Aftenen rejste vi da med Toget til Rostock, men nervøse vare vi blevne, saa jeg idetmindste troede at see en Forfølger i ethvert Menneske, som saae paa os. Det kunde ogsaa let være gaaet galt: thi lige ved Togets Afgang blev der meldt, at der fandtes en aaben Kuffert, hvori der laa en Sabel. Vi ejede en saadan gammel Kuffert, hvorpaa Laaget sprang op, naar den var pakket for fuld; jeg maatte altsaa afsted, og ganske rigtigt, Onkels Kaarde laa der nok saa pænt og paraderede; ved Hjælp af en Mand fik jeg dog Skaden repareret. Saa rullede vi afsted, og Ingen kan beskrive vor Henrykkelse, da vi om Formiddagen saae Dannebrog vaje fra «Slesvig», der laa med Damp oppe i Warnemünde Havn.

Vi tilligemed den unge Kjøbmand fra Kjøbenhavn, som saa trofast havde holdt ud med os hele Tiden, blev modtaget med stor Gjæstfrihed ombord, og der blev nu en Høren og

Spørgen fra mange Sider. Der blev ganske livligt nede i Salonen, hvor foruden Prinsen af Hessen ogsaa fandtes Kammerherre Qwaade og Frue samt Gesandten fra Paris, Moltke-Hvitfeldt med sin unge Kone og en meget nysgjerrig Tjener, som bag sin Herres Ryg anstrængte sig meget for at erfare Hemmeligheden i et Brev, denne sad og læste.

Sødt smagte Søvnens Nat, og derfor havde jeg heller ikke mærket noget til det Røre, der havde været ombord, idet vi kun havde den bælgmørke Nat at takke for, at vi ikke vare blevne tagne af en tysk Orlogsmænd.

Næste Formiddag kom vi til Kjøbenhavn, toge ind i Hotel d'Angleterre, og bleve der Vidne til det store Røre paa Grund af Dannevirkes Rømning. Tante blev strax, efter at Spændingen var hørt op, meget syg og det varede temmelig længe, inden vi kunde begynde at komme til Ro i et Hotel garni.

Endnu skal jeg blot tilføje, at den Mand, som reddede Onkels Liv ved at stikke mig Sedlen i Haanden, og hvis Bevæggrund Onkel ikke kunde forstaa, viste sig senere at være en forhenværende Arbejdsmand i Slesvig, som Onkel engang havde friet for Straf, og som

nu paa denne Maade vilde vise sin Taknemmelighed.

Da min Familie var kommen sikker bort, folte jeg mig vistnok lettet for en Byrde, men det store, daglige, uophørlige Tryk, hvorunder der maatte og skulde arbejdes, den sørgelige, almindelige Stemning, veeg aldrig bort. Det havde været mit Haab, som jo ogsaa paa en Maade blev opfyldt, at jeg ved at komme i Felten, atter skulde samles med mange gamle Venner og Bekjendte fra forrige Krig og fra mit tolvaarige Ophold i Slesvig, men ak! hvor forandrede vare de ikke. Da jeg forlod dem, vare de frejdige og saae lyst paa Livet, rede til at løse de Opgaver, der blev dem givne, og sikre paa, at de ogsaa havde den fornødne Kraft til at naa Maalet. Nu var Frejdigheden og Modet borte, Mismod eller Haabløshed var traadt i Stedet, hvis det ikke allerede var blevet til Dorskhed og Sløvhed. Jeg traf dem ved Indrykning og Udrykning, paa Lazaretherne og i deres Kvarterer, men jeg kjendte dem ikke igjen, ikke En, ikke en Eneste var den gamle, ikke En kunde udtale et forløsende eller styrkende Ord, selv de,

der altid havde været anseet for, at de hverken skyede Ild eller Vand, vare ikke til at gjenkjende; dette gjaldt om Alle, Høje eller Lave.

Den 1ste Marts blev Gerlach kommanderende General, og da jeg samme Dag kom til en høj Officer, som var en Ven af ham, talte vi om, hvorvidt der ved hans Udnævnelse kunde haabes paa nogen Forandring. Den Gamle, der var en Nordmand, svarede: «Jeg kommer lige fra ham; veed De, hvad jeg sagde, da jeg lykønskede ham? Jeg sagde: «Hør, Gerlach! jeg troer, Gud hjælpe mig, at Du tilsidst bliver Pave!»

Ved min Ankomst til Armeen ansaa jeg det for min Skyldighed at hilse paa Generalerne. Med den første, jeg kom til, havde jeg i Fortiden havt noget at gjøre, men da vi kom til at tale om vor Stilling, bruste han ud med de Ord: «Der er intet Haab, Alt er snart forbi; vi mangle Officerer og der er ingen Disciplin; det er jo ingen Armeé, det er jo kun en Bande af forskjellige Dele.» Fra ham gik jeg til General du Plat, som modtog mig langt venligere end sidst, da vi mødtes i Slesvig. Han var bleven blødere, det Menneskelige var kommet mere frem, og han lagde ikke Skjul paa det. Ogsaa vi drøftede naturligtvis Stillingen, men paa mit Spørgsmaal: «om det

ikke var muligt at gjøre Udfald?» svarede han: «Kjære Præst! Udfald! Udfald med uøvede Folk! det er jo en Umulighed; et Udfald er jo det samme som Død eller Fangenskab. Vore Folk ere jo ikke øvede; De vilde forstaa det, dersom De blot en eneste Gang saae Forskjellen imellem Preussernes og vor Avanceren; de ere øvede i at dække sig bag den allermindste Dækning, det have vi intet Begreb om. Nu! Afgjørelsen kan maaskee endnu lade vente lidt paa sig, men der er ingen Tvivl om, hvorledes den bliver.» Han fortsatte en Stund paa denne Maade, og da jeg rakte ham Haanden til Afsked med de Ord: «Ja, ja! Eet veed jeg, og det er, at Vorherre kan hjælpe, hvor intet Menneske formaaer det;» svarede han med et Skuldertræk: «Ja! ganske vist; vi kunne kun give vort Liv hen, og dertil er jeg rede.» Han holdt Ord.

Jeg kom til en af de Højtbetroede, der var anseet for en af Armeens mest haabefulde Officerer, han elskede sit Kald og levede for det, og han kjendte Stillingen fremfor de Fleste; men han talte ikke om den, derimod om sin Kone og sex Børn, der vare forladte, naar han, som han ventede, faldt, og denne Tanke var ham saa tung. Det skete som han tænkte,

men Han, som lovede at være Enkers og Faderløses Forsørger, har ogsaa holdt sit Ord.

Jeg færdedes imellem Soldaterne, naar de droge over i Skandserne og hvis de vendte tilbage; altid var det den samme fortvivlede Opfattelse af Tiden; det var Mennesker, der i det Hele baade maatte og vilde gjøre deres Pligt, men om Lykke og Haab var der aldrig Tale; ved Overgangen over Broen skulde der have staaet: «Lader alt Haab ude!» Og hvad det Værste var: den Mistænksomhed, som i saa stor Udstrækning boer hos den jævne Mand, trængte sig mere og mere frem, og den blev fulgt af det forfærdelige Ord: «Forræderi.» Det var den idelige Klage, der blev mere og mere højrøstet: «Hvad kan det Altsammen hjælpe, vi ere forraadte, solgte. Vi maa ikke bruge vore Kanoner, naar vi godt kunde; istedetfor skal vi grave dem ned, uagtet vi har Ammunition nok.» Eller: «Hvi lade de os staae og slaae ihjel, istedetfor at føre os ud; vi ere rede til at gaae og til at gjøre, hvad vi kunne, men vi maa ikke.»

Saaledes var den almindelige Stemning, og i den og imod den skulde vi Præster prædike det Ord, der har den evige Kraft i sig baade til Hengivelse og til Taalmodighed. Det var en svær Gjerning, ikke paa Grund af, at Ordet

skulde have mistet sin Kraft, men, fordi det blev baaret i Leerkar, der vare meget skrøbelige, og som Ingen var istand til at skjærme mod de Stød, der ramte alle Andre. Vi gik paa en Maade, som naar et voldsomt Tordenvejr hænger over Hovedet, Nerverne miste deres Spændkraft, Slappelsen griber os, og vi længes efter den første Regndraabe, fordi den er et Varsel om, at nu faaer det snart en Ende; men bestandig udebliver Draaben.

Hertil kom endnu den pinefulde Vished, at Alt var haabløst. Man fortæller om en italiensk Tyran i Middelalderen, der havde fanget en af sine Fjender, at han spekulerede paa, at gjøre dennes Dødskamp saa djævelsk bitter som muligt. Saa lod han bygge et Værelse med fire Jernvægge, som vare indrettede saaledes, at de hver Nat flyttede sig en Tomme nærmere til hinanden; og i dette Rum blev Manden sat. Rummet var stort, for at Pinslen kunde vare desto længere, og derfor mærkede Fangen i Begyndelsen Intet; men lidt efter lidt blev han opmærksom, han maalte om Aftenen og han maalte om Morgen, og nu stod den forfærdelige Skjæbne med al sin Rædsel for ham: han skulde pines ved daglig at see Rummet blive mindre og mindre, see Jernvæggene komme nærmere og

nærmere, saa han tilsidst maatte staa imellem dem for at klemmes til Døde. Saaledes stod vi indeklemmt imellem Broen og Dybbøl; vi saae Jernvæggene nærme sig mere og mere, hver Morgen var Rummet blevet Tommen mindre, for at vi tilsidst skulde knuges imellem de ustandselige Vægge.

Saaledes var Udsigten, og under denne skulde vi Præster vandre omkring, som om vi vare de Eneste, der ikke saae, at Jernvæggene nærmede sig, vi skulde gaa, for at opfylde Herrens Ord: «Bær et godt Budskab til Zion! Trøster, trøster mit Folk, tal kjærligen og siig, at dets Strid er endt, dets Skyld er betalt!» Paa det Sted, hvor det hvert eneste Øjeblik saaes for vore Øjne og blev dundret for vore Øren: «Hvorfor er der rødt paa dit Klædebon? Jeg træder Persekarret i min Vrede, og stamper Folket ned i min Harme, derfor sprudler Blodet op paa mine Klæder, det er Hævnens Dag,» der skulde vi stadigt og urokkeligt pege paa Hjælperen, «skjøndt vi saae os om, og der var ingen Hjælper, og vi undrede os over, at der slet Ingen var, som holdt med os.»

Mon det kan undre Nogen, at Byrden undertiden blev mig saa tung, at jeg kunde sætte mig hen og græde som et Barn, og jeg fri-

stedes til at sige: «Herre! jeg kan ikke længere!»

Mærkeligt nok! men det forholdt sig saaledes. Det eneste Lysglimt, der faldt, og det eneste Asyl, der aabnede sig, maatte jeg søge i de store Sorgens Huse, paa Lazaretherne imellem de Syge, Saarede og Døende; det var det eneste Sted, hvor det for et Øjeblik kunde glemmes, at Jernvæggene flyttede sig nærmere. Naar jeg saae de Lidendes Taalmodighed, storst hos dem, der var sværest saaret, naar jeg aldrig der hørte nogen Klage, selv om der syntes at være den største Grund dertil, naar jeg da gik fra Seng til Seng, modtog deres Testamente eller andet Bud til deres kjære Hjem, og hos dem Alle, der ingen- sinde før havde seet mig, mødte den meest uindskrænkede Tillid, saa de kunde overgive mig deres hele Ejendom uden nogen Betænkning, «blot fordi jeg var Præsten,» — saa veeg den sorte Skygge til Side for en kort Tid, og der fik jeg nyt Indhold til Prædikenen: «Trøst mit Folk! tal kjærligt til det!» Ja! der erfarede jeg det gamle Ord: «Det er bedre at gaa til Sorgens Huus, end til Gildehuus.»

Legemligt var det et Arbejde, der krævede store Kræfter; thi der var Tale om en stor Mængde; paa et Lazarath laa der f. Ex. 200

Tyfuspatienter, paa et andet 100 Saarede, og der skulde tales med Enhver, skrives for Mange, og jeg fik ikke Lov til at gaa bort fra de Amputerede, før jeg havde maattet see de gyselige Saar; thi de betragtede dette som et Venskabsbeviis; men saa træt jeg end blev, forunderligt nok: «Jeg længtes altid did igjen.»

En stor Velsignelse bragte den tunge Tid med sig, nemlig den, at der i Armeen vaagnede en stærk Hunger efter Guds Ord; jo tydeligere det blev, at vi vare forladte af Alle, henviste ene og alene til os selv, desto føleligere blev det, at nu var det Tid at søge den Herre, der endnu havde Magten til at byde Stormen Trods. Kirkerne var fulde, der kom Begjæring om, at Mandskabet i Skandserne maatte faae Guds Ord bragte til sig; der kom Andragende paa Andragende fra Afdelingerne, at der maatte blive holdt Altergang for dem, før de droge over paa Dødsmarken, og 4—500 Deeltagere mødte ad Gangen; ogsaa Krigsskibene gjorde Fordring paa at regnes med til de Kjæmpende. Jeg havde en tro og villig Medhjælp paa Pladsen, i den frejdige og altid villige Prip, og vi delte Arbejdet; men min Deel blev vel lidt større derved, at ethvert Forlangende maatte gaa igjennem mig, for at

jeg kunde faae Vished for, at hvad der kunde gjøres, blev gjort.

Vanskelighederne vare store, mange Gange uoverkommelige, og de bleve ikke mindre ved det daglige Skriveri til forskjellige Steder. Da jeg kom til Armeen, viste det sig strax som en følelig Mangel, at der ikke var tænkt paa nogen Feltpsalmebog; Prip og jeg gjorde da strax et Uddrag af Konventpsalmebogen, som kom til at indeholde de Psalmer, der nærmest kunde være Brug for. Forslaget blev indstillet til Ministeren, der bifaldt det og strax lod trykke 50000 Exemplarer: senere hen blev trykt et nyt Oplag. Det var med Villie gjort saa lille som muligt, baade i Indhold og Format, fordi det var Hensigten at lade et Exemplar uddele til enhver Mand, som kom til Gudstjeneste eller Altergang, de kunde da tage det med i Tornysteren; fra forrige Krig havde jeg den Erfaring, at det nye Testamente, der blev fundet hos de Faldne, altid var af det allermindste Format, for at fylde saa lidt som muligt. Men, uagtet det blev meldt Overkommandoen og gennem denne Divisionerne, at Psalmebogen var kommen, uagtet der blev sendt Pakker til de enkelte Afdelinger, ligesom enhver Lejlighed blev benyttet til at uddele den, saa viste det sig dog

stadig ved Møderne, at mangfoldige af Tilhørerne ingen havde. Det er mig endnu en Gaade, hvor de bleve af, om de bleve givne bort, hvad jeg næppe troer, eller om Soldaterne sendte dem hjem med meget af det Uldtøj, der blev uddelt til dem.

Kort Tid efter fik jeg Brev fra Rørdam, at han havde ansøgt om 400 Rdlr. til Trykning af en lille Psalmebog, der indeholdt de Psalmer, som han navnlig elskede, og han bad mig virke til, at hans Andragende blev hørt, ligesom han senere, da Feltpsalmebogen var ham tilsendt, bad om Tilladelse til at benytte sin. Samtidig tilskrev Konsejlpræsident Monrad mig, «at da denne begavede og nidkjære Mand ansaae det for aldeles nødvendigt, for at kunne virke med Kraft, er det min venlige Anmodning til Dem, at De paa det Kraftigste vil understøtte hans Andragende, naar det kommer til Deres Erklæring.» Jeg var ikke meget oplagt til at gaa ind paa Sagen, fordi det ikke kunde Andet end bringe Forvirring, naar en Afdeling havde en, en anden en anden Psalmebog, hvilket jo ved de mange Dislokationer og derved Overgang til en ny Præst vilde medføre, at Soldaterne ikke vare forsynede med den Bog, der brugtes; men paa den anden Side vilde jeg ikke mod-

sætte mig, naar Rørdam ansaae Bogen som nødvendig for sin Virksomhed; jeg indrømmede derfor hans Forlangende, hvilket maaske bidrog til, at han, da Krigen var endt, tilskrev mig, «at han altid med stor Glæde vilde tænke paa den Tid, han havde staaet i Embedsforhold til mig, og altid være mig taknemmelig, fordi jeg havde ladet ham have fuld Frihed.»

Vi havde nu Psalmebøger, og der var Tilhørere nok, som ventede paa at samles om Ordet, men der var en Vanskelighed, som først maatte overvindes, den nemlig, at finde et Lokale; thi at holde Gudstjeneste under aaben Himmel i Februar Maaned, lod sig ikke gjøre. Sønderborg Kirke var naturligvis nærmest, men den var belagt af de forskjellige Afdelinger, saa selv Menigheden ingen Gudstjeneste kunde holde der; jeg gjorde dog Alt for at faae den, fik ogsaa Løfte om, at den skulde blive rømmet, et Løfte, som jeg havde saa meget mere Grund til at stole paa, som Theatret, der ogsaa havde været belagt, var blevet gjort brugeligt. Paa Grund af Forholdene skete det dog ikke, der blev holdt Gudstjeneste i Kirken en eneste Søndag, et Par Dage efter blev den atter taget til Ligkapel for 38 Faldne. Istedetfor maatte vi nøjes med det lille Hospitalskapel; det kunde ikke rumme Mange, men

for at bøde herpaa, og fordele Mængden, blev der ansat daglig Gudstjeneste og Altergang. Første Gang jeg mødte der, var der ikke et Menneske.

Dette hang sammen med en anden Vanskelighed, som ingen Udenforstaaende kan begribe, den nemlig, at faae Gudstjenesten bekjendtgjort. Tiden var meddelt Overkommandoen, Divisionen, og, igjennem disse, Batailloner og Kompagnier, saa man skulde troe, at Ingen kunde være uvidende om Tiden til Gudstjenesten. I Mellemtiden var imidlertid andre Dele rykket ind, til hvilke Bekjendtgjørelsen ikke endnu var naaet, og af dem kom saa ingen. I min Fortvivlelse valgte jeg da at lade trykke Plakater, saa store som muligt, og lod dem opslaae paa alle Gadehjørnerne i Sønderborg og andre fremtrædende Steder; det hjalp, fra den Dag var den lille Hospitalskirke godt besøgt, og Alterbordet aldrig tomt.

Det varede dog ikke ret længe. Den 2den April havde jeg som sædvanlig havt Altergang, og gik, efter at have spist til Middag, min vanlige Tour ud i Sønderskoven. Der var som altid en meget stærk Skyden imod Skandserne, men, da jeg var naaet tilbage i Nærheden af Byen, kom en Granat, der gav en ganske anden Lyd end de plejede, og da jeg spurgte en Skildvagt, hvorledes dette forholdt

sig, svarede han: «Jo! nu har de naaet os; den faldt paa Steenbroen.» Desværre! den faldt ikke alene paa Steenbroen, men ned i det Mandskab, jeg havde havt til Alters samme Dag, og som stod opstillet paa Torvet til Udrykning; den dræbte, saavidt jeg husker, femten og saarede flere. Bombardementet paa Sønderborg var begyndt, og en Granat havde ogsaa ramt vort Logi, hvor den dog ikke gjorde videre Ulykke, — et Stykke af den ligger stadig paa mit Skrivebord, for at minde mig om: «Herren er din Hjælper evindeligt.»

Hermed var mit hele Arrangement kastet overende, Byen blev forladt, og der maatte tænkes paa ganske nye Dispositioner. Dagen efter flyttede Overkommandoen til Ulkebøl.

Medens vi vare i Sønderborg, hørte Begravelserne jo desværre til Dagens Orden; iblandt Andet havde jeg, Dagen før Bombardementet, en med to Officerer, 36 Underofficerer og Menige samt ni Preussere. Den foregik med stor Højtidelighed, og gav mig Lejlighed til at minde om Skriftens Ord: «Jeg veed dine Gjerninger. Se, jeg har stillet for dig en aabnet Dør og den kan Ingen lukke; thi du har en liden Kraft, og dog haver du bevaret mit Ord og ikke fornegtet mit Navn.» Højtideligheden den Dag var større end sædvanlig.

Ligesom der nemlig ofte hørtes Klage over, at de ikke ofte nok saae os Præster, saaledes lød den samme med Hensyn til Overgeneralen, skjøndt ikke med større Grund; thi var der vel forskjellige Meninger om hans Dygtighed, saa var der visselig ikke Tvivl hos Nogen om, at han var en modig Mand, der aldrig tog i Betænkning at udsætte sig selv. Jeg meente dog, at om det ikke var min Pligt, saa var det dog tilladeligt, at gjøre ham bekjendt med Stemningen, og derfor gik jeg til ham. Han modtog mig meget venligt, talte om Forholdene, om ikke med nogen Fortrøstning, og gik meget villig ind paa min Indbydelse til at være tilstede ved den store Begravelse næste Dag. Han holdt ogsaa Ord, og ligesom hans Nærværelse gav Højtideligheden et særegent Præg, saaledes gjorde den et meget godt Indtryk.

Til enhver Begravelse modtog jeg fra Kommandanten nøjagtige Dødslistes, tilligemed Fortegnelse over, hvad der var fundet hos de Faldne; paa enhver Jordefærd fulgte derfor et temmelig vidtløftigt Skriverseri til Landets forskjellige Egne.

I al vor Trængsel var vi dog ikke forladte af Alle; mange Hjerter sloge varmt for os. De 22000 udebleve vel, men der mødte dog en Deel Frivillige fra de nordiske Riger; saa-

ledes kjendte jeg en Svensker, der laa i Fran-
krig for at studere, men som strax forlod Alt
for at kunne indtræde i Armeen og kjæmpe
med os, ligesom ogsaa ikke faa Læger kom
og tilbød sin Tjeneste. Endnu mindes jeg
med Glæde og Taknemmelighed to svenske
Sygeplejersker, som tjente paa det store La-
zareth i Augustenborg; det var første Gang jeg
traf Diakonisser, og jeg maatte beundre deres
Taalmodighed og Selvopoffrelse; de vare til
megen Velsignelse, men i Omgangen med de
Syge lagde Sproget dem en Deel i Vejen.

Lede vi Mangel paa meget Andet, saa lede
vi ikke Mangel paa Penge. Der dannede sig
Kommitteer rundt omkring i hele Landet, hvis
Opgave det var at skaffe Soldaterne Veder-
kvælgelse paa forskjellig Maade; der sendtes
Bøger, og jeg modtog ikke faa Pengesummer
til Uddeling, saaledes f. Ex. 400 Kr. fra nogle
Damer, 200 Kr. fra en ganske lille Ø, og,
hvad jeg ikke kan undlade at omtale, navnlig
til Underretning for Antisemiter: fra Baron
Hambro i London 1000 christelige Traktater
tilligemed «en hvilken somhelst Sum til min Raa-
dighed, at jeg kunde gjøre saa store Indkjøb
jeg vilde.» Da Opholdet for det faste Mand-
skab i Skandserne blev tungere og tungere,
antog jeg, at navnlig derhen maatte Hjælpen

sendes; derfor mødte ugentlig en Kapitajn af Artilleriet for at modtage Pengesummer til Uddeling blandt Besætningen.

Et Par Dage før Dybbøl blev taget, kom en forhenværende Marineofficer, van der Welde, til mig, forsynet med en særdeles varm anbefaling fra Kontorchef Jonquières, og med Anmodning om at være ham til Hjælp, hvor jeg kunde. Det var saa heldigt, at jeg netop paa den Tid havde faaet et meget rummeligt Kvarter hos den brave Hjulmand i Ulkebøl, saa van der Welde kunde flytte ind og boe sammen med mig. Det var en ædel og christelig Mand, der navnlig under andre Forhold vilde have været højst interessant at leve sammen med. Han havde opgivet sin Plads i den hollandske Flaade, havde gjort to længere Ophold i Orienten: en Gang for at foretage den første trigonometriske Opmaaling af det hellige Land, og anden Gang som Delegeret fra den Komitee, der havde dannet sig i Europa for at antage sig de Christnes Sag i Syrien efter det Blodbad, der for nogle Aar siden var anrettet paa dem. Nu levede han i Genf, deels for at udarbejde et Værk over Palæstina, og deels for christelige og filantropiske Foretagender. Han var kommen til Danmark, for hvis Sag han havde levende Sympathie, som Udsending

fra en international Kommittee i Genf, hvis Hovedmaal var at tilvejebringe Foreninger til Pleje af Saarede og Syge i Felten, for at yde saavel personlig Tjeneste paa Valpladsen og Lazaretherne, som Bidrag i Penge; han førte saaledes en Deel Portvin med sig. Efter et kort Ophold i Kjøbenhavn, kom han nu for at tilbyde sin personlige Tjeneste ved Ambulanterne og paa Sygestuerne.

Mig vandt han snart ved sin beskedne, milde og elskværdige Personlighed, og han maatte blive afholdt af Alle, med hvem han kom i Berøring; men det var mig alligevel en Gaade, hvorledes han, der talte Hollandsk, Engelsk, Fransk og Tysk, vilde komme i nærmere Forhold til de Syge, hvilket ogsaa senere viste sig ugjærligt. Hertil kom endnu en anden vigtig Mangel, nemlig hans Helbred, som intet Andet kunde opveje.

Da det var ham meget magtpaaliggende at komme til at gjøre Gavn saa snart som muligt, meente jeg, at det var rigtigt strax at føre ham in medias res, og foreslog ham derfor at gaa over i Stillingen til den kommanderende Artilleriofficer, de Jonquières, som ikke blev overgaaet af Nogen, hverken i Mod eller Dygtighed; men denne fraraadede paa det Bestemtteste van der Welde at give sig i

Løvens Gab. Da der dog i den ædle Mand var en stor Trang til Virksomhed, fulgte jeg ham hen til en Overlæge, jeg kjendte; men det Syn, der ved Indtrædelsen mødte os, nemlig en Mand, hvis hele ene Side var oprevet saaledes af en Granat, at Indvoldene hængte ud, kunde nok gjøre En benauet. Medens jeg i al Hast præsenterede min nye Gjæst og derpaa gik bort, blev van der Welde, men kom kort efter hjem med den beklagelige Bemærkning, at han var besvimet. Senere modtog jeg en Seddel fra Overlægen, hvori han bad om at blive friet for slige Tilskuere; «thi han havde faaet mere at gjøre med den Fremmede end med den Saarede.» Van der Welde kjørte med mig til Augustenborg Dagen før Stormen, men følte selv, at hans Kræfter ikke slog til at gaa paa Stuerne. Da jeg faa Dage efter forlod Als, overlod jeg ham til Prip, som foreløbig forblev der. Noget Udbytte af sit Ophold, troer jeg ikke, han fik, men hans Ophold og venlige Sind imod os var dog ligesom et Lysglimt, der blev skjønnnet paa til en Tid og paa et Sted, hvor Fred syntes banlyst, og hvor man ikke saae andre Fremmede end nogle kolde, for vor Sag tilsyneladende ligegyldige Fremmede, Avisreferenter, der traskede om og snuste efter Nyheder.

Det er langt fra, at jeg vil have det anseet som en Bebrejdelse, naar jeg har omtalt van der Weldes Besvimelse; der hører usædvanlig stærke Nerver til at bære en saadan Byrde; det følte jeg selv, da jeg samme Dag, ved et endnu værre Syn paa Lazarethet, befandt mig saa ilde, at jeg maatte søge ud i det Frie.

Allerede i Februar indfandt sig hos mig et ungt Menneske, Cand. theol. Ernst Trier, med Anmodning om, at han maatte blive ansat som Feltpræst uden Gage. Han gjorde et godt Indtryk paa mig, baade ved sit beskedne Væsen, og fremfor Alt ved det, der vel er det bedste, der kan siges om et Menneske, og som blev et Særkjende for hans hele Liv, at «han var af Sandheden.» Det var jo naturligt, at han manglede Livserfaring, ligesom hans Naturel lod ham see den simpleste Udvej, hvor ingen Andre kunde opdage den. Det var ham saaledes ikke let at forstaae, at jeg ikke kunde opfylde hans Ønske, dels fordi jeg ikke kunde ansætte Præster uden Ministeriets Approbation, og dels fordi han var uordineret; men han var meget ihærdig, og overtalte mig til, at give ham det Løfte,

at jeg ikke vilde modsætte mig hans Ønske, hvis det kunde skee under en anden Form; og med dette Løfte maatte han foreløbig lade sig nøje. Nogle Dage efter fik jeg et Brev fra Monrad, der særdeles interesserede sig for Rørdam, hvori han bad mig anbefale et Andragende fra denne om at maatte faae en Feltdegn; men, da jeg aldrig senere modtog et saadant, faldt det bort af sig selv; det maatte vel ogsaa indrømmes, at skulde en Feltdegn ansættes, var jeg den, der meest kunde have Brug for ham. Denne Følelse havde Trier ogsaa, og han yttrede senere, at han ikke ønskede at komme til Rørdam, af hvilken Grund veed jeg ikke; hos mig havde han jo i al Fald den Fordeel, at der kunde anvises ham en langt mere udstrakt Virkekreds.

Triers Ønske om at komme med som tjeneende var intet Øjeblikkets Barn, der kom og svandt; efter at være kommen tilbage til Kjøbenhavn, blev han derfor ved at bombardere mig med Breve, der udtrykte hans Længsel, saa varmt som han formaaede. Han begyndte strax med at slaae af: han vilde være Feltpræst, men nøjedes nu med at blive Feltdegn. Da han senere i sit korte Liv blev en mere bekjendt Mand, og da en ikke lille Kreds hænger ved ham med Kjærlighed, kan det

maaske interessere, i al Fald denne Kreds, at læse et Uddrag af disse Breve, der ere karakteristiske for ham.

Faa Dage efter at han var rejst fra mig, skrev han:

Kjære Provst!

Først og fremmest vil jeg nu takke Dem meget, fordi De tog saa godt og venligt mod mig fremmede Menneske.

— — Blot endnu dette: De maa nu endelig tænke lidt paa mig, om jeg ikke kan bruges som «Adjutant ved Præste-Staben.» Jo mere jeg har tænkt derpaa, desmere har jeg faaet Lyst til at blive Feltdegn, og jeg troer sandelig, jeg skulde kunne gjøre Gavn paa den Viis. Den Dag, De kommer og kalder mig dertil, er jeg færdig og — uhyre glad, og hermed byder jeg Dem kjærligt Farvel! —

I næste Brev: «Hvor jeg længes efter at høre, om jeg kan blive Feltdegn; jeg vil saa gjerne tjene Dem med alskens Arbejde. Navnlig har jeg tænkt paa, at De som Provst jo maa have altid noget Skriveri, som en Skriver eller «Fuldmægtig» ligesaa godt kan besørge, saa De vil kunne vinde en Deel Tid, om De fik en saadan til Deres Raadighed. Se, til

saadan Skriver- eller Fuldmægtigtjeneste er jeg aldeles rede, — blot jeg maatte komme til at gjøre lidt Gavn ved Hæren. Ja, gid, gid jeg maatte blive Deres Degn! Om min musikalske Dygtighed skal jeg skaffe rigtig pæne Vidnesbyrd fra Hartmann og Gade.»

Efter nogen Betænkning foreslog jeg saa Ministeriet, at Trier skulde ansættes hos mig som Feltdegn med en Gage af 40 Rdlr. maanedlig foruden frit Kvarteer. Da jeg havde gjort Indstillingen, meddelte jeg ham det, og modtog strax følgende Svar:

«Rigtig, rigtig glad blev jeg, da jeg igaar modtog Deres Brev, og naar jeg nu sender Dem disse Linier, da er det kun for derved at lade Dem faae et Vidnesbyrd om min Glæde, og for at takke Dem, at De holder mere end De lovede. Og saa er der en Ting, hvormom jeg gjerne vilde spørge Dem. Hvilken Klæde- dragt vil De have mig i? Jeg er bleven gjort opmærksom paa, at ved en Hær er dette ikke ganske ligegyldigt. Navnlige har man raadet mig til at see at komme til at bære Kokarden. Jeg havde tænkt mig at faae en almindelig sort Klædes Frakke og en almindelig sort Kaskjet med Kokarden paa. Er De tilfreds dermed? Af Tøj har jeg ikke tænkt paa at tage videre med mig, end jeg kan have i en

stor Tornister, som jeg, naar det skal knibe, kan bære paa min Ryg. Jeg længes nu saa inderlig meget efter at kunne komme afsted, og jeg vil haabe, at det ikke skal vare længe.»

Dette Haab blev dog ikke opfyldt. Min Indstilling var afgaaet den 26de Marts, men først en Maaned efter kom Udnævnelser, og da var Trier syg, Dybbøl tabt, Hovedkvarteret forlagt til Fyen, og der maatte han saa søge mig, da han endelig kom den 8de Maj under Vaabenhvilen. Hans Stemning den Dag gav et Brev Aarsdagen derefter et klart Udtryk:

«Igaar var De hvert Øjeblik paa Dagen i mine Tanker, og jeg vilde saa gjerne have skrevet til Dem, om jeg blot havde kunnet faae Lejlighed dertil. I Gaar var det nemlig lige et Aar siden, jeg første Gang mødte som Deres Feltdegn hos Dem i den lille skumle Stue ud til Haven, som Pastor D. meente, var et sandt Vidunder af Skjønhed. Den store Kasse henne ved Døren med den velbekjendte Protokol, den opslagne Bibel paa Skrivebordet med de mange understregede Steder, de mange Feltpsalmebøger i de brune Omslag i Vinduet, den venlige Feltprovst, rygende paa sit Træpibehoved, Storstuen foran med den forknytte Capitain S. — Alt dette staar saa levende for mig, som var det igaar, jeg havde oplevet det

pludselig at komme ind i alle disse nye Forhold. Og dog, hvad der staar endnu mere levende for mig, er den underlige Stemning, hvori jeg var hele denne første Tid, den Blanding af Ængstelse for ikke at skulle kunne udføre min Gjerning til Tilfredshed, og af Glæde, uendelig stor Glæde over at være i Virksomhed ved Hæren, der havde kjæmpet paa Dybbøl. Inderlig var jeg Dem dengang taknemmelig og nu endnu mere, nu, da jeg har oplevet alt det Følgende, og seet Dem saa kjærlig tage Dem af mig, og nu da jeg har de sidste Minder om Dem fra Dalum Præstegaard. Den lille brune Dagligstue ud til Gaarden i den Præstegaard, som ingenlunde er et Vidunder af Skjønhed, men som dog er inderlig hyggelig, Klaveret med de opslagne Weyses Romancer, den unge blomstrende Maria i sin sorte Kjole med Dannebrogss Sløjfer, og atter den venlige Feltprovst, som nu ikke mere er min Foresatte, uden forsaavidt som den altid er det, der har indgydt mig Agtelse, — alt dette er levende Minder for mig. Og nu er Tiden gaaet. Den Hær, der skulde værne om vort gamle Fædreland, er lagt i Garnison, er som sædvanligt den staaende Hær, men ingenlunde den slaaende og endnu mindre den sejrende. Og dog er Striden

staaende, og lades Geværerne nu kun til Øvelser i Fredstid, saa have vi dog en Kamp i Aandens Verden endnu, og det forekommer mig, som om vi ofte kan høre Luren kalde. Det er min Lyst at have min Virksomhed i den Forstand altid ved Hæren, altid at være Feltdegn, at synge og tale Folk til Live — Gud give Lykke! Gud give Sejer i den Kamp! saa kan det jo være, at den staaende Hær atter bliver den gaaende, og — da atter at kunne møde en Morgenstund hos min gamle Provst som hans Degn! Ja, det er et stort Ønske hos mig. — Jeg længes meget efter Pindseferien, da jeg skal atter ud til Vallekilde, som jeg haaber skal blive mit tilkommende Hjem. Jeg har allerede lejet mig derude en lille Lejlighed i en Bondegård, hvor jeg, om Gud vil, kan begynde at holde Højskole til 1. Novbr. Jeg skal nu atter til at holde nogle Møder med Bønderne derude, ligesom jeg gjorde i Marts Maaned, for at virke derved og samle Elever, og jeg vil da ønske, at jeg maa have ligesaa megen Glæde af den Rejse, som af den foregaaende. Ja, gid jeg nu havde mig et Hjem indrettet derude. Maria og jeg bygge os næsten daglig de dejligste Luftslotte, og meublere pragtfulde Sale deri ovenikjøbet. For De veed jo nok, at jeg for Tiden har samme lille Pige her hos

mig, der lader til at befinde sig nok saa vel herovre. Hun har paa det Strængeste befalet mig, ikke at skrive denne Side ned, at hun kan faae Plads til at føje en kjærlig Hilsen til.»

Feltprovstens og Feltdegnens Bekjendtskab med samme Marie skete paa een Gang; jeg skal snart omtale, hvorledes det blev gjort, som jeg haaber uden at krænke den Fortrolighed, hvori jeg stod til de kjære to, nu Hensøvede.

Af det sidste Brev fra Trier og af hans Møde med mig i den fyenske Præstegaard vil man kunne see, at han gik til sin Gjerning med Lyst og Liv og, som man siger: med hele sin Sjæl. Han vilde virkelig sætte «fuld Kraft» paa, og det gjaldt nu kun om at sætte ham i Aktivitet, idet vi endnu dengang gik ud fra, at han maatte blive hos mig. Min jydsk Natur meente jo, at vi skulde begynde saa smaat, og jeg anmodede ham derfor om at concipere en ganske kort Skrivelse til Divisionen om Gudstjeneste og forskjellige Altergange. Han var naturligviis meget villig, jeg opgav ham kun de bestemte Dage, og lod ham selv raade for Resten. Da han var færdig og rakte mig Brevet til Underskrift, blev han højst ulykkelig, da jeg ikke kunde bare mig for at lee, medens han dog endnu ikke kunde

forstaa hvad der var i Vejen. Sagen var, at jeg slet ikke havde tænkt paa, at det kjære Menneske aldrig i sit Liv havde skrevet noget Embedsbrev og han havde derfor beholdt den Form, hvori han skrev sine egne Breve; om han just ikke begyndte med: «Kjære Ven!» saa var Tanken dog at spore hele Vejen igjennem. Da jeg havde givet ham en Forklaring, og ligefrem tilstaaet, at Fejlen var alene min, saa gav han sig tilfreds. En Følge var dog heraf, som man kan begribe, at han ikke fik meget officielt Skriveri, og at det indskrænkede sig til at føre Breve ind i Kopibogen.

Han fulgte saa enkelte Gange med for at assistere ved Gudstjenesten og ved de meget store Altergange, hvilket endogsaa gav Anledning til Klage fra en Kirkesanger, der ansaae det for et Indgreb i sine Rettigheder. Det gik godt, han deelte Psalmebøgerne om, sang for, og bad Ind- og Udgangsbønnen til megen Opbyggelse. Hans Stemme var stærk, om end ikke meget sympathetisk, og, hvad det bedste var: jeg vidste, at havde jeg ham med, saa havde jeg en Tilhører, hvis Bøn var alvorlig, og som ikke var af de glemsomme.

Ofte fulgte han mig dog ikke, dels fordi jeg selv kunde synge for, og dels, fordi jeg

snart kom under Vejr med, at han var istand til at udrette mere ad andre Veje og derved være til større Velsignelse, nemlig ved, at jeg ganske slog ham løs, saa han kunde vandre omkring og selv uddele det gode Ord i en anden Form. Vi bleve da enige om, — og den Overbeviisning, at jeg rolig kunde gjøre det, fik jeg snart; thi han var et Menneske, i hvem der ikke var Svig, ligesom der var noget reent over hele hans Personlighed —, at han skulde forlade mig og ganske gaa paa egen Haand, hvor han vilde, dog saaledes at han blev forsynet med min skriftlige Bemyndigelse, for at kunne komme frem og finde Kvarterer, og at han, saavidt muligt holdt mig à jour med, hvor han var, for at jeg kunde faae fat i ham, naar jeg behøvede ham.

Saa begyndte han sin Vandring. Befordringen havde han tilfælles med Apostlene, men Et havde han, som de ikke havde, den store rummelige Taske, fyldt med det meest nødvendige Linned, en heel Deel Smaaskrifter og nogle, ikke smaa Chokoladestænger. Naar hertil kom Pibe og Stok, saa stak han af med den sorte Kaskjet, forsynet med Kokarden.

At han var til Velsignelse, hvor han kom frem, derom er der ingen Tvivl; han samlede Soldaterne i Skove eller Skoler, sang med dem,

holdt Foredrag baade om det Fædreland her-
oventil og om det hervedentil, og styrkede
virkelig Kjærligheden til dem begge, og Redebon-
heden til at hengive sig for dem.

Naar han saa efter en eller flere Dages
Forløb vendte tilbage til mig, kunde jeg strax
see paa ham, hvorledes det var gaaet. Han
var et Stemningsmenneske, men usigelig tak-
nemmelig for den mindste Imødekommen, og
han kunde ret paaskjønne, naar han havde
faaet Indtryk af, at hans Ord var slaaet an.
Men netop, fordi han var et usædvanligt reent
Menneske, derfor kunde han blive saa stærkt
berørt og inderlig bedrøvet, naar den mindste
Raahed mødte ham, eller naar Nogen saae
med Haan paa hans Gjerning. Jeg har kjendt
faa Mennesker, hos hvem Ansigtet i den Grad
var Hjertets Spejl som hos Trier, derfor havde
jeg som sagt iforvejen læst hans Vandrings-
historie, naar han kom for at lette sit Hjerte
og betroe mig Alt. Saa trøstede jeg ham saa
godt jeg kunde over de tabte Illusioner, og,
naar han da, hvad sjeldent faldt vanskeligt,
var trøstet, saa gik han atter — for at hente
andre. Han lagde intet Dække over sit Ansigt.

Under Vaabenhvilen passede Trier sig selv;
jeg havde, foruden min øvrige Gjerning, mange
Rejser fra det ene Lazareth til det andet, for

at anmode Stedets Præster om at tage sig af de Syge; men vi mødtes atter i Odense, hvor han boede hos sin fortræffelige Onkel og Tante, Rektor Henrichsens.

For at forsøge paa at faae holdt Altergang for forskjellige Afdelinger, vilde jeg kjøre ud til Dalum Præstegaard, for at gjøre Aftale med Chefen for 11te Regiment; da Trier havde Lyst til en Kjøretour, fulgte han imod Sædvane med. Den gamle Præstegaard havde Indkvartering i fuldt Maal, men vi bleve modtagne med stor Gjæstfrihed og befandt os rigtig vel; hertil bidrog ganske vist tre ugifte Døttre, hvoraf Maria var den yngste. Efter at have aftalt, at der skulde holdes Altergang de to næste Dages Formiddage, bleve vi der endnu nogle Timer, som vi tilbragte med Musik og Sang i det hyggelige Hjem, der ikke bar Mærke af Krigen. Da vi skulde rejse, kom Trier hen til mig med sit allermeest indsmigrende Ansigt, og bad om at tale med mig.

«Jeg har en Bøn til Provsten, ikke fra mig selv, men fra Frøken Maria; hun vilde saa gjerne bede om, at hun maa spille Orgelet for Dem i Morgen ved Altergangen.»

«Aa! Trier! De veed godt, at jeg ikke holder af, at vor Gudstjeneste skal gjøres til

Proveklud; jeg vil virkelig have Sikkerhed for, at Alt gaaer sømmeligt og med Orden.»

«Jo, hun kan godt.»

«Det veed De jo slet ikke, og gaaer det galt, saa kan man da ikke give sig Luft ved at skjælde saadan en ung Pige ud, som man kan gjøre det ved en anden Klodrian.»

«Nej! men jeg vil saa gjerne blive herude i Eftermiddag; saa vil vi gaae over i Kirken og gjenngaae det Hele, spille Melodierne, og jeg kan jo saa godt sætte hende ind i Alt; det skal nok komme til at gaae som ellers.»

Han fik sin Villie, som han gjerne gjorde; jeg drog ene hjem, kom igjen næste Dag, holdt Altergang, ved hvilken Maria spillede, ligesom Dagen efter. Saaledes mødtes Trier og Maria første Gang, men det blev ikke derved. I den nærmeste Tid efter, da vi laa i Odense, hvorfra alle mine Embedsrejser udgik, kom jeg ofte i Besøg til Præstegaarden, og da Trier enten fulgte med eller han var der, naar jeg kom, begyndte der at gaa en Praas op for mig, og jeg blev noget betænkelig ved Sagen.

Forholdet mellem Trier og mig var noget andet end det udvortes Embedsforhold, det var snarere som en Fader til sin Søn. Jeg har altid havt den Mening om Embedsværdig-

hed, at den kan ikke bæres af Embedet alene, men Værdigheden maa bære sig selv, og det faldt aldrig Trier ind at træde mig for nær, hvor lidt formfuldt vort Forhold end var. Jeg besluttede derfor at tale lige ud af Posen med ham, og jeg vidste, at han vilde optage Alt i den bedste Mening.

Efter at have gjort ham opmærksom paa, at jeg, som flere Andre, havde lagt Mærke til, at han havde meget tilovers for Maria og hun for ham, bad jeg ham betænke, hvilken Fare der heri kunde ligge for dem Begge. Jeg vidste godt, at han var forskjellig fra de unge Officerer, om hvilke man fortalte, at de i Felten toge deres Forlovelsesringe af, for at kunne bevæge sig friere, men han maatte huske paa, at hun var en ung, naturlig Pige, med hvis Følelser der ikke maatte leges, og han skulde derfor sige mig, om det virkelig var hans Hensigt at forlove sig med hende, thi ellers maatte der ske en Forandring.

Han sagde mig, ærlig som han var, at han troede nok, at han holdt af hende, men han var endnu ikke kommen til fuld Overbeviisning, og den maatte han have, før han gjorde det afgjørende Skridt.

«Saa har jeg et Forslag at gjøre Dem. Der er jo nu ikke meget for Dem at gjøre

her, Vaabenhvilen er forlænget, og det er vel sandsynligt, at De om kort Tid vil faae Deres Afsked. Jeg vil nu foreløbig give Dem fjorten Dages Permission; i dem rejser De til Deres Forældre i Kjøbenhavn; det er en Prøve, De underkaster Dem selv, men jeg vil ret bede Dem om at underkaste Dem den.»

Med sit sanddru Væsen følte han selv, at mit Forslag vel var det bedste, og næste Dag rejste han med de Ord fra mig til Afsked: «De bliver nu derovre, indtil jeg kalder Dem!»

Nøjagtig fjorten Dage efter fik jeg følgende Brev fra ham:

Kjære Provst!

I Gaar Aftes modtog jeg Brev fra Dem, og skjøndt det var kort, saa var der dog saa megen Kjærlighed deri, at jeg ret takker Dem for det. Af det Brev, jeg skrev til Dem, vil De have seet, at jeg for Tiden er uden Virksomhed, og jeg har ikke godt af at være her i Byen uden Virksomhed. Alene af den Grund længes jeg efter atter at komme til Dem. De vil sige, at paa Fyen har jeg heller ikke noget at bestille. Lad mig dog sige Dem, hvorledes jeg havde tænkt mig lidt Virksomhed. Jeg har tænkt mig indkvarteret helst udenfor Odense, i Nærheden deraf. De har jo enkelte

Forretninger, derved kan jeg jo være Degn, saa har jeg allerede et fast Holdepunkt paa Dagen. Dernæst har jeg tænkt mig at kunne samles nogle Aftener med femte Regiment og tale for det. Og naar jeg saa endda har god Tid tilovers, vil jeg paa Landet kunne sysle med at skrive flere Ting ned, og udarbejde Noget, som jeg her ikke kan faae Ro til. Naar jeg har noget Bestemt at bestille, kan jeg lukke min Dør af. Det kan jeg ikke nu godt, og Tiden gaaer da med idelig at tale med Folk, og det slider paa Kræfterne. Altsaa: alene af den Grund vilde jeg ønske at kunne rejse til Dem. Men dernæst: De har maaskee lagt Mærke til et Udraabstegn, anbragt imellem to Klammer i mit forrige Brev, og jeg tvivler ikke paa, at De har forstaaet det. Jeg havde dengang ikke Lyst til at skrive reent ud af Posen. Lad mig da nu gjøre det. Jeg trænger, mærker jeg, til en Afgjørelse for mit Vedkommende i al Fald. Jeg har endnu ikke lært hende ret at kjende. Jeg trænger til at tale lidt mere med hende, og jeg ønsker dette i meget høj Grad. Men hvorledes komme til det, uden maaskee ved min blotte Nærværelse at love mere end jeg maaskee kan staa ved. Nu derimod kunde jeg komme saadant ganske naturligt kaldt af Dem til Odense. Min Onkel

har Huset fuldt af Fremmede og Indkvartering, jeg søger derfor ganske naturligt Indkvartering ude paa Landet et Sted i Nærheden af Dalum, og jeg har da saa god Lejlighed til at komme i Huset, som jeg maaskee aldrig mere faaer.

Derfor — ja! kjære Provst! nu har jeg skrevet reent ud, aabenhjertig for Dem, glad over at kunne skrive saaledes til Dem — vilde jeg saa gjerne nu i disse Dage komme til Dem til Odense, som Deres Degn. Og netop gjerne nu, fordi De mener, at vi snart bliver afskedigede; thi da er jo Lejligheden forbi. Og derfor beder jeg Dem, kjære Hr. Provst! hvis De nu vil saa, tage denne Sag i Deres Haand, og saasart som muligt efter at De har modtaget dette Brev, telegrafere til mig, enten: «Kom!» eller «Kom ikke!» blot de Ord. Jeg vilde nemlig saa gjerne rejse Lørdag Morgen, thi om Søndagen er det saa trist at rejse, og det er saa længe at vente til Mandag. Jeg beder Dem telegrafere ogsaa af den Grund, at det er saa slemt at være uvis. Tager De mig det vel ilde op? Og hermed kjærligt Farvel!»

Jeg har været i ikke liden Tvivl, om jeg turde offentliggjøre dette Brev, eller om jeg ikke derved traadte intime Forhold for nær; men jeg er dog kommen til det Resultat, at

jeg ikke derved krænkede Nogen. Der er en saa stor Mængde, for hvem Trier senere i Livet blev Meget, og som derfor ere taknemmelige for ethvert Bidrag til hans Charakteristik; netop dette Brev er et talende Vidnesbyrd, at om han ikke var Diplomat, saa var han et alvorligt og sandhedskjærligt Menneske.

Brevet modtog jeg den 26de August, føjede ham i at telegrafere «Kom!» hvilket han ogsaa i sin store «Tjenesteiver» strax opfyldte. Dagen efter tilbragte vi i Dalum Præstegaard, og den 15de September holdt vi Forlovelsesgilde sammesteds.

Den 19de September modtog Trier sin Afsked, og fra dette Øjeblik afbrødes vort Samliv. Det havde kun varet kort, men jeg troer ikke, at det var uden Indhold for Nogen af os. Han hørte til de Mange, med hvem jeg fulgtes et kort Stykke Vej, og som saa forlode mig, medens jeg gik videre; mange af dem have efterladt sig blivende Spor, og blandt dem Trier. Ligesom Claudius, da han staaer ved sin Faders Grav, siger:

Mein Vater, mir war er mehr!
 saaledes kan jeg sige ved Triers:

«Han var min Degn, men han var mere!»

Den 18de April blev Dybbøl taget. Dagen og Natten iforvejen havde Bombardementet været hæftigere end nogensinde, og da jeg vidste, at der efter en saadan Skydning altid gaves en rig Høst af Saarede, tog jeg ud til Augustenborg Lazareth. Da jeg vilde rejse tilbage, traf jeg Kejser Napoleons Adjutant, General Febvrier, som trøstede mig med, at om to Dage var det Hele forbi. Udaset og forknyt kom jeg tilbage til mit Kvarter, hvor jeg modtog et Brev, der rigtignok, som man siger, var baade til at lee og græde over; det indeholdt nemlig en Meddelelse fra min Biskop, at han ønskede at indstille mig til Rang i V. Cl. 8. Enhver maa vel kunne tænke sig min Følelse; jeg kom fra det mest rædselsfulde Syn af Saar og Død, jeg stod under et uophørligt Bombardement, der jo inden kort Tid maatte betales med Tabet af den Jord, jeg elskede højst, — og under Indtrykket heraf blev der Spørgsmaal om Rang i V. 8. Mit Svar afsendte jeg strax, der foruden en Tak for den velvillige Tanke kun indeholdt, «at jeg, skjøndt jeg ikke havde Tid til at konferere med min Kone, gav Afkald paa den mig tiltænkte Ære.»

Mandag Morgen den 18de April var jeg gaaet ud for at faae lidt frisk Luft; da jeg var

kommen hen til Ulkebøl Præstegaards Have, kom Oberst Max Müller ridende, og holdt, da han naaede mig, sin Hest an med de Ord:

«Det er i Grunden forkeert, at vi ikke have noget Batteri der nede paa Pynten.»

«Hvilken Pynt?»

Idet han stak sin højre Haand ned i Baglommen, for at tage et Kort frem, kom en Ordonnantsofficer i strakt Galop og red ind i Præstegaarden, idet han raabte: «To af Skandserne ere tagne.»

Jeg fik ingen Pynt at see, men nogle Øjeblikke efter kom den kommanderende General haltende og med indbunden Fod ud af Præstegaarden, satte sig paa en Trainvogn og kjørte henimod Sønderborg. Jeg fulgte efter, gik op paa Bakken, og foran mig laa hele Scenen. Valpladsen var synlig, men de enkelte Kampe vare skjulte for mig; at Skandserne vare tagne, at vi vare kastede tilbage, var tydeligt nok, men hvad dette havde kostet, anede jeg ikke; og, selv om jeg havde anet det, medens jeg stod ene med min Sorg, vilde det næppe have gjort et saa voldsomt Indtryk paa mig, som da jeg pludselig hørte Tonerne, baarne over til mig af Vinden, af Fjendens Musik, der blæste:

«Nun danket Alle Gott!»

To af Europas Stormagter overfaldt uden Spor af Ret et af Jordens mindste Folk, med Overmagtens Selvbevidsthed gaaende Skridt for Skridt frem for at presse Jernvæggene mere og mere sammen, indtil Enden kommer, som den maatte komme, begjærlige efter ikke alene at slaac os til Jorden, men at «opæde» os, som Digteren siger, de have gjort ved andre Folk før os, og nu standse de en Stund for «at give Gud Æren»; det lød for mig som et Udtryk, ikke for Mod, men for Overmod; da disse Toner «Nun danket Alle Gott!» bares over til mig, da klang de som en Gudsbespottelse, der tidlig eller sent maa vende sig imod dem selv.

Men hvorfor kom det saa vidt? Hvorfor skulde vi opleve hin gruelige 18de April? Hvis Haand har vovet at holde os paa Slagterbænken saalænge, indtil det var for sildigt at gaae?

Hvilket Indtryk gjorde nu denne sorgelige Dag paa mig? Ganske vist var det første Indtryk Sorgen, inderlig Sorg over Venner og Folk; men det var forunderligt, skjøndt næppe forunderligt i psykologisk Forstand, at da dette for mig saa gudsbespottelige: «Nun danket Alle Gott!» kom over til mig, da tog Harmen og Forbitrelsen en Del bort af Sorgen og trøstede mig, fordi det forekom mig som det Umuligste

af Alt, at mine Fjender kunde have Herren med sig; og havde de ikke det, saa maatte vi, trods Alt, hvad der i Øjeblikket modsagde det, have ham paa vor Side.

Sorg! ja! det kunde ikke være Andet, end at jeg maatte gribes af Sorg, som Efterretningen kom nu om den ene og nu om den anden af mine Venners Fald; men den egentlige Folkesorg følte jeg endnu ikke saa stærk som senere, Slaget var næsten som en Lettelse, en Sprængning af Jernvæggene. Det gyseligste Øjeblik for den lille Mus er næppe det, da Katten griber den for sidste Gang og dræber den, inen den lange Tid, da den sidder og leger med den, da den lader den løbe lige hen til det frelsende Hul, og saa henter den tilbage for at begynde forfra; Musens Lidelse og haabløse Kamp havde vi prøvet.

Disse Ord: «Nun danket Alle Gott!» stode ikke alene som Pharisæerens: «Jeg takker dig, Gud!» men de stod som Udfordringens, som det første Skridt henimod Psalmens Ord: «Jordens Konger rejse sig, og Fyrsterne raadslaae sammen imod Herren; men han, som boer i Himlene, ler, Herren spotter dem, og han skal tale til dem i sin Vrede og forfærde dem i sin Harme.»

Og ud af Fjendens Tak kom der nyt Haab

til mig; jeg vil ikke negte: det var hin Dag Bitterhedens, Vredens og vel Hadets Haab; jeg blev ond i mig selv og følte Glæde over Haabet om Ondt over vore Fjender, og da jeg var vandret ned ad Bakken med disse Tanker i mit Hjerte og var kommen hjem, søgte jeg Stadfæstelsen paa mit Haab i Profetens Ord om Babylon: «Stig ned og sæt dig i Støvet, sæt dig paa Jorden, her er ingen Trone, tag fat paa Kværnen og mal Mel. Jeg var vred paa mit Folk og gav det i din Haand, du viste dem ikke Barmhjertighed! Men hør nu: Det Onde skal komme over dig, din Kløgt har forført dig, og du sagde i dit Hjerte: Jeg og Ingen uden jeg! Derfor skal det Onde komme over dig, og du skal ikke vide, naar det bryder frem, men Ødelæggelsen skal hastigen komme over dig, inden du veed det! Den, der ser dig, skal stirre paa dig, de skulle betragte dig og sige: «Er det ham, der bragte Jorden til at bæve, og Rigerne til at skjælve.»

Mange Gange siden har jeg læst disse Ord; om end ikke med et saa bittert Sind som hin 18de April, saa med et mildere og mere forsonligt; men endnu den Dag i Dag maa jeg dog — jeg kan ikke andet — slutte med Skriftens Ord: «Vægter! hvordan skrider Natten? Vægter! hvordan skrider Natten?» Vægteren

svarer: «Der kommer Morgen, men ogsaa Nat! ville I spørge, saa spørger! kommer igjen en anden Gang!»

Ingen, som elsker sit Fædreland, vil vel forarges paa mig; men blev jeg ogsaa hin Dag overvunden af det gamle Menneske, saa undskyld mig med, at ogsaa jeg var lagt i Smeltediglen.

Dagen efter Stormen overtog General Steinmann Kommandoen paa Als, Overkommandoen gik til Fyen, hvorhen ogsaa jeg maatte gaae. Jeg fornyede Gjensynet med Steinmann, min gamle, trofaste Ven, som ogsaa i Felten var holdt à jour med alle mine Sorger og Ærgrelser, og hos hvem jeg derfor helst var bleven. Da jeg bad ham om at opgive Størrelsen af den Styrke, der blev paa Als, for at jeg derefter kunde bestemme, om det var nødvendigt, at der forblev to Feltpræster paa Øen, svarede han mig:

«Jeg kan ikke sige Dem det; jeg har forlangt Forstærkning, og føjet til, at det er mig umuligt at holde Als med den nuværende Styrke.»

«Men dersom De alligevel ikke faaer den!»
Saa trak han paa Skulderen, og Læben,

som den plejede, dirrede, men han svarede Intet.

Et Aarstid efter talte vi atter om denne Sag, og jeg gjorde da den Bemærkning:

«Naar De var overbevist om, at De ikke kunde holde Als med den Styrke, De havde, og De ingen Forstærkning fik, tværtimod! havde De saa ikke havt Ret til at nedlægge Kommandoen?»

Herpaa gav han følgende Svar, som er meget betegnende for ham:

«Nej! Det vilde være stridende imod mine Begreber om en Soldats Pligter. Naar jeg har faaet et Hverv, og jeg gjør Meddelelse om, at det er mig umuligt at udføre det, og mine Foresatte alligevel lade mig beholde det, saa maa jeg antage, at de Ingen har, der bedre kan udføre det end jeg; fordi Ansvarer er større end jeg kan bære det, saa er det dog lagt paa mig og ikke paa nogen Anden.»

Det varede ikke længe, inden jeg nu maatte ansee en Omlægning af Præsterne for nødvendig. Rørdam var allerede i Fyen, Hertz og Prip paa Als, og Clausen i Jylland ved fjerde Division. Vi havde nu Vaabenhvile, og under denne maatte jeg ansee en Forandring for ønskelig. Hertz og Prip havde under hele Belejringen af Dybbøl havt meget anstrengende

Dage, — den Første havde f. Ex. i en Maaned havt Gudstjeneste hver tredje Dag, daglig Besøg paa Lazarethet, og begravet 147 Lig —, jeg meente derfor, at disse nu, da Styrken paa Als var formindsket, skulde gaae til Jylland. Selv havde jeg den største Lyst til at gaae til Als, fordi jeg der var i Nærheden af mit eget Sogn og af Steinmann, til hvem mit Forhold var langt hjerteligere end til Overkommandoen, men dette forbød sig selv, og Clausen gik derfor til Als.

Hertil havde jeg, foruden den tjenstlige, en anden og for mig langt mere betydende Grund. Dersom der var noget Sted, hvor der trængtes til Opvækkelse og aandeligt Liv, saa var det paa Als, ikke mindre i min egen Menighed end i de andre. Jeg kjendte Clausens Gaver netop i denne Retning, jeg undte Als, Præster og Beboere, hans indtrængende Tale en Maanedstid, og jeg glædede mig i Haabet om, at jeg ogsaa selv efter Freden skulde høste, hvor han havde saaet. Derfor blev han sat til Als, og blev der indtil den blev tagen.

Denne Omlægning blev ikke forstaaet af ret Mange, og det er vel det bedste Bevis for Præsternes Pligttopfyldelse i deres Stilling, at det nørrejydske Armékorps i en Skrivelse an-

drog om at beholde Clausen, og at Steinmann ikke kunde skjule sin Misfornøjelse over at miste Hertz og Prip, medens jeg dog maatte lade det blive ved den tagne Bestemmelse.

Steinmanns Brev i den Anledning giver et meget talende Billede af ham, og viser hans store Interesse for Alt, hvad der angik Armeen.

«Da jeg nu ved den forlængede Vaabenhvile har lidt mere Ro, kan jeg, min kjære Hr. Provst! ikke lade være at benytte den til at meddele Dem, hvor liden Glæde, De har gjort mig ved at overføre det meget yndede Omkjøringsprincip, der ikke har skadet Armeen saa lidt, ogsaa paa Præstestanden, og hvor forundret jeg blev ved i en Dagsbefaling pludselig at see mig berøvet to Mænd, som jeg kjendte, og paa hvem jeg satte Pris, erstattet ved en tredie, som jeg aldrig før har seet; at de to bortdragne Herrer heller ikke vare videre opbyggede ved at rives ud af den Kreds, hvori de nu vare nogenlunde hjemme, tør jeg vel ansee for givet, og jeg nægter ikke, at efter min Overbevisning havde det været langt tjenligere, hvis De havde ladet en af de Herrer blive her i Ro. Pastor Clausen kan være meget destingveret, men for en Præst veed De bedre end nogen anden, hvormeget det gjælder om at kjende og at være kjendt af sin Menig-

hed, og for ham havde det saaledes vist ogsaa været bedre at blive Nord for Limfjorden. I øvrigt lader han til at være en meget vakker og en begavet Mand, men saavidt man kan dømme efter at have hørt ham en Gang, troer jeg dog ikke, at hans Maade at tale paa, vil tiltale mig. Naar man, kjære Ven! var oplagt til at spørge, vilde jeg sige, at det var mig en Glæde, at De saaledes er gaaet ind i den militære Aand, som hidtil har gjort sig gjældende; men desværre er det ikke Spøgens Tider, og Gud maa vide, om de nogensinde vende tilbage. Jeg har gennemgaaet megen personlig Sorg i Verden, men den store Sorg, som nu truer mit Fædreland, trykker mig dybt, mere maaske end mangen Anden, da jeg, som De veed, har været gennemtrængt af, at vi selv virkede til at fremkalde den.»

Man vil see, at den Bitterhed, der nu gik ud over mig, — og det er jo en Erfaring, at netop vore bedste Venner maae tjene til Afløb for det, som vi ikke kunne byde Andre —, den bunder langt dybere end i Præsteomlægningen. Naar min gamle Ven lægger saa stor Vægt paa det personlige Forhold imellem Præst og Menighed, saa overfører han Forhold fra Freden paa Krigen, hvilket i Virkeligheden ikke lader sig gjøre, om ikke af anden Grund,

saa af den, at Menigheden er i en uafslædig Vexel.

Jeg svarede ham som den ene Ven svarer den anden, og da vi atter mødtes, var det med ublandet Glæde.

Dersom Vaabenhvilen var en Hvile for Armeen, saa var den det visselig ikke for Gejstligheden, og vel mindst for mig, der, foruden de ugentlige Gudstjenester og Altergange samt Provsteforretningerne, næsten bestandig maatte hænge paa Vognen for at besøge de mange Lazarether, der vare spredte over hele Fyen. Det er dog fra disse Rejser, at jeg gjemmer nogle af mine kjæreste Minder. En af Aarsagerne til disse Besøg var ogsaa at formaae Stedets Præst til at tage sig af de Syge; naar jeg undtager en eneste, der erklærede, at han Intet kunde have med den Sag at gjøre, mødte jeg overalt Villighed.

Det var mig til stor Opmuntring, at jeg kunde see de Syges og Saaredes Glæde, som jeg allerede havde truffet paa Augustenborg eller et andet Lazareth, over at see mig træde ind til dem. Det var som om en Maanedes Bekjendtskab, afbrudt ved store Mellemrum, var voxet og blevet gammelt, og det milde

Ansigt, som fulgte med den fremrakte Haand, var Bevis nok for, at jeg var dem en kjærkommen Gjæst. Ofte ventede de ogsaa, at jeg havde Breve til dem fra Hjemmet, hvorefter de saa længe forgjæves havde ventet. Her mødte nemlig en stor Hindring, som jeg længe, men forgjæves, havde stræbt at rydde af Vejen. Naar en Syg eller Saaret blev indlagt paa et Lazareth, blev han evakueret saa hurtigt som muligt for at skaffe Plads til Andre; paa et Dampskib blev han iblandt mange Flere ført bort; her og hist, som det passerede de forskjellige Byer, hvor der fandtes Lazareth, blev en større eller mindre Deel afsat, indtil de endte i Kjøbenhavn. Søgte man nu en Saaret paa det Sted, hvorfra Skibet var gaaet ud, fik man vel den Besked, at den og den Dag var han afgaaet med det eller det Skib, men hvor han var, vidste Ingen; Traaden var aldeles overskaaren imellem ham og Hjemmet, og foreløbig var han sporløst forsvunden. Familien fik intet Brev fra ham, den skrev og skrev atter til Afdelingen, som ikke vidste, hvor Vedkommende var, og som ikke fik det at vide, om han end længe havde været borte, før han enten var død eller han vendte tilbage som helbredet. Familien fik intet Svar paa sine Breve, og den Syge fik intet Brev.

Man kan maaskee spørge: «Hvorfor skrev Soldaten ikke selv, og meldte hvor han var»? Afseet fra, at Saaret eller Sygdommen ofte var af den Natur, at han hverken selv kunde skrive eller give en Anden den fornødne Oplysning og Adresse, saa nyttede det alligevel ikke; thi han kunde skrive den ene Dag og blive flyttet den næste. Det var for alle Parter en meget pinlig Sag, og det var en Bøn, der mødte mig mangfoldige Gange: «Kan De dog ikke skaffe mig et Brev?» Efter en Deel Overvejelse og Raadførsel med Andre, bad jeg Kultusministeriet, at dette igjennem Krigsministeriet vilde udvirke, at det blev enhver Lazarethforvalter paalagt, naar Nogen indlagdes paa hans Lazareth, da straks derom at give vedkommende Troppesafdeling Underretning, saa at denne altid vidste Besked, og Underretning om Opholdsstedet kunde til enhver Tid faaes hos denne. Ministeriet gik meget velvilligt ind herpaa, men desværre kom Afgjørelsen først i Juli Maaned.

Den 29de Juni faldt Als i Preussernes Hænder; jeg vidste naturligvis strax, hvad der ventede mig, og takkede Gud for, at jeg var udenfor deres Vold. Biskop Hansen under-

rettede mig om, at en Civilkommissær ved deres første Møde havde spurgt om mit Opholdssted og sagt, at min Afsked som Præst i Nordborg var afgjort. Fjendens velvillige Tanker mod mig viste sig tydeligt nok, da den første Patrouille kom til Nordborg, idet en Major strax kastede min Stedfortræder, Pastor Berggreen, i Fængsel, hvorfra han dog slap ud efter en halv Dags Forløb, da Misforstaaelsen blev opklaret; han fik dog Paalæg om inden tre Dage at forlade Hertugdømmet Slesvig. Min Afsked, uden Naade, blev udfærdiget, og det er meget betegnende for den bekjendte preussiske Samvittighedsfuldhed i at hævde Skinnet af den rene Retfærdighed, at den som Grund for Afsættelsen ikke angav, at jeg var «missliebige», men «weil er sein Amt verlassen hat». Jeg Stakket var dog virkelig i en saare uheldig Stilling: jeg havde forladt mit Embede, fordi min egen lovlige Øvrighed havde forlangt det, og den eneste Grund, Fjenden angav, var altsaa den, at jeg havde været mine Foresatte lydige, hvorom ogsaa Biskop Hansen, saa tydeligt han formaaede, havde oplyst Civilkommissæren. Man skulde efter denne Argumentation mene, at de i al deres Samvittighedsfuldhed havde ladet mig blive i Embedet, hvis

jeg havde været der, da de kom; men det vil næppe Nogen troe.

Min Kone og jeg kunde ikke Andet end af et fuldt taknemmeligt Hjerte takke Gud for, at han havde ført os udenfor den preussiske Retfærdigheds Arm, og friet os fra dens Favntag.

Arbejdet paa Fyen under Vaabenhvilen var vel strengt, men ogsaa fuldt af Velsignelse. Den forfærdelige Tid paa Dybbøl havde vakt Mange, og bragt dem paa andre Tanker end før, og dette gjaldt saavel Officerer som Menige. Naar Gudstjenesten blev holdt i det Frie, var Kredsen omkring Prædikestolen ofte saa stor, at Stemmen neppe kunde naa det Yderste, og Antallet kunde enkelte Gange være over Tusinde; holdtes den i Kirken, selv i en temmelig stor, var denne saa overfyldt, at Vinduerne maatte aabnes, for at de Mange, der maatte staae paa Kirkegaarden, kunde høre.

For mig var det en stor Glæde, at ikke alene min gamle Ven, General Wilster, kom til Fyen, men fremfor Alt, at Steinmann den 5te Juli fik Overkommandoen og blev kommanderende General.

Mit Forhold til Hovedkvarteret havde ingenlunde til enhver Tid været behageligt; hvorledes

det udviklede sig saaledes, kan jeg ikke sige; maaske var den første Grund den, at Overkommandoen, som jeg allerede har omtalt, overhovedet ikke ansaae Ansættelse af en Feltpræst for nødvendig.

Jeg skal ikke omtale en Deel Smaating, som jeg forgjæves anmodede om, og som bleve mig negtede, men kun nævne et Tilfælde, der vel kunde krænke mig. Da jeg den 2den April forlod Sønderborg, mødte jeg i Nærheden af Ulkebøl Sognepræsten sammesteds, Krog Meyer, der spurgte, hvor jeg agtede mig hen? Da jeg svarede ham, at jeg søgte Kvarter et eller andet Sted, bad han mig tage ind i Præstegaarden som sin Gjæst, idet han tilføjede, at nu flyttede Generalen med sin hele Stab ind i Præstegaarden Kl. 3, men han vilde under alle Omstændigheder have sit Studerekammer frit, og der stod en Sofa, hvorpaa jeg kunde ligge om Natten; og «jeg maa dog vel være Herre over dette ene Værelse i mit eget Hus». Jeg takkede og tog mod Tilbudet, paa den naturlige Betingelse, at jeg maatte betale samme Sum for mit Ophold som f. Ex. Stabschefen. Herpaa gik han ind, og, efter at min Oppasser havde hentet mit Tøj i Sønderborg, drog jeg ind i Præstegaarden, hvor jeg forresten var vel kjendt og navnlig satte stor Pris paa den

elskværdige og fromme Præstefrue. Om Eftermiddagen kom Overkommandoen.

Imidlertid kom jeg ikke til at bo i Præstens Studereværelse; thi ved Middagsbordet gjorde en Auditor, Dahlerup, mig Tilbud om at bo sammen med sig, da han havde to Værelser ovenpaa, og jeg tog med Glæde derimod. Naar jeg ikke var paa Rejser, spiste jeg til Middag med Generalen og hans Stab, men jeg veed aldrig, at der faldt nogen Ytring, der kunde gjøre mig til en persona ingrata. Den øvrige Deel af Dagen passede hver Sit.

Vort Samliv varede dog kun ganske kort; thi til min store Overraskelse modtog jeg fem Dage efter et Brev fra Kommandanten i Hovedkvarteret, hvori han meddelte mig, at «Hans Excellence havde udtalt Ønsket om, at Præstegaarden kunde blive noget mere fritaget for Indkvartering end Tilfældet nu var, navnlig ved at de Herrer, som ikke umiddelbart hørte til hans Stab, erholdt et andet Kvarter; hvorfor Sognefogden er averteret om, at Deres Højærværdighed vil søge Dem et andet Kvarter, for saa vidt det er muligt at skaffe et saadant tilveje».

Medens der jo ingen Tvivl kunde være om, at Generalen havde Ret til at fjerne mig fra Hovedkvarteret, kunde det vel være tvivlsomt,

om han kunde disponere over mig som Præstens Gjæst, men, hvorom der ingen Tvivl kunde være, var, at jeg havde samme Ret til Ophold ved Armeen som Generalen, og jeg kunde derfor ikke Andet end føle mig opfordret til at paatale det Udtryk i Skrivelsen, at der skulde skaffes mig Kvarter, «saavidt det var muligt».

Jeg har aldrig holdt af at indlade mig i skriftlig Korrespondance med mine Husfæller, og gik derfor strax ned til Generalen for mundtlig at forklare mig for ham. Desværre var han syg, saa jeg kunde ikke komme til ham; jeg traf derimod en af hans Officerer, der selv undrede sig over, hvad der var sket; for ham udviklede jeg min Mening om Sagen, som han lovede at referere for Generalen, med min Bemærkning, at jeg saae mig nødt til at indberette Sagen for Ministeren. Den omtalte Officers Mening, at det Hele vist kunde ændres, naar jeg personlig anmodede Excellencen om at maatte blive, kunde jeg ikke dele, og samme Dag forlod jeg derfor Præstegaarden, og fandt selv en Lejlighed hos et Par skikkelige Hjulmandsfolk i Landsbyen. I de samme Dage flyttede et Par Militære, der stode Overkommandoen fjernere end jeg, ind i de Værelser, jeg havde beboet i Præstegaarden, og jeg mindes

ikke, at jeg, med Undtagelse af en Gang, da jeg mødte Generalen paa Gaden i Nyborg, nogensinde oftere talte med ham.

Da vi henimod Vaabenhvilens Ophør forlode Odense og skulde længere Vest paa, anmodede jeg Hovedkvarteret om at skaffe mig Kvarter, da hele Armeen blev koncentreret, og det var nødvendigt, at jeg, saavidt muligt, var i Midten af den. Jeg fik det Svar, at det ikke saae sig i Stand hertil, og jeg maatte derfor, som sædvanlig, see at sørge for mig selv, saa godt det lod sig gjøre.

Ministeriet, til hvilket jeg indberettede Sagen, gav mig fuldstændig Medhold; jeg fik det Svar fra Ministeriets Departementschef: «Man beklager hjertelig, saavel for Deres Skyld som for Deres Virksomhed, de Krænkelser, De har været udsat for, og den Ligegyldighed, der fra en enkelt Side vises denne Virksomhed. Gid De under de nuværende sørgelige Forhold maa finde en rig Erstatning derfor ved Følelsen af den Velsignelse, De er kaldet til at udbrede.»

Det vil vel findes naturligt, at jeg ikke alene for mit Fædrelands, men ogsaa for min egen Skyld, med stor Glæde erfarede, at Steinmann var bleven Overgeneral. Ogsaa ham havde jeg stadig betroet mine Sorger, og han

deelte dem, ærgrede sig over dem, saa jeg vidste, at han vilde gjøre Sit til at borttage dem. Beviset herfor gav han mig strax ved vort første Møde.

Jeg traf ham i hans Kvarter om Eftermiddagen, efterat han var kommen til Ro Kl. 4 om Morgenen, og ikke havde været af Klæderne i sex Nætter. Han, som ellers ikke holdt af at vise sine Følelser, græd som et Barn, ikke over Armeens Stilling, i hvilken Henseende han var temmelig rolig, men over den politiske, om hvilken han uforbeholdent udtalte sin Mening. Efterat vi gjensidig havde lettet vore Hjerter, kom Stabschefen. Generalen præsenterede os strax for hinanden, som om vi aldrig vare stødte sammen før, og sagde: «Vil De i Fremtiden sørge for, at Provsten bliver underrettet om, naar der sker større Dislokationer, og at han faaer Kvarter, altid saa nær ved Hovedkvarteret som muligt.» Da jeg vilde gaa, bad han mig blive siddende, idet han vendte sig til Stabschefen, der var kommen til Referat, og sagde: «Denne Mand er saa nøje knyttet til Armeen, at vi behøve ikke at have nogen Hemmelighed for ham.» Jeg blev og overværede Referatet, der angik Indstilling af Officerer og Andre, som skulde dekoreres, og det var visselig det største Bevis paa For-

trolighed, og den fuldeste Oprejsning, der kunde gives mig.

I nogen Tid boede jeg i Nærheden af Generalen og havde stadig Indbydelse til hans Bord. Der var sjældent mere end en 4—5 Gjæster, og den tro Tjener Hans opfyldte godt sine Pligter som Kok og som Opvarter. Steinmann satte forresten ingen Pris paa lukuliske Maaltider, ligesaa lidt som han spillede Kort eller røg Tobak.

Fra 1ste August blev Vaabenhvilen forlænget paa tolv Uger, og det var klart, at Freden stod for Døren, om end kun Faa anede, hvor tung den blev. Da Hovedkvarteret blev forlagt til Odense, flyttede jeg med derhen, og styrede mine Forretninger derfra, indtil jeg den 31te December erholdt min Afsked som Feltprovst, og Hans Majestæt skjænkede mig Sølvkorset.

Det gjæstfri Odense var mig et kjært Opholdssted, og som Centralpunkt i Fyen kunde mine Rejser lettest foregaae derfra; navnlig gaves der mig let Lejlighed til ofte at see min Familie, der opholdt sig hos min Svigerfader i Nyborg, hvilket var saa meget nødvendigere, som han, efter nogen Sygdom, afgik ved Døden den 25de Oktober.

I September Maaned foregik den bekjendte

Episode med Birkedal i Ryslinge, hvilken jeg forresten først blev bekendt med igjennem Bladene. En Kapitain af Artilleriet havde en Søndag i Kirken hørt Birkedal bede en efter hans Mening upassende Bøn for Kongen, og han havde anseet det for sin Pligt at indberette Sagen til Artillerikommandoen. Biskop Engelstoft kom op til mig og mente, at Sagen nærmest maatte angaa mig, da den var rejst af en Militær; denne Mening kunde jeg paa ingen Maade tiltræde, da Birkedal ikke stod i nogetsomhelst Embedsforhold til mig. Som jeg saavel dengang som senere saae paa Sagen, forekom det mig rigtigst at gjøre Forsøg paa, at faae den neddysset; jeg gik derfor til Artillerikommandoen og spurgte, om det ikke lod sig gjøre at henlægge Anmeldelsen, hvorved Sagen selv formodentlig faldt bort; man mente imidlertid, at dette under ingen Omstændigheder lod sig gjøre, Sagen maatte gaa sin Gang, — og det gjorde den som bekendt, uden at ret Mange anede Konsekventserne.

Vi boede i Odense i henved halvandet Aar, og det var ikke min Hensigt at søge Embede; jeg levede bestandig i det Haab, at Forholdene skulde stille sig saaledes, at jeg kunde komme tilbage til Nordborg. Jeg blev imidlertid tvungen til at søge ved Omstændigheder, over hvilke

jeg ikke var Herre, og som ikke alene var mig, men alle Andre, en uløselig Gaade.

I Aaret 1860 havde jeg tilbragt ti Aar i Slesvig, dels som Felt- og dels som Garnisonspræst, men hele Tiden som konstitueret, altsaa uden Ret til Pension for mig og for min eventuelle Enke. Da jeg ikke kunde forsvare, saaledes at lade det ene Aar gaa efter det andet, indgav jeg et Andragende til Ministeriet om, at der maatte sikres mig Pension paa en eller anden Maade, dog saaledes, at jeg fremdeles blev staaende som konstitueret, for ikke atter at rejse et forfærdeligt Ramaskrig i de tyske Blade; jeg var nødt til at tilføje, at jeg, dersom mit Andragende ikke kunde bevilges, blev tvungen til at forlade min nuværende Stilling.

Herpaa fik jeg Svar fra Finantsministeriet, hvori det bemærkede, «at det ikke vil være gjørligt for Tiden at udvirke Dem Pensionsret, men Ministeriet er villigt til ved næste Tillægslov til det foreløbige Normalbudget for Krigsministeriets Vedkommende udtrykkeligen at betegne den Garnisonspræsten i Slesvig tilflydende Indtægt af Statskassen som Gage, og hertil anmærkningsvis tilføje, at den nuværende Embedsmands Tjenestetid som pensionsberettiget Embedsmand bliver at regne fra den 30te

August 1850, ligesom ogsaa til foreløbig Betryggelse for Dem i saa Heenseende at udvirke Dem et i denne Retning gaaende Allershøjeste Tilsagn».

Jeg kunde jo ikke Andet end være meget taknemmelig for dette Svar, som rykkede min Pensionsret ti Aar tilbage; da jeg derfor sendte Ministeriet min Tak, udbad jeg mig den omtalte Kongelige Resolution. Denne modtog jeg aldeles ordlydende med ovenstaaende ministerielle Skrivelse.

Ingen vil vel fortænke mig i, at jeg slog mig til Ro hermed, og ansaa den hellige Grav for vel forvaret; det faldt mig ikke engang ind at følge Rigsraadets Forhandlinger. Det maatte derfor komme som en stor, om end ingenlunde glædelig Overraskelse, at da jeg efter Krigen 1864 skulde opgive mine Embedsindtægter til Grundlag for Pensionens Beregning, og meente, at jeg maatte faae en 12—1300 Rdlr., idet jeg beraabte mig paa den omtalte Kongelige Resolution, fik jeg det Svar, at min Tjenestetid ikke kundes regnes fra 1850, men fra 1861, «da den Lovhjemmel, som er omtalt i den Kongelige Resolution af 22de December 1860, ingensinde er given eller søgt, og der haves ingen Hjemmel for undtagelsesvis at

medtage i Beregningen den Tid, som De har tjent uden Kongelig Udnævnelse».

Min hele aarlige Pension blev altsaa ansat til 447 Rdr. 16 β, hvoraf jeg, der var uden ringeste Formue, skulde leve med Kone og tre Børn.

Dersom en almindelig Deeltagelse fra alle Sider, eller endogsaa opofrende Tilbud fra et Par af mine Venner, deriblandt Wilster og navnlig Steinmann, havde kunnet gjøre det, saa vilde jeg være blevet hjulpen; men derimod var det mig ikke muligt at tage.

Hvorledes var det gaaet til? var det almindelige Spørgsmaal, og Ingen, end ikke Finantsministeren selv, kunde forklare det. I Sommeren 1865 var han i Odense, jeg talte med ham, som erklærede, at den hele Sag var ham uforstaaelig; om det var en reen Forglemmelse, at Kongens Resolution ikke var bleven Rigsraadet forelagt, vidste han ikke.

Til Efteraaret 1865 holdt jeg det ud med mine 447 Rdlr.; saa kunde jeg ikke længere, og tog derfor til Kjøbenhavn. Alle mine Venner raadede mig til at lægge Sag an mod Finantsministeren, og jeg gik derfor op til ham, for at tale med ham derom. Han indrømmede, at jeg vistnok vilde vinde Sagen, men raadede mig dog til først at tale med en Højesterets-

advokat, deels fordi der jo vilde gaa en lang, for mig uudholdelig Tid, hen, inden Resultatet kom, og deels fordi det vilde dog altid blive et Spørgsmaal, om Dommen fik tilbagevirkende Kraft. Han sluttede med, at jeg maatte være overbevist om, at den hele Sag var ham meget ubehagelig, og som et Bevis herpaa havde han endnu Dagen iforvejen talt med Kultusministeren, og denne havde sagt, at den Uret, der var skeet mig, var saa aabenbar, at han turde love mig Befordring, hvis jeg vilde søge; han bad mig derfor gaae til ham. Min Indvending, at jeg vilde tilbage til Slesvig, forstod han ikke ret, men derimod meget godt, at min Pension var utilstrækkelig.

Da jeg kom til Kultusminister Bræstrup, viste det sig, at han havde fuldstændig sat sig ind i Sagen, og interesserede sig meget for at faae Ende paa den, skjøndt den var ham ligesaa gaadefuld som alle Andre. Han opfordrede mig derfor til at søge, og besvarede mit Ønske om at vende tilbage til Slesvig med, at det jo vistnok stod mig frit for, selv om jeg havde Embede her. Da han nævnede et stort Kjøbstadskald, som netop var ledigt, og jeg bemærkede, at jeg helst vilde paa Landet, spurgte han mig, om jeg da ikke havde lagt Mærke til noget, der var ledigt. Paa mit Svar, at

man i Odense havde omtalt Kjølstrup som et usædvanlig dejligt Sted, gik han hen og tog et Kort for at see Beliggenheden, og, da den var funden, sagde han: «Ja! det er nu meget godt med den smukke Egn, men den kan De ikke leve af; undersøg nu Indtægterne, og hvis De saa søger Embedet, saa vil jeg herved bemyndige Dem til at skrive i Deres Ansøgning, som De bedes indsende igjennem Fyens Stifts Biskop, at jeg har lovet at indstille Dem til Embedet.»

Dette var jo visselig langt mere end jeg kunde have Fordring paa, saa meget mere, som Ministeren mundtlig gjentog sit Løfte for Biskop Engelstoft, da han kom til ham, og bad ham bekræfte paa Ansøgningen, hvad han havde lovet.

Da jeg to Dage efter tog en Avis i Haanden, saae jeg, at hele Ministeriet var gaaet af, og at jeg derfor vistnok kunde opgive Embedet, eftersom der var mange og meget ældre Ansøgere. Ganske uventet modtog jeg en Deputation fra Kjølstrup og Agedrup Menigheder med en Adresse fra begge Sogne, hvori de bade mig søge Kaldet, og jeg opfyldte deres Ønske, saa meget hellere, fordi Naadensaaret var udløbet, og jeg saaledes strax gik ind til den fulde Indtægt. I min Ansøgning omtalte

jeg naturligvis den afgaaede Ministers Løfte, men tilføjede, at jeg jo ikke vidste, om den nuværende vilde indløse det. Det gjorde han dog, og den 14de April 1866 blev jeg kaldet til det velsignede Kjølstруп, hvor jeg tilbragte 27 lykkelige og uforglemmelige Aar.

Idet jeg slutter disse Erindringer, er det en Trang for mit Hjerte at tilføje Følgende:

Da min gamle elskelige Biskop, der selv i Krigen 1814 havde været Feltprovst, for 51 Aar siden indviede mig til Præst i Viborg Domkirke, hvor en stor Mængde Præster vare tilstede, da lagde han mig inderligt og varmt disse Herrens Ord paa Hjerte: «Hvor din Skat er, der vil ogsaa dit Hjerte være.» Den Dag var der Ingen, mindst jeg selv, der tænkte andet end at min Fremtid skulde leves stille og roligt i en fredelig, ubemærket Landsbypræstegaard, hvor min Menighed mere og mere skulde blive min Skat.

Disse Erindringer bære dog Vidnesbyrd om at Fremtiden kom ganske anderledes, og alligevel stadfæstede den Dag for Dag Ordene om Hjertet og Skatten, som ikke kan adskilles. Nej! Vorherre selv har sammenføjet disse to

saaledes, at hvor Skatten er, maa ogsaa Hjertet være; i samme Øjeblik Hjertet viger fra Skatten, ophører denne ogsaa at være Skatten. Der er Mennesker, som fødes med Skatten, og som beholde den hele Livet igjennem, og der er Mennesker, der have den, og dog efter en Tid miste den, men der er ogsaa Mennesker, for hvem Skattekammeret senere i Livet oplades, og som ved Udgangen af Livet maae bekjende, at deres Alderdoms Skat var ikke deres Ungdoms.

Til disse Sidste maa jeg henregnes; de to Skatte, som mit Hjerte nu hænger ved af denne Verden, og som det aldrig mere kan miste, dem fandt jeg først paa Vejen, og deres Navne ere: Slesvig og Armeen.

I min Barndom og tidligste Ungdom hørte vi kun lidt og kjendte endnu mindre til Slesvig; i min Egn, der var en handlende Egn, hørte vi kun Tale om «Dansk Holsteen», og da jeg gik ud af Latinskolen, var Slesvig for mig kun et geografisk Begreb, intet Andet. Det klarede sig naturligvis noget under Sprogkampen, men da Aaret 1848 kom, følte jeg dog langt større Forbitrelse imod Oprørerne, fordi de vare Oprørere, end fordi de traadte Slesvigernes Ret under Fødder. Først da jeg selv fik den Naade at komme personlig til at

deeltage i Kampen, følte jeg, at Slesvig var Kjød af mit Kjød og Blod af mit Blod, at det var mit saa godt som det øvrige Land, og, som Kampen trak ud, voxede det mere og mere sammen med mit Hjerte, og blev min umistelige Skat.

Men Skatten er jo nu røvet, der er gjort Indbrud, hvorledes kan den saa blive ved at være min Skat? Nej! den er ikke mig frarøvet; thi Hjertet er der, som før; det er for mig kun som naar en Moder mister sit Barn, sin lille Skat; skjøndt hun en Stund er skilt fra det og ikke kan see det, saa er og bliver det dog hver eneste Time hendes Hjertes Skat.

I tredive Aar satte jeg ikke min Fod i Slesvig, i tredive Aar har jeg ikke seet min Skat, men derfor har jeg ikke mistet den. Kjærligheden haaber Alt, men den kjender sin Grændse, og bruger ikke Fremfusenhed.

Det blev givet Moses fra Nebo Bjerg at see det hele Land, for hvilket han havde kjæmpet i mange tunge Aar; han var en sjælsstærk og troesstærk Mand; jeg saae aldrig ind i Slesvig, jeg vender mig altid til den anden Side, naar mine Øjne kunne skimte det, men jeg har aldrig følt, at det derfor mindre end før var mit Hjertes Skat. Herren sagde til

Moses: «Jeg har ladet dig see Landet med dine Øjne, men du skal ikke drage derover!» Elskede han derfor Landet mindre? Døde han derfor uden Haab? Det er vel muligt, ja sandsynligt, at disse Ord: «Du skal ikke drage derover!» ogsaa skal opfyldes paa mig, men derfor er Skatten mig lige kjær, og Haabet lige sikkert og lyst; thi det er ikke Egenkjærligheden, men Kjærligheden, der staaer Vagt ved Skatten.

Der er jo visselig Mange baade af den ældre og den yngre Slægt, der ikke længere tør tale om, at Skatten atter kan komme til at tilhøre os, som mene, at det er et ørkesløst og et forfængeligt Haab. Tør de sige det til alle dem, der selv haabe og gjemme dette Haab som deres Livs Ædelsten? vove de at skrive paa den Side af Grændsepælene, der vende mod Syd: «Lader alt Haab ude?» eller have de Hjerte til at raabe det ud over Grændsen, til dem, der hver Dag staae trofaste i Striden, alene fordi de haabe med Haab imod alt Haab?

Det høres saa ofte, at der jo intetsomhelst Haabets Tegn er at see, aldrig, aldrig kommer der en Due med Olieblad til os; hver Gang vi gjøre det Spørgsmaal: «Vægter! hvordan skrider Natten?» faae vi atter og atter det

Svar: «Det er Nat, og der kommer ingen Morgen!» Dette kan vistnok være sandt, saalænge Vægteren kun seer med sin egne Øjne, men ligesom den Bestandighed i det som haabes ikke ligger i det Hjerte, der baade er en trodsig og en forsagt Ting, men i det, paa hvilket den hellige Skrifs skjønne Ord: «Gud satte sit Øje paa deres Hjerte, for at raade dem ved sit Øje,» er skrevet, saaledes kan kun den beholde det Haab, der er menneskelig utroligt, som holder Guds Øje aabent; thi igjennem dette «vil Herren vise os sine Gjerningers Herlighed».

De Haabløse vil jeg give et godt Raad; dersom de ville følge det, vil Mistrøstigheden forsvinde. Lediggang er Haabets Svindsot, Arbejde er dets Liv; ethvert Arbejde kræver Kræfter, men det fornyer dem ogsaa bestandig. Hvorfor boer der et levende Haab i de trofaste Slesvigeres Hjerter, og hvorledes gaaer det til, at Sol opstaaer og Sol nedgaaer, men hver Morgenrøde fornyer Haabet? Aarsagen er den, at de tilbringe den hele Dag i Arbejde og Kamp. Dersom de sidste tredive Aar vare gaaede hen, uden at de havde haft Modstand at overvinde, underfundige Fjender at kjæmpe imod, smaa Sejre, som de see med «Gudsøjet», og som derfor bleve større end de vare,

— hvor var da Haabet blevet? Det var forsvundet for længe siden, og dermed Livet hvorfor de kjæmpe.

Derfor beder jeg alle de Haabløse i vort lille Fædreland, Gamle og Unge, Mænd og Kvinder, at de ville begynde at arbejde med i den slesvigske Sag. Ligesom Edderkoppen den tidlige Efteraarsmorgen arbejder paa sit Væv, indtil det dækker hele Marken, saaledes er der en Skare af Arbejdere her i Landet, som hver strikker sin Maske, for at det Næt, der skal hjælpe til at drage «Skatten» i Land, maa blive større og større, stærkere og stærkere. Træder ind i en af Rækkerne, melder Eder som Medarbejdere! Begynder, haabløse som I ere, og lidt efter lidt vil Haabet fødes og styrkes, saa I forundrede og overvældede ville komme til at see, hvorledes Opfyldelsen nærmer sig af de vise Ord: «De Vises Viisdom skal forgaae, og de Forstandiges Forstand vil skjule sig, men jeg vil handle underligt, underligt, ja vidunderligt med mit Folk.»

Ligesaalidt som Tjenerne i Kana formaaede at gjøre Underet, ligesaalidt formaae vi at rive Skatten ud af den Stærkes Vold, men Tjenerne havde alligevel deres Gjerning, og saaledes have vi vor. Gaar hen, I Haabløse! stiller Eder i Rækkerne og bærer Vand, at I

kunne lære at haabe paa den Herrens Time,
da Sorgens Vand forvandles til Glædens Viin.

Ogsaa her tør vi sikkert, som saa Mange
have gjort i deres dybe Sorg, holde fast ved
disse Ord:

Den er slet ikke af Gud forladt,
Hvem han fratager de Hjertenskjære,
Thi hvor vi have vort Hjertes Skat,
Der vil og gjerne vort Hjerte være;
Og om vi græde og længes saare,
Vi faae dog Glæde engang ad Aare.
O, Gud ske Lov!

Den anden Skat, det blev mig givet at
finde paa Vejen, var Armeen.

I min Barndom og Ungdom kom jeg ikke
i Berøring med den, jeg kjendte Ingen af den.
Den lange Fredstid havde svækket Folkets
Tillid til den, og da Aaret 1848 oprandt, og
Armeen rykkede ud for at forsvare os Andre,
da var der ikke Mange, der havde noget stort
Haab til den. Dette varede dog ikke længe,
Fægtningen ved Bov og Slaget ved Slesvig
virkede som et elektrisk Stød igjennem hele
Folket, og der blev vakt en Længsel efter at
høre Alt, hvad der angik den, og en Higen

efter Opofrelse for den, som vistnok aldrig havde været kjendt før. Der blæste visselig en levendegjørende Aand, og Ingen blev uberørt af den.

Da jeg selv blev en Deel af Armeen, lærte jeg den at kjende, og med Kjendskabet kom Kjærligheden; jeg maatte jo have været af Steen, hvis det ikke var gaaet mig saaledes. Man kan dog ikke være daglig Vidne til en Modstandskraft, der synes at gaa langt over Kræfterne, til en urokkelig Lydighed, hvor al Lydighed synes at være spildt, til en uendelig Taalmodighed under Sygdom og Smerte, eller til den Kjærlighed, som var stærk «indtil Døden», — uden at Hjertet lidt efter lidt maatte glide over i deres Hænder, og uden at denne saa haardt kjæmpende Menighed paa mange Maader blev sin Præsts Lærer.

Men ikke alene dette. I den store Mængde fandt jeg en mindre Kreds, hvor det første flygtige Bekjendtskab blev til Venskab for hele Livet. Hvorledes kan man mødes af al den Hengivenhed, hvormed jeg blev mødt, og hvor kan man see den kjærlige Haand udstrakt imod sig næsten allevegne, og hvor kan man være Gjenstand for trofast Tillid, uden at knyttes til saadanne Mennesker med et Baand, som aldrig brister! Hvorledes kunde det da

undgaaes, at jeg ikke var ansat ved Armeen, men voxede sammen med og blev Eet med den?

De Fleste ere borte; en Enkelt vandrer endnu en lille Stund sammen med mig; Ageren er høstet, der staaer endnu kun et enkelt Straa tilbage, som hjælper til at opfriske Minderne om de Bortgangne. Jeg gaaer endnu ikke i Barndom, Gud være lovet!, men jeg hviler i Tankerne om de Dage fra fordem, og jeg forsøger, saa godt jeg kan, atter i Mindet at leve Virkeligheden om igjen. Et Liv, saa rigt paa Manges Venskab og Kjærlighed som mit, er et Lys for Fremtiden, som skinner med Haabet om, at der blandt de Mange, som ere gaaede bort, ikke vare Faa, som blot vare trofaste i Kampen for Fædrelandet henedentil, men ogsaa for det, der er heroventil, og for dets evige Konge, der har Plads til alle dem, han kalder «Sine», og hvor den blodige Valplads er «bortvegen».

Hvorledes skulde saa min Kjærlighed til Armeen kunne ophøre? Nej? Den er lige saa varm i det gamle, som den var i det unge Hjerte; jeg er en Deel af den, som var, og af den, som er, af den, som kjæmpede, og af den, som forbereder sig til Kampen, naar jeg ikke mere kan komme med.

Da Krigen hørte op 1864 afleverede jeg alle mine Embedssager, kun Eet kunde jeg ikke afsee: mit Embedssegel med Stemplet: «Armeens Feltprovst». I 25 Aar stod det paa mit Skrivebord; thi jeg vidste jo ikke, om Kaldelsen, den jeg saa gjerne havde fulgt, atter kunde komme; saa var Kræfterne borte, jeg følte, at jeg kunde ikke længere, og jeg tog saa Afsked med mit Stempel, men ikke med min Kjærlighed.

Der gives vistnok Mange, der ikke kunne forstaae denne Kjærlighed, endnu Flere, som ikke ville. Det Første undrer mig ikke, thi Forstaaelsen kommer først ved at lære af Livet selv; det Sidste derimod er og bliver mig uforstaaeligt: at et Folk ikke skulde elske sin Hær, at de, der til sin Tid ene ere henviste til den som sit Værge, ville kaste Værget bort, for selv at staae værgeløse.

Man har søgt efter et fremmed Ord, fundet det ude blandt vorø Fjender, og indført det i vort gode Sprog, hvor det ikke fandtes; Ordet er: «Militarismen». Nu skål det skaffes Hjemsted som Udtryk for en fremmed Tanke; det er ikke voxet frem i Danske Hjerter, derfor har det ingen og kan aldrig slaae Rod iblandt os; det vil gaa med dette Ord, som med saa mange importerede Planter, de taale

ikke vort Klima, derfor døe de bort, efter at have voxet en stakket Stund i Drivhusene.

Det kan vel, navnlig i en længere Fredstid, synes, som om Folket og Hæren vare blevne fremmede for hinanden, men i Virkeligheden er det en Umulighed, fordi de ere af samme Slægt. Paa Folkets Hjertebund hviler endnu Erindringen om de blodige Dage, og om Intet tales der hellere; i alle private Forsamlinger paa Landet gribes enhver Anledning til at vise, at gammel Kjærlighed ruster ikke.

Jeg skal til Slutning anføre et Par Træk fra mit eget Liv, som viser, at det forholder sig saaledes. I Aaret 1868 blev der holdt en meget stor Folkeforsamling med mange Taler, baade gode og onde. Til de sidste hørte en, som blev holdt af en Rigsdagsmand, der havde valgt det Thema, at rive ned paa Hæren, og som flere Gange gjentog de Ord: «at være Soldat er det samme som at være Træl». Talen blev ikke hørt uden Bifald, og det syntes, som om de efter min Mening «onde Ord» havde slaaet an. Det var mig, der ellers yderst sjelden gav mig af med at tale ved slige Lejligheder, en Umulighed at lade «min Skat» tage fra mig, og jeg gik derfor op paa Talerstolen for blot at sige følgende Ord:

«Det slaaer vel næppe fejl, at der her i

denne store Skare af Mennesker findes Mange, der have været i Krigen. Til alle Eder vender jeg mig med det ene Spørgsmaal: Vare I Trælle, da I kjæmpede ved Fredericia og Isted? vare I Trælle, da I stode urokkelige ved Dybbøl? eller vover Nogen at sige om dem, der udgjøde deres Blod for os og hvile i Slesvigs Jord, at de vare Trælle? Svarer mig blot med Nej eller Ja!»

Paa disse Ord brød der et ustandseligt Nej! frem, fulgt af et jublende Hurra, som ikke syntes at ville høre op. Aaret efter modtog jeg en Opfordring fra mere end 700 Vælgere i Kredsen om at stille mig til Folkethinget, og jeg blev valgt, vistnok ikke af den Grund, at jeg havde forsvaret min Skat; men et Bidrag til at vinde Stemningen for mig var det.

For ikke længe siden gik jeg iblandt de Syge paa et stort Sygehus; da jeg vilde gaa ind paa en ny Stue, spurgte Diakonissen mig, om jeg vilde derind, da der for faa Øjeblikke siden var kommen en gal Mand. Da jeg kom derind, talte han aldeles vildt, vilde kaste Sengehesten bort for at komme ud, og var uimodtagelig for ethvert Ord. En af hans Stuekammerater forklarede mig, at han fantaserede bestandig og vilde ud, da han skulde

i Krigen. Heraf benyttede jeg mig, traadte hen til ham med det Spørgsmaal:

«Har De været Soldat?»

«Ja vel!»

«Har De været i noget Slag?»

«Ja vel!»

«Hvor?»

«Ved Kolding den 23de April!»

«Hvilken Afdeling stod De ved?»

«Ved niende Bataillon!»

«Hvem havde den?»

«Thestrup.»

«Kan De huske Capitajnerne?»

«Ja! det var Nørager og Bauditz og Jussen Tusch, og saa fik vi en, de kaldte Bjerregaard.»

Saalænge var han fuldstændig klar; da jeg vilde slaa ind paa noget Andet, blev han atter vild, som før, og nogle Timer efter var han død.

Saa stor Magt har Krigsminderne over de gamle Soldater, og de Minder, der gjemmes saa dybt, kunne umuligt være Trælleminder; derfor tør jeg minde om det gamle Ord: «Fordærver dem ikke; thi der er en Velsignelse i dem!» Ja! ved Slutningen af mit Liv, i min Alderdom, er det min inderlige Hjertens Bøn, at min Skat, Hæren, mere og mere maa

blive det hele Folks Skat, saa ogsaa i denne Betydning maae Forældrenes Hjerter vendes til Børnene.

Jeg slutter mine Livserindringer med: Gud være Ære for Alt!

